

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

На правах рукопису

Третяк Володимир Леонідович

УДК 070 (477:94) “1943/1945”

**ПРЕСА ПЕРШОГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ У РОКИ ДРУГОЇ
СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1943–1945 РР.)**

Спеціальність 07.00.01 – історія України

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник
Зайцева Зінаїда Іванівна,
доктор історичних наук, професор

Київ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1	
МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ.....	12
1.1. Стан наукової розробки теми	12
1.2. Джерельна база дослідження	35
1.3. Методологічні засади дослідження	43
РОЗДІЛ 2	
ВІЙСЬКОВІ ЧАСОПИСИ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ В УМОВАХ БОЇВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (1943–1944).....	52
2.1. Причини та передумови формування 1-го Українського фронту.....	52
2.2. Військові часописи 1-го Українського фронту: нормативна база, класифікація, кадровий склад редакцій.....	66
2.3. Воєнні операції 1-го Українського фронту на теренах України у дискурсі фронтової преси.....	88
РОЗДІЛ 3	
ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛЕКСУ ПЕРІОДИКИ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ В УМОВАХ ВОЄННИХ КАМПАНІЙ В ЄВРОПІ (1944–1945).....	115
3.1. Зміна пріоритетів у змістовому наповненні преси.....	115
3.2. Кампанія по вигнанню нацистів з території Польщі на сторінках газет 1-го Українського фронту.....	133
3.3. Особливості висвітлення бойових дій на території Чехословаччини та Німеччини у фронтовій періодиці.....	152
ВИСНОВКИ.....	177
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	183
ДОДАТКИ.....	258

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЗСП – армійський запасний стрілецький полк

АТО – антитерористична операція

БТР – бронетранспортер

ВМФ – Військово-морський флот

ВПК – військово-промисловий комплекс

ВПС – Військово-повітряні сили

ВР – Верховна Рада

ГДА СБУ – Галузевий державний архів Служби безпеки України

НБУ ім. В.І. Вернадського – Національна бібліотека України
ім. В.І. Вернадського

ДКО – Державний комітет оборони

ЗМІ – засоби масової інформації

ЗМК – засоби масової комунікації

ЗСУ – Збройні сили України

КДБ – Комітет державної безпеки

КРН – Крайова рада народова

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МДБ – Міністерство державної безпеки

НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ

НКЗС – Народний комісаріат закордонних справ

НКО – Народний комісаріат оборони

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОУН – Організація українських націоналістів

ПАТ – Польське телеграфне агентство

ПЗП – Польський звензек повстанчі

ПКНВ – Польський комітет національного визволення

РАТАУ – Радіотелеграфне агентство України

РВК – районний військовий комісаріат

РНК – Рада народних комісарів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка

РСЧА – Робітничо-селянська Червона армія

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

Ставка ВГК – Ставка Верховного Головнокомандування

США – Сполучені штати Америки

ТАРС – Телеграфне агентство Радянського Союзу

УНРА – Українська народно-революційна армія

УПА – Українська повстанська армія

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

УШПР – Український штаб партизанського руху

ЦАМО РФ – Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації

ЦВК – Центральний виконавчий комітет

ЦДАВО України – Центральний державний архів вищих органів влади та управління України

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

ЦДІА в м. Києві – Центральний державний історичний архів у м. Києві

ЦК ВКП(б) – Центральний Комітет Всесоюзної комуністичної партії (більшовиків)

ЦК КП(б)У – Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України

ЦШПР – Центральний штаб партизанського руху

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Історія Другої світової війни вже тривалий час продовжує залишатися актуальним предметом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних істориків. Сталі історичні образи цих подій, здебільшого позначені стереотипами та ідеологічними нашаруваннями, були сформовані ще під час збройного конфлікту, і нині ними продовжує послуговуватися частина дослідників. Події Другої світової війни залишаються темою для маніпулювання суспільною свідомістю, що перешкоджає фаховому вивченню збройного конфлікту та є потенційним джерелом суспільної напруги.

Актуальним завданням сучасної української історичної науки є, зокрема, подолання монополії на інтерпретацію подій Другої світової війни тими національними історичними школами, представники яких, застосовуючи вибіркочну етнічність, створюють образ українців виключно як «зрадників» і «колаборантів», применшують участь і роль жителів сучасної території України в цій війні. Розв'язання цього завдання сприятиме формуванню національних військових традицій, консолідації українського суспільства навколо ідеї захисту України, збереженню пам'яті про тих, хто віддав своє життя за її свободу.

Актуальність вивчення радянської військової преси, зокрема й 1-го Українського фронту, реєстр періодики якого налічував сотні найменувань газет, що видавалися багатотисячним тиражем різними мовами, визначається багатьма чинниками. По-перше, радянські мілітарні часописи – це джерело, яке дає змогу вивчати методи і стиль радянської пропаганди під час війни.

По-друге, в сформованій системі досліджень військової періодики видання 1-го Українського фронту розглядалися лише в загальному шереху радянської мілітарної преси. Поза увагою науковців залишалось те, що бійці фронту, більшість з яких були українцями, були задіяні у збройній боротьбі проти інших військових формувань, які також склалися з українців – дивізії СС «Галичина», Українська повстанська армія, Армія крайова. Його особовий

склад виконував завдання із повернення західноукраїнських земель, брав участь у приєднанні Закарпаття. Усе це, порівняно з працівниками інших радянських мілітарних видань, вимагало від газетярів 1-го Українського фронту пошуку особливих пропагандистських методів та засобів, що сприяли реалізації військовиками геополітичних планів керівництва СРСР.

По-третє, недостатньо дослідженими залишаються умови функціонування часописів 1-го Українського фронту в роки Другої світової війни, питання їхнього правового статусу, кадрового, матеріального і технічного забезпечення в складних умовах бойових дій. На тлі сучасних подій в Україні, інтерес становить власне військова журналістика, яка впливала на політичний світогляд та морально-психологічний стан бійців.

По-четверте, ґрунтовне дослідження значення і впливу воєнних подій на функціонування та дискурс військової преси є важливим елементом комплексного бачення подій, оскільки дає змогу розглядати інформаційно-комунікативну функцію як самостійну складову Другої світової війни.

Зв'язок роботи з науковими темами, програмами, планами. Дисертація виконана в рамках науково-дослідної теми «Історичний досвід соціально-політичної модернізації країн Центрально-Східної Європи» (державний реєстраційний номер 0112U000930), яка включена до тематичного плану відділу історії нових незалежних держав Інституту всесвітньої історії НАН України. Тема дисертації затверджена Вченою радою ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», протокол № 6 від 28 серпня 2013 р. Уточнена 2 липня 2015 р., протокол № 4.

Мета дисертаційного дослідження полягає у комплексному історично-документальному аналізі створення, становлення та функціонування пресових видань 1-го Українського фронту – окремого військово-стратегічного формування періоду Другої світової війни, яке вело бойові дії на території України.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки дослідницьких завдань:

- *охарактеризувати* історіографію, джерельну базу та методологічні основи дослідження;
- *з'ясувати* причини та обставини формування 1-го Українського фронту як чинників, що визначали особливості роботи часописів цього військово-стратегічного формування;
- *розкрити* процес становлення та особливості функціонування системи військової періодики 1-го Українського фронту;
- *проаналізувати* ступінь повноти та особливості відображення на шпальтах 1-го Українського фронту характерних подій наступальних операцій Червоної армії на теренах України;
- *простежити* трактування українського питання в тематиці публікацій преси 1-го Українського фронту;
- *проаналізувати* зміни пріоритетів та змістове наповнення фронтової періодики під час воєнних операцій на теренах Європи;
- *розкрити* особливості висвітлення періодичними виданнями бойових дій 1-го Українського фронту на територіях Польщі, Чехословаччини та Німеччини;
- *узагальнити* результати в контексті історичних знань про Другу світову війну та розробити практичні рекомендації щодо можливостей використання досвіду роботи радянської мілітарної періодики.

Об'єктом дослідження є сукупність радянських пресових видань на фронтах Другої світової війни.

Предметом дослідження є процес створення та функціонування військової преси 1-го Українського фронту як складової інформаційно-комунікативної системи цього військово-стратегічного формування.

Хронологічні межі зумовлені періодом існування 1-го Українського фронту. *Нижня* хронологічна межа визначена наказом Ставки Верховного Головнокомандування від 16 жовтня 1943 р. про перейменування Воронезького фронту на 1-й Український, *верхня* хронологічна межа – 10 липня 1945 р., коли

фронт було розформовано, а його війська увійшли до складу Центральної групи військ Збройних сил СРСР.

Географічні межі охоплюють Правобережну та Західну Україну, а також території Польщі, Чехії, Словаччини й Німеччини, пов'язані з бойовим шляхом військ 1-го Українського фронту.

Методологічною основою є принципи історизму, об'єктивності та багатофакторності. У роботі застосовувалися конкретно-історичний, системний та комплексний підходи. Використано історичні (історично-генетичний, історично-типологічний, історично-системний, історично-порівняльний), джерелознавчі (конкретно-історичний, комплексності, всебічності, цілісності), історіографічні (історіографічного аналізу, історично-ситуаційний) та міждисциплінарні (контент-аналіз, біографічний) методи. Поєднання зазначених принципів, підходів та методів дозволило реалізувати поставлену мету та завдання дисертаційного дослідження.

Наукова новизна полягає в постановці та розробці актуальної проблеми, яка не була предметом окремого комплексного наукового дослідження. На основі використання широкого кола джерел, насамперед пресових видань 1-го Українського фронту, а також архівних документів у дисертації здійснено аналіз функціонування та тематичного наповнення часописів, а також напряду пропаганди залежно від бойових дій та країн, територією яких просувалися війська фронту.

У дисертації *вперше*:

- введено до наукового обігу нові джерела, важливі для вивчення проблеми функціонування радянської військової періодики в роки Другої світової війни;

- зведено воєдино основні причини та особливості формування 1-го Українського фронту;

- здійснено комплексний аналіз процесу створення та функціонування видань 1-го Українського фронту;

- реконструйовано біографії військових кореспондентів (журналістів, фотографів, художників), про яких раніше не було історичних досліджень;

- зроблено порівняльний аналіз пропаганди на шпальтах радянських військових часописів та періодичних видань Української повстанської армії й дивізії СС «Галичина»;

- здійснено аналіз фактологічного наповнення радянських мілітарних видань.

Поглиблено:

- джерельну базу із зазначеної проблеми;

- відомості про кадровий склад редакцій часописів 1-го Українського фронту, факти біографії фронтових кореспондентів – знаних українських літераторів, митців, фотохудожників;

- положення щодо основної тематики газет і характеристики особливостей висвітлення ходу бойових дій, соціально-економічного, культурного життя та міжнародної ситуації на шпальтах військових видань;

- статистичні дані щодо кількості особового складу та втрат військ фронту під час проведення воєнних кампаній на території України та Східної і Центральної Європи.

Набули подальшого розвитку:

- аргументи на користь необхідності вивчення особливостей функціонування радянської пропаганди у діяльності мілітарних видань з метою активної протидії цій пропаганді в публікаціях сучасної української військової журналістики;

- концептуальні засади щодо всебічного студіювання історії Другої світової війни з метою створення такої інформаційної моделі, яка б ґрунтувалася на націотворчій ідеї, та протистояла монополізації на трактування дискурсу Другої світової війни іншими національними історичними школами.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що основні положення, висновки і матеріали дослідження можуть бути використані під час викладання історії України, історії Другої світової війни, історії журналістики, при підготовці узагальнювальних праць, підручників і навчально-методичних посібників з історії України періоду Другої світової війни. Також матеріали

дисертації можуть збагатити виставкові проекти та зміст екскурсійної роботи, розширити освітньо-комунікативну діяльність. Зокрема, на основі дисертаційної роботи в Національному музеї історії України у Другій світовій війні була запроваджена серія науково-інформаційних довідок й проведено низку факультативних заходів для школярів старшого шкільного віку та студентів профільних вишів під загальною назвою «Україна. Історико-документальний репортаж». На цих заходах на основі матеріалів радянської військової та цивільної преси, окупаційних часописів та документів і спогадів очевидців, було відтворено щоденну хронологію подій німецько-радянського протистояння на теренах України, відображено політичне, економічне та культурне життя мешканців України, а також внесок українців у перемогу над нацизмом і фашизмом.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднені на шести міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: Міжнародна конференція «Актуальні проблеми всесвітньої історії: конфлікти як складова розвитку міжнародних відносин» (Київ, 2013), Міжнародна науково-практична конференція «Перемога – одна на всіх» (Вітебськ, Республіка Білорусь, 2014), Всеукраїнська наукова військово-історична конференція «Воєнна історія України. Регіони Галичина і Закарпаття» (Ужгород, 2014), Третя всеукраїнська науково-практична конференція «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 2014), П'ята міжнародна науково-практична конференція «Україна в контексті історичного розвитку Східної Європи» (Миколаїв, 2015), міжнародна наукова конференція «Шості Гуржіївські читання», присвячені 100-річчю з дня народження Івана Олександровича Гуржія (Черкаси, 2015).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження викладено у 12 наукових публікаціях, з них 6 – у наукових фахових виданнях України, з яких 2 – у міжнародних виданнях.

Структура дисертаційної роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і складається зі вступу, трьох розділів (дев'яти підрозділів),

висновків, списку використаних джерел та літератури (733 позиції, 75 с.), 22 додатків (22 с.). Загальний обсяг дисертації – 279 с., де основного тексту – 182 с.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ

У роки війни суттєво посилюється роль преси. Особливо важливим її сегментом є військова періодика, яка відіграє роль пропагандистського рупора як в армії, так і на щойно очищених від противника територіях. Практика дослідження особливостей функціонування радянських військових часописів в роки Другої світової війни, зокрема періодики 1-го Українського фронту, – як з огляду на пізнавальний потенціал теми, так і з прикладних потреб в умовах бойових дій на сході України – вимагає реконцептуалізації існуючих історичних знань, відходу від домінуючого в минулому вектора ідеологічного тиску на історіографію й оновлення історичної свідомості українців.

Сучасне осмислення історичного досвіду участі українського народу у Другій світовій війні можливе на основі з'ясування методологічних засад наукового пошуку, аналізу здобутків попередників та розширення джерельної бази дослідження зазначеної проблеми.

1.1. Стан наукової розробки теми

Упродовж ХХ – на початку ХХІ ст. в історичній науці склався комплекс публікацій, який розкриває проблематику політико-пропагандистської системи радянського періоду переважно в заданих смислових межах. Дослідження різноманітних форм впливу на свідомість людей, що їх використовувало керівництво СРСР, а особливо під час великих катаклізмів, зокрема Другої світової війни, дало змогу науковцям глибше зрозуміти суть історичних процесів і подій. Чимало наукових публікацій, публіцистичних та мемуарних видань було присвячено радянській періодиці, адже часописи

були наймасовішим засобом отримання інформації, яка несла конкретні меседжі та створювала відповідний інформаційний простір.

Розвиток історіографії теми радянської військової журналістики можна поділити на кілька нерівнозначних етапів, які різняться за ідеологічним навантаженням та рівнем відкритого доступу до архівних джерел. Політичне табу на розробку деяких аспектів війни призвело до браку комплексних та узагальнюючих праць, які б відповідали сучасним критеріям наукового знання.

Перш ніж перейти до аналізу власне мілітарної періодики 1-го Українського фронту варто зупинитися на історіографічних традиціях, що склалися в радянський період студіювання журналістики і преси загалом, оскільки деякі з них не подолані й досі і тяжіють над істориками, у т.ч. українськими. Зокрема йдеться про використання стереотипної лексики радянської історіографії та залишки-рудименти застарілого стилю мислення.

Усю історіографію зазначеного проблемного поля радянської мілітарної періодики можна поділити на два великі періоди. Перший охоплює проміжок від 20-х рр. ХХ ст., коли відбулося утвердження радянської влади, до 1991 р., тобто до розпаду СРСР. Цей етап містить кілька підперіодів: довоєнний та воєнний, коли закладалася історіографія проблеми; повоєнний тривав до 70-х років ХХ ст., коли з'явилося багато вузькоспеціалізованих та фундаментальних праць; 70-ті – початок 90-х рр. ХХ ст. характеризувався дослідженням періодики як історичного джерела.

Другий етап розпочався від проголошення незалежності України і триває донині. В умовах еволюції методологічних підходів і необхідності більш глибокої постановки проблеми, цей період позначений звільненням від ідеологічного тиску, руйнуванням міфів та стереотипів, спеціальним виокремленням українських чинників і аспектів у Другій світовій війні.

Якщо звертатися до радянської преси в цілому, то історіографічний аналіз літератури засвідчує її стійке перебування у полі зору радянських дослідників. Звертаючись до матеріалів періодичного друку часів воєнного

лихоліття, радянська історична наука переважно вивчала роль комуністичної партії, її ідейно-політичну та пропагандистську діяльність. Це, зокрема, наукові доробки В.П. Буднікова, М.О. Горохова, С.М. Дашинського, В.Є. Євсєєва, Г.Д. Комкова, М.І. Кондакова, М.О. Саннікова тощо [449; 455; 473; 490; 501–503; 594; 662; 667; 681]. Поява таких праць була викликана часом, що на той момент позначався потужним ідеологічним протистоянням у світі, яке полягало у протиставленні східної та західної моделей життя, та на політичні запити тоталітарного режиму СРСР.

Наприклад, у своїй роботі «Идейно-политическая направленность печати» один із дослідників радянської періодики часів німецько-радянської війни Т.І. Ахунзанов чітко вказував на те, що: «Сила друку – в партійному керівництві. Це непохитна істина» [449, с. 3].

Інший науковець у цій царині В.П. Смірнов, відзначаючи прямий та безпосередній зв'язок преси із класами, говорив про те, що друк сприяє росту політичної свідомості трудящих шляхом пропаганди ідей марксизму-ленінізму, впливає на суспільство не лише естетично, але й теоретично (через науково-популярні виступи) та політично (через публіцистику). Все це надає друку великої мобілізаційної сили, перетворює його на справжній центр політичної організації [609, с. 3].

Ю.Г. Карачаров відзначав, що «упродовж всієї історії, у тому числі і в роки війни... ніколи не випускали його [друк] з-під свого партійного впливу і забезпечували тим самим ефективно служіння преси інтересам трудящих» [687].

Питання змісту періодики часів війни були розглянуті в публікаціях, присвячених ролі партійних організацій в окремих регіонах, галузях промисловості, забезпеченню бойового духу на фронті. На цій дослідницькій ниві слід називати прізвища М.М. Кононихіна, І.В. Кузнецова та А.В. Шумакова, Н.І. Селіванової, В.І. Шевченка тощо [505; 513; 599; 695; 700].

Цікавим у даній площині також видається і дослідження Р.З. Муксінова про роль друку Сталінградської області у сфері ідеологічної роботи серед населення в перший рік після вигнання нацистів із захоплених ними районів. Вивчаючи змістове наповнення районних та обласних часописів того часу, автор зазначає, що партійні установи саме на періодичний друк покладали надії щодо якнайшвидшого відродження економічного та духовного життя змучених окупацією людей, а також мобілізації населення на подальшу боротьбу із ворогом [542]. Таких самих думок він дотримується і в інших своїх працях, що розглядають періодику Нижнього Поволжя в роки війни [539–541; 543].

Значний пласт наукових публікацій статейного формату, що побачили світ у 1950–1960-х рр., стосувався діяльності центральних партійних видань в ході німецько-радянського протистояння, зокрема газети «Правда», «Комуніст» тощо. Це передусім праці О.І. Єр'оміна, М.П. Парінова, М.І. Сергєєва [556; 601–602; 683].

Ґрунтовно вивченням змісту центральних газет у період війни займався М.М. Кононіхін. Роблячи акцент на змістовому наповненні газети «Правда», автор подає приклади кореспонденцій видання, зібрані на 1-му Українському фронті під час січневого наступу 1944 р. військ фронту в ході Житомирсько-Бердичівської наступальної операції, а розглядаючи систему функціонування військових видань, науковець часто згадує про часопис Воронежського / 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини», ставлячи його за взірць у роботі мілітарних видань [505, с. 37]. Зокрема, він відзначає що Політуправління фронту постійно проводило наради робітників фронтової, армійських та дивізійних газет з постановкою злободенних питань роботи видань [505, с. 41–42]. Наводячи приклад роботи фронтових кореспондентів, М.М. Кононіхін у своєму дослідженні виділяє постаті С.О. Борзенка та С.М. Борзунова – кореспондентів часописів 1-го Українського фронту [505, с. 55].

У збірнику статей «Партийно-советская печать в годы Великой Отечественной войны», у розділах, присвячених військовим газетам та партизанським періодичним виданням, постійно підкреслюється головна роль, яку відіграють партійні органи в організації та функціонуванні таких часописів [558].

Отже, у всіх вищезгаданих працях військова преса розглядалася виключно як складова радянського партійного друку і не виступала окремим об'єктом дослідження.

Як окремий об'єкт дослідження багатьох науковців військова преса часів німецько-радянського протистояння стає ще в ході війни, коли з друку вийшли перші збірки нарисів, що носили переважно рекомендаційний характер: «Боевые традиции нашей печати: в помощь редактору краснофлотской газеты», де вказувалося, що завдання брошури – надати допомогу робітнику краснофлотського друку, розширити його знання у сфері газетної справи та поповнити його практичний досвід; доповідь А.О. Пузіна «О некоторых задачах в печати в дни Отечественной войны», у якій йшлося про те, що: «Незмірно виросла роль друку в умовах Великої Вітчизняної війни... Війна ставить перед нашою пресою нові, більш складні та відповідальні завдання. Підняти увесь наш народ від мала до велика на захист наших прав, нашої землі, за честь і незалежність нашої Батьківщини – у цьому полягає зараз основне завдання всього нашого друку» тощо [453, с. 3; 568, с. 11].

Цей час позначився також і першими спробами узагальнити досвід роботи радянських партійних та військових друкованих видань [577]. Зокрема, у 1942 р. була випущена збірка «Наше дело правое! Враг будет разбит!», де були зібрані передовиці газети «Правда» за 1941–1942 рр., або брошура «Газеты Ленинградской области в дни Отечественной войны» 1944 р. видання, де розкривався досвід роботи редакцій колгоспних, заводських, районних та обласних періодичних видань у ході боїв на теренах краю. У своєму дослідженні автори приділили окрему увагу питанню

функціонування партизанських та підпільних часописів [467; 546]. У передмові до збірки «Газета в бою», яка побачила світ у 1942 р., йшлося, що фронтовий друк виконує особливо відповідальні завдання із виховання воїнів Червоної армії та ненависті до ворогів, популяризації героїв, укріпленні дисципліни, тож поданий у збірці матеріал є певним узагальненням досвіду роботи військової преси [466, с. 3]. У таких роботах враховувався досвід, як набутий безпосередньо у роки війни, так і у попередні часи, як наприклад у дослідженнях 1942 р. І.В. Тюленева та Л.С. Фрід. Перший займався вивченням досвіду роботи військових часописів доби революційних подій в Росії 1917 р., радянсько-польської та громадянської воєн, міжвоєнного часу та першого періоду німецько-радянської війни, друга – культурно-просвітницької роботи в Червоній армії в період з 1917 по 1929 рр. [630; 638]. Зокрема, у своїй монографії Л.С. Фрід стверджувала, що в роки німецько-радянської війни культурно-просвітницька робота у військах має виступати предметом окремого дослідження. У цей час у поле зору науковців також потрапила і політико-пропагандистська діяльність ворога [628]. Основною властивістю всіх цих студіювань було те, що вони охоплювали вузькі хронологічні рамки, були присвячені окремим питанням газет і носили переважно пропагандистський характер.

По війні цілий ряд ґрунтовних праць опублікували Г.А. Абішев, А.С. Альохіна, О.О. Голишев, В.С. Горбачов, М.О. Горохов, М.Л. Гутін, М.Д. Козлов, М.С. Кореневський, В.М. Лунєв, О.Л. Мішуріс, М.П. Попов, І.М. Романов, К.Ф. Телегін, вже згадувані М.М. Кононіхін, Н.І. Селіванова та ін. [439; 441; 471; 474; 480–481; 496; 499; 504; 506; 524; 527; 534; 579; 600; 608; 618; 639; 680; 691–692].

Наприклад, М.П. Попов у своєму дисертаційному дослідженні «Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны (Опыт фронтовых и армейских газет 1941–1945 гг.)», розкриваючи механізми мобілізації особового складу військових підрозділів на виконання завдань

командування, наводив приклад роботи часопису 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» [691, с. 24]. У ґрунтовній праці «Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945», написаної науковцем у співавторстві з іншим відомим фахівцем із зазначеної тематики – М.П. Гороховим, було розкрито методи, за допомогою яких ЦК ВКП(б) розвивав та корегував діяльність військової преси, показано діяльність Головного політуправління РСЧА та Головного політуправління ВМФ, політорганів фронтів й флотів із керівництва друком. Неодноразово як приклад звертаючись до часописів 1-го Українського фронту, авторами було змальовано досвід роботи редакцій військових та флотських газет й зроблено висновок, що досвід, накопичений радянською мілітарною періодикою в роки війни, має велике значення для сучасного військового друку та ідеологічної роботи в армії і на флоті [566, с. 402]. Слід зазначити, що, при правильному підході та критичному ставленні до вивчення радянської військової преси, такі висновки актуальні й на сьогоднішній день. Великою заслугою науковців також можна назвати встановлення даних – назви газет та редакторський колектив – та подання відповідної таблиці по усіх фронтових та армійських часописах, що видавалися у Червоній армії в роки німецько-радянської війни.

Особливо важливими для даної дисертації видаються дослідження К.В. Крайнюкова – члена військової ради 1-го Українського фронту, О.М. Кочкурова – редактора газет «Сталинское знамя» та «За счастье Родины» 38-ї армії, а також та С.І. Жукова, який під час німецько-радянської війни займав посаду головного редактора газет «Сталинское знамя», «За счастье Родины» 38-ї армії та «За честь Родины» 1-го Українського фронту [492; 509–511; 685].

О.М. Кочкуров у своїй монографії розповів про досвід роботи газети 38-ї армії, висвітливши зміст, форми та методи роботи армійського видання у відповідності до тієї оперативно-тактичної обстановки, в умовах якої діяли частини та виходила газета. Він відмічав тісний зв'язок газети із бійцями,

називав військові часописи ініціативними бойовими організаторами воїнів на виконання завдань, поставлених Верховним Головнокомандуванням, а також відзначав важливу роль друку в навчанні солдатів передовому досвіду та вмінні воювати [509, с. 4].

С.І. Жуков – автор ряду ґрунтовних праць, де як основне джерело виступають часописи 1-го Українського фронту, в монографії «Фронтная печать в годы Великой Отечественной войны» дає загальну характеристику усій системі фронтового друку у роки війни (дивізійних, армійських, фронтових газет), подає конкретні статистичні дані про розвиток військової преси на різних етапах війни, показує роль партійних органів, Головного політичного управління РСЧА та політорганів фронтів в організації та модернізації системи військової періодики. Значна частина роботи, що ґрунтується на основі набутого ним досвіду на фронті, присвячена аналізу форм та методів агітаційної, пропагандистської та організаційної роботи фронтових видань. Постійно звертаючись до змістового наповнення часопису 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини», тим не менше, він не виділяє його із загальної системи радянської військової періодики, не робить акценти на особливостях функціонування видання, оминає незручні для радянської пропаганди проблеми.

Набутий досвід у своїх повоєнних наукових дослідженнях використовує ще один колишній літературний працівник 1-го Українського фронту, кореспондент газети «За честь Батьківщини» В.В. Єрмілов. У збірнику «Советская военная печать (исторический очерк)», де представлено його студіювання, а також дослідження вже згаданих С.І. Жукова, М.Л. Гутіна, М.М. Кононіхіна, М.П. Попова тощо, в розділі, присвяченому військовій пресі часів німецько-радянського протистояння, з метою показу функціонування мілітарних часописів, розкриття питань їхнього змістового наповнення на різних етапах війни, авторами були широко залучені кореспонденції видань Воронежського / 1-го Українського фронту, зокрема газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини», а також

армійських часописів 1-го Українського фронту «Боевой натиск» (21-а армія), «Советский воин» (1-а гвардійська армія), «Сталинское знамя» (38-а армія), «Сын Родины» (13-а армія) тощо [610, с. 170–262].

Але, не зважаючи на досвід роботи в конкретному військовому виданні авторів усіх зазначених вище наукових доробок, часописи 1-го Українського фронту в них не виступали об'єктом окремого дослідження, а використовувалися лише у якості підґрунтя для характеристики системи радянської військової періодики в цілому.

Окремо у поле зору науковців потрапили лише періодичні видання національних збройних формувань у складі Червоної армії, зокрема Польської армії та Чехословацького корпусу, що входили до 1-го Українського фронту [457; 696]. На особливу увагу заслуговує праця М.М. Бурмаки «Преса Чехословацького військового корпусу в СРСР», де автор, не наголошуючи на входження даної частини до складу 1-го Українського фронту, значну увагу приділяє корпусним та бригадним часописам, що виходили українською мовою спеціально для карпатських русинів, які ідентифікували себе як українці. Торкаючись проблеми мобілізацій до частини чехів із території Волинської області, окреслюючи механізми політико-пропагандистської роботи часописів корпусу в ході боїв на Закарпатті, при цьому пропагуючи притаманні радянській історичній науці ідеї інтернаціоналізму та братерства слов'янських народів, можна сказати, що він все ж таки робить одну із перших спроб серед вітчизняних науковців виокремити український чинник під час німецько-радянської війни.

Зацікавили дослідників також і бойові листки, стінгазети та брошури, що масово випускалися у військових частинах і з'єднаннях упродовж воєнної доби [462; 649]. Але і у цих працях такі періодичні видання трактувалася як невід'ємний складник системи всесоюзного друку, підкреслювалася керівна роль політорганів у їхній організації.

Окремим аспектом студіювання військової преси стало дослідження постатей письменників, які у ролі фронтових кореспондентів та працівників редакцій були залучені до роботи військових періодичних видань. Внаслідок цих студій з'явилися ґрунтовні бібліографічні збірки та книги пам'яті, які відтворювали основні віхи життєвого, професійного та бойового шляху радянських та українських майстрів пера під час Другої світової війни [493; 669; 672; 676]. Проте, як зазначає Г.І. Вартанов – упорядник, однієї з таких книг пам'яті, випущеної Спілкою журналістів України до 50-річчя завершення німецько-радянської війни, через різні обставини такі праці не містять усієї інформації про журналістів, які працювали в Україні в редакціях засобів масової інформації, брали участь у війні і загинули на її фронтах [661, с. 3].

Великим досягненням вже сучасної української історичної науки можна назвати спробу об'єднати у таких бібліографічних довідниках українських літераторів, які постали по різні боки фронту – радянських військових журналістів та майстрів художнього слова, представників українського національно-визвольного руху [673].

В історіографічному комплексі варто окремо виділити групу праць джерелознавчого спрямування. Значна кількість джерелознавчих праць присвячена радянській періодиці воєнної доби, з'явилася в 1970–1980 рр. [458–459; 497; 656; 671; 675; 678]. Науковці відзначали, що друк посідає особливе місце в комплексі джерел, адже містить значно ширшу інформацію порівняно із систематизованими документальними джерелами. Якщо інші, навіть систематизовані документальні джерела, несуть у собі, в основному, цілеспрямовану інформацію, часто одного і того ж характеру, то преса за своєю природою, за факторами, які її формують, за спонукальними мотивами й причинами організації того чи іншого матеріалу та його публікації, за багатолікістю авторського складу і т.п. – джерело комплексне та різнобічне. Даючи визначення періодичному друку як джерелу, радянські дослідники зазначали, що: «Цінність... друку як історичного джерела у тому,

що у ньому висвітленні найрізноманітніші сторони радянської дійсності» [675, с. 215], що: «друк – джерело комплексне, багатопланове, містить матеріал різноманітний за видами і походженням... Широка... інформація щодо найважливіших подій у житті... народу, узагальнення досвіду... робить друк необхідним для дослідження будь-якої проблеми... коли утруднено доступ до документальних джерел» [656, с. 218]. О.В. Санцевич зазначає, що: «У джерелознавчому плані газети і журнали розглядаються двояко: як інформаційне джерело і як джерело для характеристики певного друкованого органу як виразника ідеології і політики» [671, с. 45]. Досить наукоємко, на нашу думку, дає визначення пресі як джерелу І.Н. Войцехівська: «Друк – це особливий вид джерела, комплексного за своєю структурою, який характеризується наявністю багатопланового матеріалу, різноманітного за видами, жанрами, походженням та змістом, пов'язаного спільністю цілей і завдань та відображенням реального історичного процесу [678, с. 33]. Водночас варто брати до уваги застереження, що радянське джерелознавство пішло по хибному шляху, приписуючи друку роль «дзеркала» історичної дійсності, який, проте, був часто не позбавлений тенденційності у подачі матеріалів.

Наприкінці 1980-х рр. історики повернулися до питань, піднятих дослідниками ще безпосередньо в роки війни, які стосувалися вивчення пропагандистської діяльності, у тому числі періодичного друку окупаційної адміністрації та збройних формувань ворога на захоплених територіях СРСР [500; 548; 651–652; 686]. У цих працях увага акцентувалася на провалі нацистської пропаганди серед місцевого населення та на відсутності належного дослідження механізму проведення пропагандистської роботи.

Україна в радянській історіографії розглядалася як складова частина СРСР, тому окремо її пресу часів війни майже не вивчали, однак були деякі спроби дати характеристику діяльності засобів масової інформації на теренах УРСР, визначити місце преси в ідейно-політичній роботі. Це

передовсім праці В.С. Лозицького, В.М. Мазила, В.В. Полковенка, В.А. Рубан, М.В. Цуманенка, Й.Т. Цьоха [526; 565; 581–583; 641–642; 689].

Й.Т. Цьох у своїй праці «Преса Української РСР періоду Великої Вітчизняної війни» визначаючи її місце і роль у системі радянського військового друку, зазначав, що вона: «...є складовою частиною, одним із відгалужень історії становлення і розвитку багатонаціональної преси СРСР. Вивчення преси окремих республік дає багатий, невичерпний матеріал для розкриття і узагальнення як національних так і інтернаціональних традицій загальносоюзної преси. Вона незаперечно свідчить і стверджує, що характерною ознакою всієї багатонаціональної радянської преси є єдність світогляду і мети» [642, с. 4].

Цікавим у вивченні військової преси є робота В.В. Полковенка, який на матеріалах республіканських газет («Комуніст», «Советская Украина», «Комсомолец України»), радіостанцій («Радянська Україна», імені Т.Г. Шевченка, «Дніпро»), окремих фронтових видань показав форми і методи роботи преси і радіо, проаналізував творчість радянських письменників і журналістів воєнного часу. З метою показу інформаційно-комунікативного впливу на радянських бійців, зокрема під час боїв за вигнання нацистських загарбників з території України у січні–березні 1944 р., автор залучив матеріали видання 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» – патріотичні статті Героїв Радянського Союзу, бійців 1-го Українського фронту Д. Шурми, І. Холодова, П. Полонського тощо. Характеризуючи газету В.В. Полковенко наводить слова редактора україномовного видання Т.Р. Одутька: «З першого номера газета закликала у великий похід за визволення Радянської України» [565, с. 144–145]. Врешті-решт, віддаючи належне українській журналістиці в роки війни, називаючи її школою ідейної наснаги, органічного зв'язку із життям та боротьбою народу, школою журналістської та письменницької майстерності [565, с. 167], тим не менш науковець розглядає її у загальносоюзному значенні без визначення національних та регіональних особливостей.

Враховуючи масштаби радянського руху Опору на теренах окупованої нацистами України, починаючи із 1950-х рр., в центрі уваги дослідників майже виключно перебувала лише підпільно-партизанська періодика УРСР. Значний внесок у студіювання цього напрямку зробили М.Я. Белінський, Д.Ф. Григорович, О.В. Гутянська, І.Л. Дем'янчук, І.П. Слободянюк, у 1969 р. інститутом історії ЦК КПУ була випущена збірка листівок підпільних організацій та партизанських загонів України [77; 475; 483–485; 605; 677; 682].

На увагу заслуговує праця І.Л. Демянчука «Зброєю слова», де автор узагальнив роль преси партійного підпілля і партизанських формувань у роки німецько-радянської війни по всій території СРСР, приділивши основну увагу УРСР, дослідив і проаналізував велику кількість видань, обґрунтував закономірності виникнення, становлення і розвитку журналістики радянського руху Опору, навів бібліографічний покажчик ряду партизанських видань, й дійшов висновку, що вся ідеологічна робота в роки війни – це заходи внутрішньої і зовнішньої пропаганди і агітації. Перша – призначена для населення країни та бійців фронту і тилу, була спрямована на роз'яснення політичних цілей у війні, структури суспільства ворогуючих сторін, конкретної бойової обстановки на театрах воєнних дій, характеру ідеології, пропагандистської майстерності та ін.; друга представляла собою систему ідеологічного впливу на вороже військо і населення в тилу ворога, а також адресувалася світовій громадській думці, щоб викликати в неї співчуття чи навіть підтримку СРСР [484, с. 214–215]. При цьому він виділяв роль преси партизанських загонів і з'єднань України у справі мобілізації на боротьбу із загарбником, зазначаючи, що якщо на початку війни в більшості партизанських загонів видавалися лише стінні газети, то пізніше в них створювалися поліграфічні бази, виходили друковані газети, листівки і звернення [485, с. 101]. Зокрема лише по партизанських загонах видавалося 30 багатотиражних газет [682, с. 16]. Слід зазначити, що набутки у вивченні

певних аспектів зазначеної теми істотні, проте вони досліджувалися розрізнено, що не давало змоги зробити узагальнюючих висновків.

Із розпадом СРСР вивчення військової періодики знайшло своє продовження у контексті викликів, які поставила історична наука в умовах сучасних реалій. На пострадянському просторі авторитетними науковцями в цій царині стали Е.А. Галумов, Р.П. Овсепян, М.І. Рум'янцев та ін. [468; 585; 668]. Безпосередньо аналізом структури та особливостей функціонування радянської мілітарної преси періоду німецько-радянського протистояння займався М.І. Рум'янцев, який у своїх працях посилався на журналістику 1-го Українського фронту, зокрема, як приклад особистої участі літераторів у боях, він розповідав про Героя Радянського Союзу, військового кореспондента газети 18-ї армії «Знамя Родины» С.О. Борзенка [585, с. 26]. Умови праці, в яких доводилося працювати військкорам у роки війни, зокрема колективу редакції газети «Вісті» досліджував Е.А. Галумов.

Враховуючи той факт, що радянськими науковцями були ґрунтовно розроблені майже всі технічні питання, пов'язані із особливостями функціонування військових часописів, сьогодні, дотримуючись сучасних методів та принципів історичної науки, вчені все частіше використовують радянську мілітарну періодику в якості одного з головних джерел (і не дивно, адже військова преса, по суті, була єдиним масовим засобом для отримання червоноармійцями, які втілювали у життя геополітичні плани керівництва СРСР, інформації) створення нового не заідеологізованого погляду на механізми радянської пропаганди в роки Другої світової війни [698].

Ф.Л. Синіцин, на основі центральних періодичних видань та військових часописів, показавши типові для радянських засобів масової інформації методи із дегуманізації та демонізації ворога, ґрунтовно дослідив пропагандистську кампанію СРСР під час збройного протистояння із Японією у 1938–1939 рр. та на завершальній стадії Другої світової війни [604].

Німецький дослідник Д. Байрау, вивчаючи на основі радянських військових видань механізми пропаганди в СРСР під час німецько-радянської війни і порівнюючи їх з німецькими, зазначає, що: «В цілому теми та семантика пропаганди демонструють, що вони нав'язували монополізоване трактування дійсності та перетворилися тим самим на невід'ємну складову радянського військового досвіду, повністю уникнути впливу якого нікому не вдалося. Сила впливу, як самої дійсності, так і її трактування, відчувається і у наш час» [450, с. 97].

Загалом же, стосовно зарубіжного історіографічного наробку, зокрема й щодо зазначеної тематики, влучно висловився німецький історик, професор М. Шульце Вессель, зазначаючи, що німецькі науковці дотепер розглядали українську історію здебільшого в контексті історії Росії чи Радянського Союзу. У Німеччині, у зв'язку із нестачею фахівців, взагалі був відсутній окремий напрямок із вивчення історії України. Тож у травні 2015 р., з метою розширення історіографічні перспективи, була створена Німецько-українська історична комісія [718].

На вітчизняній ниві у студіюванні радянської та нацистської пропаганди відзначилася О.О. Салата, яка, залучаючи радянську періодику, ґрунтовно вивчала проблему інформаційного простору, що сформувався в Україні, СРСР та Німеччині напередодні та в роки німецько-радянського протистояння, його значення, й, зокрема, роль преси, у процесах Другої світової війни, досліджувала засоби та механізми ведення «інформаційної війни» між СРСР та Райхом [587–593].

Для вивчення більш глобальних питань, пов'язаних із Другою світовою війною радянську військову періодику у своїх дослідженнях залучали знані дослідники історії України у Другій світовій війні О.Є. Лисенко та І.Т. Муковський, які у своїй фундаментальній праці «Звитяга і жертвність», намагаючись на ширшій та ґрунтовнішій, ніж було можливо до того, документальній основі відтворити виявлений у жорстокій боротьбі героїзм та пережиту трагедію українського народу в часи німецько-радянського

протистояння, зверталися до військової преси, як одного з історичних джерел, зокрема і до видань, що виходили у різний час по частинах і з'єднаннях 1-го Українського фронту – газет «Сын Отчизны» (13-а армія), Знамя Родины» (18-а армія), «Боевой натиск» (21-а армія), «На страже Родины» (14-а гвардійська стрілецька дивізія), «На страже Родины» (163-я стрілецька дивізія), «За доблесть» (206-а стрілецька дивізія), «Вперед за Родину» (337-а стрілецька дивізія). Аналіз публікацій військової преси дозволив вченим дійти висновків, що вже у ході німецько-радянської війни проводилася велика робота по висвітленню героїзму воїнів-українців та бійців інших національностей. Але, що стосується наукової оцінки, узагальнення героїзму солдатів та офіцерів українського походження, його значення для перемоги над ворогом, то, зрозуміло армійська преса виконати цього завдання не могла [538, с. 7].

Дослідженням радянської партійної періодики Української РСР часів війни займалася Т.В. Романенко, яка вивчала особливості її функціонування [578]. Вона також займалася і питаннями цензури в радянських засобах масової інформації періоду Другої світової війни, й зокрема преси, справедливо зазначаючи, що: «Аналіз структури, змісту, механізму діяльності основних сфер радянської політичної цензури в Україні, уможлиблює осмислення принципів формування світогляду громадян, ідеологічних критеріїв для наукових студій і творчості, роль державних органів у маніпулюванні суспільно-політичною, культурною й духовною сферами суспільства. Дослідження закономірностей функціонування політичної цензури сприяє виявленню ідеологічних стереотипів українського радянського суспільства, кращому розумінню природи тоталітаризму» [693, с. 1].

Із широким залученням радянської партійної та військової преси (використовуючи статистичні дані по розповсюдженню мілітарних та партійних часописів по 1-му Українському фронту), а також видань, що виходили у Західній Україні упродовж 1939–1941 рр., інформаційні

можливості газет, журналів і радіо України під час Другої світової війни досліджували Т.М. Удалова та І.В. Мальцева [633].

Безпосередньо українською радянською військовою періодикою займалися такі вітчизняні науковці, як А.Ф. Мінгазутдінов та С.П. Сегеда [529; 595–596; 598; 694]. Перший, на основі мілітарних видань Українських фронтів, із залученням публікацій часописів 1-го Українського фронту – фронтової газети «За честь Батьківщини», армійських часописів 13-ї, 40-ї, 60-ї та 3-ї гвардійської танкової армій, – проаналізував значення військової преси у пропаганді серед воїнів бойових традицій в ході вигнання нацистів з території України, й дійшов висновків, що не применшуючи значення преси у вихованні воїнів, опубліковані матеріали несли на собі відбиток пануючої на той час ідеологічної атмосфери, які полягали у звеличенні ролі вождя, поширенні великодержавницьких ідей, фальсифікації ряду фактів воєнної історії народів, зокрема окремих сторінок історії України [529, с. 157]. Другий, автор багатьох статей та фундаментальної монографії «Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття)», вивчаючи особливості функціонування радянської військової преси, та звертаючись у своїх наукових пошуках до часописів 1-го Українського фронту, підкреслює, що такі студії є актуальними на сьогоднішній день, адже сучасна військова преса Збройних сил України формувалася на основі військових видань підрозділів Радянської армії, що дислокувалася на 1991 р. на території України, використовуючи їхню матеріальну базу, редакційний та авторський склад, який пройшов навчання за радянських часів і справляв неминучий вплив на формування проблемно-тематичних напрямів тогочасної преси. Однак у всіх зазначених вище працях інформація стосовно газет 1-го Українського фронту носила допоміжний та фрагментарний характер, тож, як і у попередніх студіюваннях, часописи фронту не виступали тут у якості окремого об'єкту дослідження [596, с. 156–157].

Тематика радянської військової періодики часів Другої світової війни побіжно розглядалася й у підручниках з історії української журналістики,

але, як зазначає В.М. Владимиров, відображаючи участь преси у тій чи іншій події, не можна не враховувати існування в суспільстві двох полярних точок зору, згідно з якими, з одного боку українська нація боролася проти двох тоталітарних режимів, але потерпіла поразку, а з іншого – участь українського народу у Великій Вітчизняній війні, як частини героїчної боротьби всього радянського народу, тож доцільно керуватися принципом: вважати за критерії оцінки подій та цілі, які в цьому разі ставили перед собою органи преси, політичні кола, окремі діячі тощо [658, с. 110].

Не вщух інтерес науковців і до періодики радянського руху Опору на окупованих гітлерівцями територіях. Зокрема, в цій царині на увагу заслуговує наукова розвідка В.І. Смірної, яка доходить думки, що дослідження підпільно-партизанської преси дає змогу скласти уявлення про масштаби й активність пропагандистсько-агітаційної діяльності українських радянських партизанів і підпільників та розкрити значущість друкованого слова як одного з важливих засобів у боротьбі з нацистськими поневолювачами [607, с. 131]. У підручнику по історії військової журналістики України, де окремий розділ присвячений пресі партизанських формувань України С.І. Горевалов стверджує, що партизанська періодика – газети, листівки, відозви, журнали були важливим фактором мобілізації значних сил населення України на боротьбу проти загарбників в тилу, сприяли згуртуванню людей, їх освіченості в подіях, піднесенню морального духу і віри в перемогу над ворогом [472, с. 245]

У нових джерелознавчих дослідженнях до часописів періоду Другої світової війни простежується вже критичний підхід. Зокрема, цікавість викликають праці Ф.А. Винокурової, Л.М. Коржановської, Д.М. Титаренка, С.В. Шпаковської, В.М. Сімперовича та інших науковців [463; 507; 530; 603; 621–622; 650; 699].

В.М. Сімперович здійснив комплексне студіювання газети «Британський союзник» – друкованого періодичного органу Міністерства інформації Великобританії, що розповсюджувалась у воєнний та повоєнний

час на території Радянського Союзу серед цивільного населення та в лавах Червоної армії. Підсумовуючи, автор дійшов висновку, що за умови критичного ставлення до часопису можна з'ясувати маловідомі факти та події, спростувати деякі усталені міфологеми та стереотипи.

Цікавим також є дослідження Д.М. Титаренка стосовно преси, що видавалася під час нацистської окупації України на її сході, адже ця територія входила до складу прифронтової смуги, тож, як стверджує автор, на базі вже введених до наукового обігу джерел дуже складно, а інколи часто і зовсім неможливо відтворити процеси, які відбувалися на території регіону. В світлі порівняння подання інформації радянськими військовими виданнями досить цікавим є висновок щодо висвітлення окупаційною пресою діяльності підпільно-партизанського руху та боїв на сході України. Д.М. Титаренко стверджує, що ступень висвітлення окупаційною пресою дій партизанів і підпільників не відповідав рівневі антинацистської боротьби в краї, а стосовно висвітлення перебігу боїв в регіоні, які полягали в ілюстрації офіційних зведень німецького Головного командування Вермахту, то вони не завжди містять відомості про точну географію ведення бойових дій та зміни лінії фронту. Водночас, при досить вірному відображенні втрат радянських військ, такі повідомлення майже не містять даних про втрати німецької сторони, замовчуються або дуже суб'єктивно висвітлюють невдачі Вермахту [699, с. 1, 14–15]. Слід зазначити, що це у повній мірі відповідає стилю подання аналогічної інформації радянською мілітарною періодикою.

Останнім часом предметом особливого наукового інтересу дослідників стало вивчення повсякденного життя і побуту в т.ч. і в умовах війни. Праці Н.В. Антонюк, О.В. Богуславського, В.А. Гедза, В.В. Гінди, К.М. Курилишина, В.О. Сіропола, які, в основному, стосуються життя в окупації, позначені широким залученням періодичних видань воєнної доби [447–448; 452; 469–470; 515; 697].

В.О. Сіропол одним із завдань своїх наукових пошуків вбачав, на основі публікацій «Військово-медичного журналу» – головного друкованого органу

Військово-санітарного управління Червоної армії, з'ясувати основні напрями розвитку військової медицини в діючій армії та медичної науки, а також їх вплив на повсякденну практику медичного забезпечення операцій радянських Збройних сил, адже, як зазначає науковець, історіографія цієї теми недостатньо досліджена, тож донині публікації цього видання залишаються джерелом із великим інформативним потенціалом і є своєрідним «літописом історії військової медицини» [697, с. 6–7].

В.В. Гінда на матеріалах окупаційної преси простежив спортивне життя в Україні в роки нацистського поневолення. Це приклад того, як науковий наратив, що ґрунтується на використанні часописів, відкрив для багатьох дослідників цілком недосліджену сферу української історії.

У дослідженнях К.М. Курилишина, де на матеріалах україномовної легальної преси, яка випускалася в умовах німецької окупації, розглянуто такі малодосліджені аспекти тогочасного існування українського народу, як доля військовополонених, антиєврейська проблематика та антирадянська риторика, як включала зокрема висвітлення вінницької та катинської трагедій, масові винищення українців у тюрмах Галичини перед відступом Червоної армії тощо, формування дивізії СС «Галичина». Зазначаючи, що преса є одним із тих історичних джерел, які слугують лише допоміжним тлом для досліджень істориків і потребують ретельного співставлення з іншими джерелами [515, с. 9].

Періодика воєнного лихоліття, зокрема у працях Ю.В. Смілянської, Н.В. Сугацької, М.І. Тяглою, стала також джерелом до вивчення такої складної проблеми, як Голокост [606; 617; 631–632].

З набуттям Україною незалежності погляди на її історичне минуле і зокрема на події, що мали місце на її території у час Другої світової війни, зазнали суттєвих змін і нових акцентуацій. Зросла зацікавленість науковців заново відкритими масивами періодики воєнного часу, зокрема легальною пресою часів окупації українських земель та відомими постатями тогочасної вітчизняної журналістики, такими як Улас Самчук, Кость Штепа, а також

виданнями українських націоналістичних збройних формувань. У першому випадку слід відзначити дослідження О. Андрющенка, Т. Борисенка, К.М. Курилишина, В.В. Лизанчука, О.І. Луцького, І.З. Павлюка, Р.В. Радчик, Ю.Г. Шаповала, В.М. Яременко, вже згаданих Н.В. Антонюка, Д.М. Титаренка та В.А. Гедза [442–446; 454; 491; 498; 516; 520; 525; 528; 532; 547; 552–553; 570–572; 580; 586; 619–620; 623–624; 626–627; 643–648; 653–654; 665–666; 679; 684; 688] тощо.

На думку І.З. Павлюка у вивченні преси окремого аналізу потребують періодичні друковані видання тих націй, які в різні історичні періоди мали недержавний статус, коли різні частини територій їхнього проживання належали до держав, що ворогували між собою... Більшовистська політика із початком Другої світової війни спрямовувалась на цілковите знищення української преси через уніфікацію, русифікацію, централізацію, ліквідацію практично всіх демократичних видань (мається на увазі преса західних областей України, приєднаних до СРСР у 1939–1940 рр. – авт.), створення цілком нових періодичних органів комуністичної пропаганди», тож, як стверджує автор, важливо на багатому фактологічному матеріалі порівнювати українськомовну пресу часів німецько-радянської війни із радянськими періодичними виданнями [690, с. 1–2].

Р.В. Радчик – стверджувала що складність такого дослідження полягає у тому, що із здобуттям незалежності України тема преси... [яка] має колосальний дослідницький матеріал, не стала об'єктом наукового інтересу [570, с. 9].

Українська націоналістична періодика стала предметом наукових студій Г.В. Бухала, М.В. Михайлюк, С.П. Сегеди, О.Й. Стасюк, Д.М. Титаренка та багатьох інших учених [460; 531; 597; 614–615; 625].

У своїй монографії «Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН» О.Й. Стасюк дослідила видавничу політику організації, зокрема напрями видавничо-пропагандивної роботи, механізми контролю на ідеологічному, інтелектуальному та граматичному рівнях. Проілюструвала схему діяльності

пропагандистських структур і підпільних друкарень. Проаналізувала тематику друків, висвітлила еволюцію ОУН у сфері ідеології та політики. Досить важливим видається вивчення реакції німецьких та радянських окупаційних властей на видання та розповсюдження націоналістичної літератури, описано методи, за допомогою яких німецькі та радянські спецслужби намагалися нейтралізувати вплив ідей ОУН на українське населення, зокрема й за допомогою преси. Так, авторка наводить слова одного з ідеологів українського національно-визвольного руху О. Горнового, який, критикуючи методи радянської пропаганди, за допомогою яких суспільству нав'язували чіткі стандарти, позбавляючи людей права вибору, вказував на характерну здатність радянської перси докорінно вивертати і перекручувати дійсність, дослівно, «робити з чорного біле, а з білого чорне». Адже оспівувати заможне життя у радянській державі у той час, коли тисячі її громадян гинуть з голоду, зазнають жахливих знущань і переслідувань, можуть лише публіцисти, які послуговуються в роботі методами «наймерзеннішої брехні, найпідлішими наклепами, найрафінованішим крутіством» [615, с. 125–126]. В результаті авторка доходить висновків, що публіцистика ОУН є невід'ємною частиною української журналістики Другої світової війни і української преси загалом. Що пропаганда друкованим словом була невід'ємною частиною збройної боротьби, й в окремі періоди відігравала провідну роль. За допомогою періодичних видань ОУН зуміла донести свої завдання і цілі до широкого українського загалу, зреволюціонувати українське суспільство та підняти його на захист рідної землі [615, с. 219, 222].

При цьому всі вище згадані науковці не ставили собі за мету порівняти українську націоналістичну та окупаційну періодику з радянською пресою. Але у світлі формування сучасної військової преси України вивчення лише націоналістичної мілітарної періодики недостатньо, адже, як стверджує С.П. Сегеда: «Існує два корені становлення сучасних військових ЗМІ [України]: перший – радянські військові видання, що виходили в Україні, які

надали, так би мовити, «тіло» для створення засобів масової інформації ЗСУ; другий – преса українських збройних формувань, закордонних українських військових організацій ХХ століття, які передали сучасним ЗМК «дух» ідейно-тематичного спрямування. Діяльність радянської військової преси в часи війни на території України є важливим фактором формування сучасної військової преси України» [596, с. 157].

Отже, дослідження стану наукової розробки теми показало наявність значного пласту напрацювань з означеної проблематики, який склався в ході двох великих історіографічних періодів.

Студіювання військової преси у радянський період корелювалося інтересами влади, внутрішньою самоцензурою дослідників, що позначилося на звуженості джерельної бази публікацій, ідеологізації їх висновків у душі партійних ідеологем. Радянська, в т.ч. українська історіографія, преси була заручницею компартійного дискурсу. Ці чинники стали перешкодою для об'єктивної реконструкції перебігу історичних процесів. Позитивним набутком можна вважати закладання певної, хоча й досить тенденційної бази для подальшого дослідження цієї проблеми.

Із розпадом радянської системи тотального контролю за історичними дослідженнями з'явилися спроби нового осмислення проблеми. Українська історіографія відкрила нові аспекти участі України у війні, намагаючись вписати історичні події, які відбувалися на її території і в які були втягненні українці різних регіонів УРСР у контекст загальноєвропейської історії.

У той самий час періодика 1-го Українського фронту – одного з найбільших військово-стратегічних формувань часів Другої світової війни, що виконувало одні з найважливіших завдань на радянсько-німецькому фронті, – не зважаючи на неодноразове звернення до неї як радянських так і сучасних вітчизняних науковців, жодного разу не виступала окремим об'єктом дослідження.

1.2. Джерельна база дослідження

Всебічне студіювання військової преси 1-го Українського фронту при відсутності комплексного дослідження зазначеної теми не можливе без залучення широкого репрезентативного джерельного пласту, різноманітного у своїй видовій та родовій специфіці.

Першочергове місце у роботі над даною проблемою займають газети. Зорієнтуватися у складному переплетінні радянської військової періодики часів Другої світової війни допомагають спеціальні бібліографічні довідники, хоча варто брати до уваги, що їх інформація не завжди є повною і точною. Від багатьох комплектів газет і журналів не збереглося жодного екземпляра ні в бібліотеках, ні в архівах.

Військову періодику почали збирати науковці для своїх досліджень одразу по війні, адже вона слугувала джерелом для створення багатогранної історичної концепції війни, оскільки містила матеріали, зібрані в ході, або відразу після боїв. Так, у звіті Комісії з історії Вітчизняної війни Академії наук УРСР за 1946 р. зазначається, що науковці опрацювали газети та журнали всесоюзного та республіканського значення, обласні й районні видання УРСР з метою глибшого оволодіння темою [1, с. 61–62].

Результатом наших наукових пошуків стало опрацювання DE VISU та використання в роботі фронтового та армійських видань 1-го Українського фронту, зокрема: «За честь Батьківщини» (часопис 1-го Українського фронту), «Знамя Родины» (газета 18-ї армії), «На врага» (часопис 31-ї армії), «За победу» (газета 40-ї армії). Вони були виявлені в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського і Національний музей історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Науково-довідковій бібліотеці Центрального державного історичного архіву в м. Києві (ЦДІА в м. Києві).

Так, у фондах Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс зберігаються підшивки за жовтень–грудень

1943 р., січень–грудень 1944 р., а також 4 одиниці за 1945 р. часопису «На врага», підшивка за грудень 1943 р. – липень 1944 р. та 18 номерів за 1945 р. газети «Знамя Родины», підшивки за липень–грудень 1944 р. та січень–травень 1945 р., а також 1 примірник за 1943 р. видання «За победу». Також у фондозбірні музею зберігається 27 примірників газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» (15 номерів за 1943 р., 10 – за 1944 р., 2 – за 1945 р.), з яких 12 примірників видані українською мовою і 14 – російською. Всі вони знаходяться у задовільному стані.

Основний же масив фронтового видання було виявлено у науково-довідковій бібліотеці ЦДІА в м. Києві, де зберігається майже повне зібрання (за виключенням деяких номерів) російськомовного примірника цього часопису, починаючи з червня 1944 р. по 31 березня 1945 р., а також окремі примірники українською мовою за 1944–1945 рр., починаючи з 11 червня 1944 р. (№ 97).

Також, майже повна колекція газети «За честь Батьківщини» знаходяться на зберіганні в Інституті рукопису НБУ ім. В.І. Вернадського. Зокрема, примірники українською мовою: № 51 (01.08.1943 р.)–81, 83–271 (31.12.1944 р.), № 26 (31.01.1945 р.), 30–34, 84–90 92–97, 121, 128, 130, 141, 144, 145, 166–178, 188–190, 192–196, 201, 203, 204 (всього 370 номерів – 40 за 1943 р.), 271 – за 1944 р., 59 – за 1945 р.); російською мовою: № 140 (08.06.1943 р.), 208–265 (31.10.1943 р.), № 55 (05.05.1944 р.), 68–78, 157–183, 187–227, 229–235, 242–250, 252–285, 291–295, 307–311 (30.12.1944 р.), № 36 (10.02.1945 р.)–41, 54–56, 79–119, 137–144, 147, 157–159 (всього 262 номери – 59 за 1943 р., 140 за 1944 р., 63 за 1945 р.). Останні номери часопису в Генеральному газетному каталозі датуються: українською – від 25 вересня 1945 р. (№ 221 (586)); російською – від 25 серпня 1945 р. (№ 205 (1162)). Такі дати видань пояснюється тим, що після завершення німецько-радянської війни та розформування фронту 10 липня 1945 р. газета, як головне видання управління Центральної групи військ Збройних сил СРСР, продовжила й надалі виходити, аж до 1946 р. Слід зазначити, що підшивка

російськомовного примірника часопису «За честь Батьківщини» за 1945 р. нами не була виявлена.

При опрацюванні сукупності пресових джерел враховувалося, що публікації в періодиці загалом, тим більше у мілітарних виданнях періоду війни, мають відносну джерельно-наукову цінність оскільки, цілком зрозуміло, що вони були ідеологічно навантажені. Їх стилістика і формат подачі інформації переслідували пропагандистські цілі, тому робота з ними доповнювалася співставленням змісту газетних публікацій з іншими джерелами, зокрема, даними опублікованих документів та джерел архівного зберігання.

Дійсно важливими для джерельного підґрунтя дисертаційного дослідження стали джерела архівного зберігання (більшість яких вперше вводиться до наукового обігу), зосереджені в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБУ), Національному музеї історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ).

Використані під час студіювання зазначеної проблематики джерела за родовою ознакою умовно можна поділити на дві групи – документи державних органів влади, партійних і громадських організацій, військових формувань та документи особистого походження (листи, щоденники, спогади). За видовою ж ознакою документи першої групи можна поділити на:

- офіційні розпорядчі документи (накази, акти, рішення, пропозиції державних та партійних органів і громадських організацій УРСР, а також командування військових формувань);

- офіційні звітні документи (звіти державних та партійних органів і громадських організацій УРСР, а також донесення військово-політичних органів частин і з'єднань);

- судово-слідчі документи (донесення, вирoki органів внутрішніх справ та НКВС).

Офіційні розпорядчі документи державних та партійних органів і громадських організацій УРСР сконцентровані у Центральному державному архіві громадських об'єднань України (Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина) 1941–1949). До них, зокрема, належать директивні листи, постанови, довідки, звернення ЦК КП(б)У, які містять інформацію щодо організаційних питань, пов'язаних із функціонуванням військового та партійного республіканського друку, зокрема, про відправлення військових кореспондентів на фронт, директивні вказівки від'їжджаючим лекторам і агітаторам ЦК КП(б)У, розповсюдження преси на теренах Західної України та недоліки у роботі військової преси і РАТАУ, довідкові матеріали щодо пленуму Спілки радянських письменників УРСР тощо (Оп. 23., Спр. 858; Оп. 70, Спр. 75, 119, 272, 333). Також цілий ряд документів містить інформацію, що віддзеркалює подану у військовій пресі, стосовно організації керівництвом УРСР різних культурних та урочистих заходів як фронтового, так і республіканського значення (Оп. 23, Спр. 1527; Оп. 70, Спр. 232, 280, 368).

Офіційні звітні документи державних та партійних органів УРСР, донесення військових та армійських органів частин і з'єднань з інформацією про комплектацію та кількість особового складу, бойові здобутки та невдачі, кримінальні прояви військовослужбовців 1-го Українського фронту, були виявлені у фондах ЦДАГО України (Ф. 1., Оп. 23, Спр. 685, 936) та ЦАМО РФ (Ф. 56, Оп. 12236, Спр. 564).

Слід зазначити, що працівниками Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс у серпні та грудні 2008 р. було здійснено відрядження до архіву Міноборони РФ в Подольськ Московської

області, звідки було привезено цілий ряд копій документів стосовно Воронезького / 1-го Українського фронту, зокрема щодо бойового шляху 9-го окремого штрафного батальйону (Ф. 9 ОШБ, Оп. 115516, Спр. 5, 11 (II); Оп. 111613, Спр. 3), які були використані дослідником під час роботи над зазначеною темою з метою встановлення обставин формування 1-го Українського фронту. Окремі джерела з фондозбірні ЦАМО РФ, особливо ті, що стосуються наказів та звітів Політуправління 1-го Українського фронту про бойову діяльність, визволення військовополонених та оstarбайтерів, відносини із місцевим населенням Польщі на завершальному етапі німецько-радянської війни (Ф. 236, Оп. 2625, Спр. 353) є доступними в електронному вигляді [707; 732].

Судово-слідчі документи (донесення, вироки органів внутрішніх справ та НКВС) стосовно обраної теми дослідження були виявлені у ЦДАВО України (Ф. 4620. Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з німецько-фашистськими окупантами; Оп. 5, Спр. 1) та ГДА СБУ (Ф. 2. Управління боротьби з бандитизмом МВС, Управління 2-Н та 4-те Управління МДБ-КДБ УРСР, Оп. 88, Спр. 2). Це, передусім, документи із вироками військових трибуналів над представниками польського та українського націоналістичного підпілля, звіти та донесення щодо настроїв населення окремих областей України стосовно певних подій, які використовувалися для порівняння інформації, що подавала періодика 1-го Українського фронту стосовно національно-визвольних рухів цих двох країн.

Для поглиблення джерельної бази дисертаційного дослідження були залучені опубліковані документальні джерела, які включають офіційні розпорядчі документи (накази, акти, рішення, директиви вищих державних та військових органів СРСР – ЦК ВКП(б), ДКО, НКО та Ставки ВГК). Найбільш повна добірка такої документації, що відноситься до періоду Другої світової війни, зібрана у багатотомній фундаментальній серії «Російський архів: Велика Вітчизняна», яка з 1993 р. видається Інститутом

воєнної історії, Історико-архівним центром Генштабу Збройних сил РФ та архівами Росії. Дане зібрання включає в себе тисячі документів з центральних, відомчих та федеральних архівів, які наприкінці 1990-х рр. були розсекречені. Зокрема, в ході роботи над дисертаційним дослідженням були використані накази НКО СРСР (Т. 13) та Ставки ВГК (Т. 16), з метою найдетальнішого з'ясування всіх причин та обставин формування 1-го Українського фронту, а також документи про відносини між СРСР та Польщею (Т. 14), адже, на відміну від стосунків із Чехословаччиною, політика Радянського Союзу та Польщі стосовно один одного носили на певних етапах діаметральний характер – від абсолютно ворожої до дружньої та братерської, що не завжди чітко окреслювалося у військовій періодиці.

Окремі директивні документи, що безпосередньо стосуються організації радянського періодичного друку часів Другої світової війни містяться у 15-томній праці «Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988) (Т. 7: 1938–1945)», 2-томному виданні «Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (Т. 2: 1941–1976)», збірках «О партийной и советской печати: сборник документов и материалов», «О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: сборник документов и материалов» [76–77; 80–81].

У 2009 р. Національною бібліотекою України ім. В.І. Вернадського спільно з Національною академією наук України був підготовлений каталог «Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського». У додатку до цього каталогу вміщено алфавітний покажчик газет, що випускалися радянськими військовими формуваннями. Зокрема, у ньому подано дані про часопис 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» [659, с. 416–417].

Необхідно зазначити, що інформація періодичних видань, з метою уточнення і перевірки, потребує як логічного, так і фактологічного аналізу

шляхом співставлення окремих публікацій з іншими доступними наявними джерелами.

Статистика втрат Червоної армії, і, зокрема, військ 1-го Українського фронту на полях війни, які замовчувалися радянською військовою періодикою, в дисертаційному дослідженні репрезентовані працями колективу під керівництвом Г.Ф. Кривошеєва [657; 670], а також збірниками «Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення», «Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації)» [74–75]. З метою перевірки дат захоплення і визволення населених пунктів на території України, що їх подавала військова періодика, було використано видання «Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення» [83].

Для встановлення бойового та трудового шляху співробітників часописів 1-го Українського фронту використовувалися бібліографічні довідники, де подані біографії українських письменників-фронтовиків [493; 669; 672; 676]. Також в цьому плані прислужився загальнодоступний електронний банк документів «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.».

До категорії джерел особистого походження, використаних у дослідженні, відносяться оригінальні документи воєнного та повоєнного часу (щоденники, листи, спогади), які мають першочергове значення для реконструкції настроїв населення на очищених від гітлерівців територіях та становища в Червоній армії, адже вони, у переважній більшості, не несуть у собі офіціоз та пафос газетної пропаганди, а натомість відображають внутрішні переживання конкретної людини. Саме вони дають змогу проаналізувати ставлення різних груп населення визволених українських земель до окупаційної та радянської влади, а також можливість розкрити певні аспекти морально-психологічного стану воїнів радянської армії.

Значний пласт таких джерел становили спогади співробітників військових часописів, що масово побачили світ у 1950–1960-х рр. і

продовжували виходити вже після здобуття Україною незалежності [439;456; 461; 477; 480; 488–489; 494–495; 512; 517–519; 535; 544; 549–550; 555; 561–563; 569; 573; 611–613; 637; 640].

Використання фондів Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс дало змогу збагатити джерельну базу за рахунок епістолярії. У дисертації було використано низку листів, щоденникових записів та спогадів учасників німецько-радянської війни, які вперше вводяться до наукового обігу. Це листи командувача 1-го Українського фронту М.Ф. Ватутіна, кореспондента газет «Знамя Родины» та «За честь Батьківщини» Л.Д. Дмитерка, робочі записи фотокореспондента радянських центральних періодичних видань В.А. Тьоміна, спогади командувача чехословацьким військовим формуванням у складі військ 1-го Українського фронту та Міністра національної оборони Чехословацької Республіки Л. Свободи [24–25; 45–46]. Ці рукописи є ніби літописом того, що пережили на своєму бойовому шляху солдати і офіцери – військовослужбовці 1-го Українського фронту, і що не знаходило відображення у військовій пресі та офіційних документах.

Також фондозбірня Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, що налічує близько 400 тис. музейних предметів військово-історичного профілю, дала змогу використати у ході дослідження цілий ряд речових, наочно-образних (образотворчих і фотодокументів) та звукових (аудіальних) джерел. Це стало в нагоді під час реконструкції фронтового побуту військових кореспондентів та розкриття невідомих сторінок у біографіях знаних митців, що є певною науковою новизною.

Проведений аналіз свідчить, що наявна джерельна база дисертації є достатньо широкою для здійснення комплексного та всебічного наукового дослідження особливостей функціонування періодики 1-го Українського фронту під час бойових дій на Європейському континенті у 1943–1945 рр.

1.3. Методологічні засади дослідження

Будучи випробуваним у мирний час потужним політико-пропагандистським інструментом, радянська преса і в роки німецько-радянської війни 1941–1945 рр. відіграла важливу суспільно-політичну роль. В умовах жорсткої монополії на інформацію вона стала практично єдиним її доступним джерелом як у військах так і в тилу. Саме на пресу покладалася роль основного транслятора партійної ідеології. Інформаційні і так звані «виховні» функції преси, які покладалися на періодику 1-го Українського фронту, одного з найбільших військово-стратегічних формувань часів Другої світової війни, особовий склад якого брав участь у найбільших битвах того часу, диференціювалися, ускладнювалися і конкретизувалися з ходом бойових дій.

Наукові пошуки істориків у царині дослідження військового друку пройшли два нерівнозначні етапи, один з яких характеризується тотальним ідеологічним навантаженням та закритістю архівів, а інший – скиданням ідеологічних обмежень, руйнацією стереотипів, відкритим доступом до архівних джерел. Однак саме на другому етапі, коли були створені більш сприятливі організаційні та інтелектуальні умови для всебічної та неупередженої реконструкції історичної дійсності, відбулося зниження зацікавленості до вказаної проблематики. Така ситуація загальмувала вдосконалення методології опрацювання радянської військової періодики, вироблення чітких принципів, підходів та методів її дослідження.

Першорядне значення для практики історичного дослідження має дотримання принципу історизму, у відповідності з яким кожна подія розглядається в динаміці, і може бути досягнута в її розвитку, у взаємодії з іншими суспільними явищами. У відповідності з принципом історизму конкретна історія появи матеріалів з тієї чи іншої проблематики в пресі розглядається у дослідженні з точки зору тих процесів і подій, що

відбувалися на теренах України та Європи у смузі дій військ 1-го Українського фронту.

Принцип об'єктивності, який вимагає вивчення історичних явищ в усій їхній складності, різнобічності та суперечливості, сприяв пошуку об'єктивного змісту інформації джерел й одержання на їхній основі достовірних наукових фактів. Відповідно до цього вдалося встановити, що, хоча матеріали військової преси переважно носили популістський, обмежений, а подекуди й неправдивий характер, були одним із основних складників, які врешті-решт сприяли виконанню особовим складом військ 1-го Українського фронту поставлених перед ними завдань, що їх вимагала воєнно-політична ситуація, яка постійно зазнавала суттєвих змін.

Як відомо, найважливішими чинниками, що забезпечують об'єктивність висвітлення результатів історичного дослідження виступає, звичано у сукупності з іншими документами та свідченнями, репрезентативність джерельної бази, усунення джерельних лакун. У даному дослідженні це досягалося шляхом посторінкового фронтального вивчення всіх виявлених в архівах та бібліотеках періодичних видань, використання непрямої інформації.

Вивчення усього комплексу чинників (суб'єктивних та об'єктивних; внутрішніх та зовнішніх; геополітичних та регіональних; політичних та військових), які впливали на роботу мілітарної періодики 1-го Українського фронту передбачене принципом багатфакторності.

Теоретико-методологічними засадами дослідження військових часописів 1-го Українського фронту стали конкретно-історичний, системний і комплексний підходи. Саме вони дали можливість відобразити цілісність і деякою мірою тотальність зв'язку ідеологічних чинників з кадровим складом редакцій, завданнями суголосного відображення родієвого полотна та радянської пропаганди в редакційних портфелях військових кореспондентів в умовах фронту.

При опрацюванні означеної проблематики застосовувалися такі конкретно-наукові та прикладні методи історичного пізнання, як історико-генетичний, що дав змогу виділити найбільш важливі періоди, напрями і форми роботи військових часописів з системи періодичного друку 1-го Українського фронту в хронологічній послідовності на всіх етапах існування цього військово-стратегічного формування, та історико-типологічний метод, використання якого дозволило шляхом виокремлення характерних ознак, притаманних різним етапам існування фронтової періодикиздійснити аналіз цих періодів. Історико-системний метод дозволив відобразити цілісну картину функціонування радянських мілтарних часописів часів Другої світової війни, а історико-порівняльний – був залучений для порівняння радянської друкованої пропаганди на різних етапах Другої світової війни, а також з метою проєкції тогочасних історичних процесів на сучасну українську дійсність.

Складний характер такого предмету, яким є, за визначенням вітчизняного дослідника історії журналістики Р. Горбика періодичний друк, вимагає застосування складних комбінованих, як внутрішніх експериментальних, так і міждисциплінарних, методів дослідження [660, с. 5].

Одним із найважливіших міждисциплінарних методів, який дозволяє виокремити якісні/кількісні показники при роботі з інформацією виступає контент-аналіз. Завдяки йому залучений масив преси шляхом посторінкового аналізу текстів дозволив сформулювати контекстуальні висновки стосовно міри об'єктивності та повноти інформації щодо історичних фактів і подій німецько-радянської війни, які місять шпальти часописів 1-го Українського фронту.

Також, щоб персоніфікувати радянську журналістику часів Другої світової війни, за допомогою висвітлення біографій працівників видань 1-го Українського фронту, та, власне, історії цих часописів, був використаний біографічний метод.

У світлі проблеми, що досліджується, особливого значення набуло з'ясування повноти і достовірності публікацій військової періодики, що, у свою чергу, потребувало залучення джерелознавчих методів. Перш за все, був використаний конкретно-історичний метод, який вимагає від дослідника при опрацюванні джерела враховувати конкретні історичні умови появи джерела, історію та спонукальні мотиви його створення [660, с. 34]. Інший метод – це метод комплексності, адже істину можна віднайти лише після вивчення та аналізу всього комплексу доступних джерел. У даному дисертаційному дослідженні такий підхід застосовувався під час порівняння інформації періодичних видань із документами радянських партійних та військових органів, джерелами з історії національно-визвольного руху, дивізії СС «Галичина» та Карпатської України. Також, з метою уникнення однобокості в оцінці та суб'єктивізму, недопущення неточностей та перекручень під час аналізу джерел, застосовувалися методи всебічності та цілісності.

Вивчаючи стан наукової розробки теми ми спиралися на історіографічні методи дослідження, зокрема метод історіографічного аналізу. Відомий вітчизняний вчений Я.С. Калакура слушно зазначає, що завдяки йому можна досконало пізнати витoki, основні етапи розвитку історичної науки, виокремити внесок до неї істориків різних поколінь та наукових осередків [664, с. 29].

З метою з'ясування впливу конкретно-історичної ситуації на розвиток історіографії зазначеної проблематики використовувався історико-ситуаційний метод, який дозволив виокремити певні періоди та підперіоди, які пройшла історіографія у своєму розвитку із цього питання, а також метод порівняльного аналізу, для з'ясування новизни та оригінальності трактування тих чи інших проблем у студіюванні періодичного друку часів Другої світової війни.

Понятійний апарат дисертаційного дослідження зумовлений темою дисертації, об'єктом та предметом дослідження. З метою ґрунтовного

дослідження зазначеної теми варто звернутися до дискусій навколо окремих понять, термінів та оціночних суджень, які традиційно використовувалися в радянській історіографії Другої світової війни. Українські дослідники намагаються систематизувати та оновити понятійний апарат відповідно до сучасних тенденцій процесу історичного пізнання.

Інтерпретацією вживання окремих вузлових термінів воєнної науки та воєнної історії, зокрема таких як «воєнний» та «військовий», займалися відомі вітчизняні дослідники О.І. Гуржій, О.Є. Лисенко, Р.І. Пилявець. Перший зазначає, що, якщо термін походить від поняття «військо», то правильним є використання прикметника «військовий», тож, на нашу думку, доцільним є вживання терміну «військова» або «мілітарна» преса, але, водночас, «воєнна кампанія» військ фронту [479, с. 26].

В свою чергу, термін «військова преса» у дисертаційному дослідженні виступає як загальний термін для всього пласту періодики, що видавалися у Червоній армії. З метою означення приналежності видання до конкретної частини використовувалися терміни «фронтний часопис» – для означення друкованого органу фронту, «армійський часопис» – для друкованого органу армій, «дивізійний часопис» – для друкованого органу дивізій і т.д.

9.04.2015 р. Кабінетом Міністрів України був прийнятий Закон України № 315-VIII «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років», який, зокрема, скасував попередній Закон України № 1684-III від 20.04.2000 р. «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» [704]. Таким чином, в Україні на державному рівні було усунено такий рудимент, створений радянською пропагандою та закріплений в радянській історичній науці, як «Велика Вітчизняна війна». На це ж спрямовані й Указ Президента України № 169/2015 від 24.03.2015 р. «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни», а також аналогічне Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-р від 22.04.2015 р. [720–721].

Не лише на вітчизняній ниві звучить думка про недоцільність вживання терміну «Велика Вітчизняна війна». Зокрема німецький дослідник пропагандистського протистояння СРСР та Райху в роки Другої світової війни Д. Байрау зазначав, що радянська пропаганда, не зважаючи на її спрямованість на боротьбу із ворогом, виконувала багатоманітні функції й транслювала різноманітні установки. Наприклад формула «Велика Вітчизняна війна», яка з'явилася на початку війни, безсумнівно була пропагандистською конструкцією, покликаною сховати співучасть СРСР у окремих або спільно із гітлерівцями завойовницьких кампаніях до літа 1941 р. та взагалі вилучити СРСР і війну, яку він вів, з контексту Другої світової війни. У цьому понятті також втілювалося розповсюджене самовідчуття СРСР, як невинної жертви, яка отримала право вести вже «Велику Вітчизняну» – оборонну війну [450, с. 93]. У цих пошуках можна піти далі, прослідкувавши еволюцію цієї дефініції від «Вітчизняної війни», про яку взагалі не йшлося у виступі Й.В. Сталіна від 3 липня 1941 р., згодом вона знайшла своє відображення у назвах нагород – орден Вітчизняної війни (1942 р.) та медаль «Партизану Вітчизняної війни» (1943 р.), і лише, починаючи із 1944 р., відбувалося поступове введення в обіг конструкту «Велика Вітчизняна війна». Тож, вважаємо за правильне у цьому контексті вживати визначення «війна на європейському континенті», «Україна у Другій світовій війні», «німецько-радянська війна».

Стосовно останньої дефініції серед істориків можуть виникати певні сумніви щодо його права на існування як наукового терміну, адже німецький – це назва народу, а радянський – назва ідеології. На це слід зауважити, що саме у такому поєднанні визначення міцно увійшло до історичного академічного обігу й вживається багатьма знаними у цій царині науковцями. Зокрема одна з провідних вітчизняних історичних установ – інститут історії України НАН України при складанні енциклопедії історії України, – поряд із зазначеним терміном широко використовував такі визначення як «радянсько-польські війни 1919–1920 та 1939 рр.», радянсько-фінляндська війна 1939–

1940 рр.», «радянсько-японська війна 1945 р.», «радянсько-німецькі договори 1939 р.» тощо [703, 120–123].

Одне з ключових понять, навколо якого точиться гостра дискусія у середовищі української історичної спільноти, є поняття «визволення» України. Деякі фахівці, зокрема, співробітники Українського інституту національної пам'яті, вказують, що доцільно вживати термін «вигнання з України нацистських окупантів», зазначаючи при цьому, що Україна в результаті не здобула свободу, і на зміну одному тоталітарному режиму прийшов інший [634, с. 22].

Відомий дослідник Другої світової війни О.Є. Лисенко зауважує, що у війні з окупантами «українці не витягували каштани з вогню чужими руками», адже 6–7 млн наших співвітчизників воювали у складі радянських Збройних сил проти нацизму і фашизму, з яких, за різними даними, на полі боїв загинуло від 2,5 до 3,5 млн (згідно з останніми обчисленнями на фронтах Другої світової війни Україна втратила близько 6 млн населення [536, с. 33], безповоротні ж втрати українців і громадян України інших національностей упродовж 1939–1945 рр. оцінюються в межах від 8 до 10 млн [523, с. 777]). Якщо до цих втрат додати депортованих, репресованих та зниклих безвісти, то цифра сягне 17 млн осіб [508, с. 95]). На завершальному етапі німецько-радянської війни частка українців у чотирьох Українських фронтах сягала 60–80 %. Але, поряд із ними воювали представники багатьох національностей, при чому не лише громадяни СРСР, а й інших країн, зокрема, Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії, Угорщини, Франції тощо. А для ветеранів війни, як зазначає науковець, «братерство по зброї» не пустий звук, а слова, сповнені особливого змісту, що охоплюють взаємодопомогу та самопожертву, почуття ліктя та окопної солідарності. І саме завдяки надзвичайним зусиллям Червоної армії окупантів було викинуто з етнічних українських територій. Підводячи підсумки, О.Є. Лисенко наводить слова російського історика І. Герасимова, який у своїх роздумах над інтерпретаціями історичних термінів зазначав, що «Україна (у порівнянні із

Росією) пішла досить далеко у своїй історичній рефлексії – як у середині професійної спільноти істориків, так і в сфері широкої суспільної дискусії. Більша відкритість до минулого, – зазначає історик, – робить Україну ближчою до «цивілізації». Національний історичний наратив, який щойно сформувався, відразу втрачає монологізм і стає об'єктом альтернативних інтерпретацій. А також – і це ще важливіше – об'єктом претензій на репрезентацію груп, раніше позбавлених голосу» [522, с. 68–81]. Тож, приставши на думку знаного фахівця з історії України у Другій світовій війні, вважаємо за доцільне вживати обидва терміни, як «вигнання» так і «визволення».

Використання зазначених методологічних принципів, методів та підходів до дослідження періодики 1-го Українського фронту дає змогу об'єктивно проаналізувати змістове наповнення її друкованих матеріалів, розкрити основні тенденції висвітлення бойових операцій, перемог і поразок на фронтах війни, суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя України та Європи, а також встановити тотальність геополітичних змін та політичного устрою Європи під знаком Ялтинських угод.

Отже, дослідження стану наукової розробки теми дало змогу з'ясувати, що історіографія пройшла два нерівнозначні етапи свого розвитку (перший – із 20-х рр. ХХ ст. й до 1991 р., другий – триває із розпаду СРСР досьогодні), на першому з яких ці питання перебували серед домінуючих, але трактувалися переважно у тенденційному ключі. В сучасних умовах розвитку історичної науки вітчизняними дослідниками було здійснено низку кроків у напрямі вивчення радянської військової періодики часів Другої світової війни, але вони мали обмежений, епізодичний характер, хоча потреба подальшого дослідження маловідомих аспектів німецько-радянської війни вимагає якомога більшого залучення джерел, і в тому числі інформації з військових періодичних видань. Також слід констатувати, що попри

наявність праць, в яких використовувалися матеріали періодичної преси Другої світової війни газети 1-го Українського фронту майже не ставали окремим об'єктом дослідження.

Проведений аналіз сукупності джерел проблеми свідчить, що наявна джерельна база достатня для здійснення ґрунтовного дослідження змісту, рівня адекватності інформації та пізнавальної цінності матеріалів періодики 1-го Українського фронту з метою їхнього використання в історичних студіюваннях.

Криза радянських наукових шкіл породила на рубежі 1980–1990-х рр. хвилю науково-популярної міфотворчості, білих плям та історичних сенсацій, до спростування яких лише зараз наближається академічна наука. Така ситуація загальмувала на деякий час вдосконалення методології та методики опрацювання багатьох аспектів Другої світової війни і військової періодики зокрема. Загалом дослідження військової періодики періоду війни потребує застосування складних внутрішніх та міждисциплінарних принципів, підходів та методів дослідження.

РОЗДІЛ 2

ВІЙСЬКОВІ ЧАСОПИСИ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ В УМОВАХ БОЇВ НА ТЕРЕНАХ УКРАЇНИ (1943–1944 РР.)

23 серпня 1943 р. після поразки Вермахту в Курській битві відбувся докорінний перелом у війні на користь СРСР, ворогом остаточно була втрачена наступальна ініціатива як на землі так і в повітрі. Із цього часу також розпочалося остаточно вигнання нацистських загарбників з території України. Але гітлерівці мали ще достатні сили для оборони, до того ж вони покладали надію на так званий «Східний вал» – лінію оборонних споруд від Балтики до Чорного моря. Тож на теренах України, з метою зломити опір противники були задіяні 7 фронтів, 3 флотилії, Чорноморський флот. У 1944 р. тут воювало 50 % усіх сухопутних військ Червоної армії (42 % стрілецьких, 80 % танкових та механізованих з'єднань). На території нашої держави було розгромлено 60,6 % сухопутних сил німецької армії [560, с. 554]. Свого апогею боротьба за Україну набула із осені 1943 р. – по осінь 1944 р. в ході найбільшої битви Другої світової війни – Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції.

2.1. Причини та передумови формування 1-го Українського фронту

20 жовтня 1943 р. згідно наказу Ставки Верховного Головнокомандування № 30227 від 16 жовтня 1943 р. шляхом перейменування Воронезького фронту на південно-західному напрямі був сформований 1-й Український фронт. Цим же наказом Степовий, Південно-Західний та Південний фронти були перейменовані у 2-й, 3-й та 4-й Українські відповідно [71]. Ці рішення були зумовлені широкомасштабним наступом Червоної армії з метою остаточного визволення України, а також безпосередньою причетністю певного військово-стратегічного об'єднання до конкретної місцевості. Традиція присвоєння назв фронтів за географічною

ознакою, на відміну від Вермахту, де в основу назви, зазвичай, покладалася стратегічний задум командування, простежується впродовж усієї війни. Так назви дістали Брянський, Калінінський, Кавказький, Донський, Сталінградський, Ленінградський та Карельський фронти. Принципом називання з «прив'язкою» до географічних назв керувалася Ставка ВГК під час створення у 1943–1944 рр. трьох Білоруських та двох Прибалтійських фронтів, що відображало стратегічний задум командування щодо подальших воєнних кампаній та перебігу подій на німецько-радянському театрі бойових дій.

Головною особливістю формування Українських фронтів було те, що з другої половини 1943 р. і у 1944–1945 рр. українці становили 60–80 % солдатів у цих оперативно-стратегічних з'єднаннях радянських військ [560, с. 553]. Наприкінці війни в Українських фронтах кожен третій був українцем. Тільки з 5 до 15 грудня 1944 р. до підрозділів і частин 78-ї, 337-ї, 206-ї, та 163-ї стрілецьких дивізій поступило 4 099 воїнів-українців, що у процентному відношенні до всього особового складу становило більше 50 % [538, с. 7]. У військах 1-ї танкової армії українці становили 51 %. У квітні–травні 1944 р. до Українських фронтів, в основному 1-го Українського фронту, з Чернігівської, Київської, Житомирської, Волинської, Тернопільської областей було мобілізовано 1 млн 037 тис. 174 осіб [537, с. 464]. Всього ж від лютого 1943 р. до жовтня 1944 р. кількість мобілізованих з України становила 3 млн 692,5 тис., що складало приблизно 10 % від усього тодішнього населення України та 53 % від 7 млн загальної кількості українців, які пройшли фронтовими шляхами [521, с. 57; 476, с. 363]. Загалом упродовж усієї війни українці зберігали друге після росіян за кількістю місце в РСЧА, зокрема на другу половину 1944 р. їхня кількість становила 33,93 % (росіян – 51,78 %) [514, с. 107].

Вагомими обставинами формування Українських фронтів були насамперед широкомасштабні воєнно-стратегічні операції Червоної армії на території України, значні втрати в ході боїв, спричинені недостатнім рівнем

бойової підготовки, неузгодженістю дій командування й низкою інших чинників, а також зміни у процесі мобілізації до лав діючої армії та пошук додаткових ресурсів для поповнення військ.

Слід зазначити, що із середини 1943 р. й особливо у 1944 р. радянське командування почало використовувати принципово нові форми ведення стратегічних дій – оперування групами фронтів. Це були надзвичайно складні, ретельно сплановані комплекси бойовищ і битв, підпорядковані єдиному задумові, узгоджених за метою, місцем та часом [476, с. 365]. До кінця вересня 1943 р. на території України силами п'яти фронтів (Центрального, Степового, Воронезького, Південно-Західного та Південного) були проведені Мелітопольська, Донбаська, Чернігівсько-Полтавська наступальні операції. З 24 серпня 1943 р. до 17 квітня 1944 р. на українських теренах велися одні з наймасштабніших воєнних операцій в історії – битва за Дніпро, участь у якій брали війська шести найбільших фронтів, Чорноморський флот, три військові флотилії (близько половини живої сили та бойової техніки діючої армії) та Дніпровська-Карпатська стратегічна наступальна операція, у якій з обох сторін діяли понад 4 млн солдатів, 46 тис. гармат, 4 тис. літаків і 5 тис. танків [560, с. 153, 163]. Чисельність радянських військ нараховувала понад 2,4 млн чоловік [657, с. 139]. У цей час фронтовий кореспондент газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини», учасник Сталінградської, Курської битв, оборони Кавказу, визволення України, Польщі та штурму Берліна Л.Д. Дмитерко писав до рідних, що «тепер у нас урожай, щодня беремо якесь місто, треба встигати бути скрізь. Прапор визволення підноситься над нашою багатостраждальною землею!» [24].

1-й Український фронт був одним з найбільших військово-стратегічних об'єднань періоду німецько-радянської війни. На момент формування до його складу увійшли 6 загальновійськових (13-а, 27-а, 38-а, 40-а, 47-а, 60-а), 1 гвардійська танкова (3-я) та 1 повітряна (2-га) армії, а на завершальному етапі війни фронт досяг свого найбільшого

розмаху, коли нараховував 2 гвардійських (3-я, 5-а), 6 загальновійськових (6-а, 13-а, 21-а, 52-а, 59-а, 60-а), 2 гвардійських танкових (3-я, 4-а) 1 повітряну (2-га) армії, 1 армію (2-га) Війська Польського, 1-й гвардійський кавалерійський корпус, 7-й артилерійський корпус, а також велику кількість інших з'єднань фронтового підпорядкування.

Про масштабність і вагомість діяльності фронту розповідає відомий радянський та український діяч Д.З. Мануїльський. Характеризуючи період із літа 1943 р. до 15 квітня 1944 р., він зазначав, що Червона армія з боями пройшла від 800 до 1 150 км та визволила територію близько 800 тис. км², відібрала у ворога 370 міст та понад 85 тис. населених пунктів, повернула донецьке вугілля, криворізьку руду, нікопольський марганець, український хліб. У ворога відібрані важливі чорноморські порти – Новоросійськ та Одеса. Близько $\frac{3}{4}$ радянської землі повернуто. Радянські війська знаходяться в наступі 14 місяців. Такого тривалого наступу не знає історія війн, тим більше в умовах сучасної механізованої війни з її складною бойовою технікою [230].

Однак Д.З. Мануїльський промовчав про ті колосальні втрати, яких зазнала Червона армія в результаті наступу. Так, втрати Червоної армії у Донбаській стратегічній наступальній операції склали 273 522 убитими і пораненими, у Чернігівсько-Полтавській – 427 952 відповідно [657, с. 131–132]. Під час битви за Дніпро та визволення Києва радянські війська втратили понад 1,5 млн чоловік [560, с. 553]. У цьому протистоянні лише 1-й Український фронт на Букринському плацдармі, за деякими оцінками, втратив 240 тис. бійців та командирів [74, с. 150].

Щодобові втрати радянських військ на території України восени 1943 р. сягали 11 887 осіб, за іншими – 27 300, що складало 17 % особового складу (кожен шостий). Водночас втрати РСЧА щодоби

впродовж усієї війни становили 20 869 осіб [74, с. 154; 584, с. 84]. Ці цифри є далеко не точними, адже у військових донесеннях, починаючи із 1943 р., часто трапляються повідомлення про те, що штаби не забезпечені інструкціями про реєстрацію полеглих. Зокрема, начальник штабу 1505-го окремого мінно-саперного батальйону повідомляв командуванню Воронежського фронту, що в нього немає ні одного наказу щодо обліку втрат і жодного примірника звітної форми іменних списків загиблих [575, с. 68].

Велика кількість безповоротних та санітарних втрат вимагала оперативної ротації особового складу військових формувань, а також його кількісного збільшення.

Відразу із початком тимчасового або остаточного визволення східних областей України розпочинається друга хвиля мобілізації, яка характеризувалася набором і миттєвим використанням у боях щойно призваних з визволеної території. У ході проведення широкомасштабних стратегічних операцій на території Лівобережної України, особливо під час форсування Дніпра та визволення Києва, призов до лав армії та залучення нового поповнення до виконання стратегічних завдань набув найбільшого масштабу [576, с. 306].

Дійсно, левову частку мобілізованих до лав Українських фронтів у цей час становили громадяни, що проживали на визволених від окупації територіях. Призов такого контингенту відбувався згідно наказу Ставки ВГК № 089 від 9 лютого 1942 р., в якому зазначалося, що окрім основного джерела поповнення в смузі діючих армій, є значна, але донині не використана можливість налагодити доукомплектування військ безпосередньо на місці. Ця процедура стосувалася осіб віком від 17 до 45 років, які ще не відбували службу в армії в роки війни. Для таких мобілізованих в усіх арміях формувалися запасні полки, які здійснювали практичний відбір, призов і бойову підготовку цих новобранців у смузі дії своїх армій [70, с. 88].

Наприклад, у травні-червні 1944 р. до 5-ї гвардійської армії 1-го Українського фронту з Кіровоградської та Одеської областей прибуло 17 797 (13 473 українців, 2 907 росіян та ін.), з яких 50-60 % раніше у Червоній армії не служили. 7 811 перебували в полоні або оточенні. Підготовлених до бойової служби серед них було 5 009, ненавчених 12 888 [476, с. 368].

Період навчання в запасних частинах мав тривати 15 діб, упродовж яких новобранці мали адаптуватися та здійснити початкову підготовку. Проте, досить часто мобілізованих відправляли на фронт без попереднього навчання. Зокрема, у зведенні про кількість військовозобов'язаних, мобілізованих Воронезьким фронтом, переданих до бойових частин, відправлених до РВК, запланованих до відправлення на 11.10.1943 р. йдеться, що з 70 807 осіб, що прибули в розпорядження до бойових частин, відправлених до районних військкоматів та запланованих до відправки на 11.10.1943 р, мобілізованих військами Воронезького фронту, 37 682 осіб – мобілізовані з визволеної території, 28 668 – передані з армійських і фронтових запасних частин, 2 092 – переведені зі шпиталів, 2 365 – із пересильних пунктів [52, с. 29–30]. Як бачимо, переважна більшість не проходила підготовку у резервних формуваннях.

Мобілізовані у 1943 р. мешканці українських міст і сіл опинилися у несприятливих обставинах, не лише через об'єктивну складну ситуацію, що виникла на фронті, а й через упереджене ставлення до них, адже вважалось, що в період окупації впродовж двох років ці люди перебували під впливом ворожої пропаганди, а значить, на думку багатьох політпрацівників і командирів, були потенційними зрадниками. Поповненню з визволених територій інкримінувалось те, що вони «відсиджувались, поки ми кров проливали, тож тепер змийте власною кров'ю плями окупації» [74, с. 146–147]. У певному сенсі,

мобілізація набула форми помсти сталінського режиму тим хто проживав на захоплених гітлерівцями українських землях.

Військова преса часто була першою радянською агіткою, що потрапляла на очі населенню, яке два-три роки жило без контролю радянської тоталітарної держави. Тож у зв'язку з мобілізацією великого контингенту з теренів України до редакцій видань фронту масово залучали українських літераторів. Загалом, за даними бібліографічного довідника «22 червня – 9 травня», які дозволяють встановити причетність літераторів до системи військових часописів певного фронту (не рахуючи партизанських і партійних видань, а також газет флотів, флотилій та військових округів), з'ясувалося, що по чотирьох Українських військово-стратегічних утвореннях по відношенню до інших 38 фронтів (деякі з яких мали, до того ж, декілька формувань) працювало 30,9 % серед представників української письменницької інтелігенції – військових кореспондентів та дописувачів до мілітарних видань (по 2-му Українському – 5,7 %, по 3-му Українському – 5,6 %, по 4-му Українському – 4,3 %). У той самий час, на 1-й Український фронт припадало 15,3 %, а на Воронежський – 3,2 %, що може бути свідченням масового залучення українських майстрів літературного слова до кореспондентського складу фронту саме під час наступу на території України та у зв'язку із мобілізацією великого контингенту з її теренів. Частки представництва українських письменників по чотирьох Українських фронтах розподілилася наступним чином – по 1-му Українському – 49,7 %, по 2-му Українському – 18,5 %, по 3-му Українському – 17,8 %, по 4-му Українському – 14 % літераторів. Водночас не було закономірністю те, що україномовний письменник обов'язково залишався працювати на батьківщині.

Іншою категорією призовників, що поповнювали лави Червоної армії, були колишні воїни – оточенці, військовополонені, дезертири, що змогли дістатися свого місця проживання, або просто, за певних обставин, опинилися на окупованих територіях. Такий контингент згідно

наказу Державного Комітету Оборони № 2779 від 21 січня 1943 р. направляли на пересильний пункт Народного Комісаріату Оборони для колишніх військовополонених з метою здійснення перевірки армійськими комісіями, складеними з представників старшого й середнього командного складу, а також за участю представника особового відділу армії або фронту. Рішенням цієї комісії частина військовозобов'язаних, що не мали за собою компромату, розподілялася таким чином: рядовий та молодший командний склад – до АЗСП; командний й політичний склад – у розпорядження відповідних начальників відділів Червоної армії. Ті ж, хто виявився «нестійким, ворожим елементом» – до спецтаборів НКВС. З розгортанням наступальних операцій, процес перевірки колишніх військовополонених та оточенців ставав ще більш формальним, а засоби використання цього контингенту на фронті – більш жорстокими. Відповідно до наказу № 97/ш від 10 березня 1943 р. заступника Наркому оборони СРСР і начальника Головного управління формування та укомплектування військ Червоної армії Ю.О. Щаденка всіх колишніх червоноармійців, які залишилися на окупованій ворогом території й не прагнули приєднатися до частин Червоної армії, після оперативної перевірки направляти до штрафних частин. До спеціальних таборів НКВС відправляти лише тих осіб, на яких були складені достовірні данні про підозру їх в антирадянській діяльності [576, с. 310]. Загалом йдеться про 600–900 тис. мобілізованих повторно з України з лютого 1943 р. до жовтня 1944 р. [521, с. 57].

Із другої половини 1942 р. штрафбати стали ще одним джерелом кількісного наповнення особового складу військових формувань. Згідно з наказом комісії Військової ради 1-го Українського фронту від 21 травня 1944 р. до 9-го окремого штрафного батальйону було направлено 28 осіб, 24 з яких – українці, в основному уродженці Полтавської області [51, с. 1–31]. Це дисциплінарне утворення почало формуватися на Воронезькому фронті в серпні 1942 р. – майже одразу після оприлюднення наказу Народного комісаріату оборони СРСР № 227 від 28 липня 1942 р., у якому йшлося,

зокрема, про запровадження штрафних частин. 17 грудня того самого року згідно з наказом № 009/07 командувача військ фронту дисциплінарному підрозділу було присвоєно 9-й номер, і до кінця війни це формування пройшло фронтовими дорогами від Сталінграда, через усю Україну до Влтави і Праги як 9-й окремий штрафний батальйон [50, с. 128]. Як правило, під час наступу чи в ході жорстоких і тривалих боїв було багато бійців, які отримували дострокову реабілітацію і якщо дозволяв стан здоров'я, поповнювали регулярні частини. Так, згідно з наказом № 0646 по військах Воронезького фронту від 4 жовтня 1943 р. у розпал боїв за Дніпро було реабілітовано 152 офіцери, з них 63 – достроково, 66 – за пораненнями і 23 – ті, що загинули в цей день [49, с. 120–129]. У книзі наказів 9-го окремого штрафного батальйону міститься унікальне клопотання про відновлення у званні та на посаді за виявлену мужність рядових штрафбату Ольги Конюченко та Євгенії Майстренко [49, с. 1–9]. Євгенія Андріївна Майстренко – танкіст, нагороджена бойовими орденами та медалями, серед яких орден Червоної Зірки, дві медалі «За відвагу» [714]. Двічі горіла в танку, поранена в обидві ноги, пройшла від Сталінграда до Берліна, потрапила до штрафбату «за нетактовне поводження зі старшим офіцером». Реабілітована в січні 1943 р. Як бачимо, що комплектувалися дисциплінарні частини і за рахунок жінок.

У складі 1-го Українського фронту діяли десятки дисциплінарних підрозділів, адже кожна армія повинна була мати по 5–10 штрафних рот, а кожен фронт – по 1–3 штрафних батальйони.

Усього із серпня по першу половину жовтня 1943 р. Воронезьким фронтом було мобілізовано 129 513 осіб. Із них до бойових частин прибуло: у 40-у армію 20 932, у 27-у армію – 7 653, у 38-у армію – 30 998, у 47-у армію – 8 554, у 4-у гвардійську армію – 2 334, у 5-у гвардійську армію – 2 730, у 6-у гвардійську армію – 1 573, у 60-у армію – 266 осіб. Найменша кількість мобілізованих і відправлених до лав діючих частин спостерігається в серпні місяці – 9 583 та 511

відповідно. Із початком битви за Дніпро кількість поставлених під рушницю зі звільнених територій України збільшилося в рази. Так, у вересні було мобілізовано 72 854, з яких на фронт потрапило 41 338 (56,7 %) осіб. Лише за перші 10 днів жовтня було призвано 47 076 новобранців, з яких 33 151 (70,4 %) опинилися на передовій. Така стрімка ротація впливала на терміни підготовки особового складу. Загалом із загальної кількості мобілізованих у цей період в окремих запасних полках залишилося 56 158 осіб тобто 43,3 %. З 10 жовтня до 1 листопада 1943 р. планувався призов 45 тис. чоловік [52, с. 29].

Загалом, жорсткий характер мобілізації був спричинений тим, що до її проведення була залучена діюча армія, яка отримала карт-бланш на майже необмежене використання людських ресурсів для здійснення своїх потреб [476, с. 362].

Не менш важливим питанням мобілізаційної кампанії було укомплектування особового складу необхідними речами. У зведенні про кількість мобілізованого сержантського і рядового складу Воронезьким фронтом, переданого на виконання у бойові частини фронту та залишку перемінного складу армійських запасних стрілецьких бригад на 10.10.1943 р. зазначається, що для 45 тис. осіб, що плануються до призову, необхідно 101 158 комплектів зимового одягу, з них 21 тис. – уже в дорозі, тобто недостача становить 80 158 комплектів [52, с. 29–30].

До середини травня 1944 р. Українські фронти поповнилися на понад 2 млн осіб, в основному із західних регіонів України, визволених від нацистської окупації [596, с. 159]. В умовах призову контингенту з територій, що до війни входили до складу Польщі, стало доцільним припинення масового використання щойно мобілізованого поповнення в боях та приділення основної уваги політично-пропагандистській роботі.

Формування 1-го Українського фронту також характеризувалося загальною тенденцією тісної взаємодії з партизанськими загонами, що діяли

на окупованих землях. Ще 28 вересня 1942 р. з метою подальшого покращення боротьби на окупованих територіях та налагодження тісної взаємодії партизанських загонів із регулярними військами ДКО була ухвалена постанова щодо створення при військових радах Воронежського, Південно-Західного і Сталінградського (Південного) фронтів представництв Центрального штабу партизанського руху (ЦШПР). Після переходу Червоної армії в наступ на південному напрямі радянсько-німецького фронту на початку 1943 р. ЦШПР наприкінці лютого 1943 р. ухвалив рішення щодо оперативного підпорядкування представництв даних фронтів Українському штабу партизанського руху (УШПР), що було продиктовано необхідністю поліпшення координації дій партизанів України з радянськими військами, які почали визволення території республіки від загарбників, та посилення ударів по тилу ворога. 7 березня 1943 р. ДКО постановив розформувати ЦШПР, а його представництва при Військових радах фронтів, які діяли в напрямі України, а також їхні партизанські загони, диверсійні й розвідувальні групи передати в безпосереднє розпорядження УШПР.

На чолі представництва УШПР при військовій раді Воронежського (1-го Українського фронту) в різний час знаходилися досвідчені і кваліфіковані кадри організаторів партизанського руху – підполковник П.А. Метельов, полковник В.С. Погребенко, підполковник І.М. Бовкун. Останній – Герой Радянського Союзу, кадровий офіцер Червоної армії, із січня 1943 р. очолював Чернігівське партизанське з'єднання «За Батьківщину».

Представництва УШПР у тісному контакті з Військовими радами всебічно надавали допомогу з організації та розгортання партизанського руху на території України. За 1942–1945 рр. представництва УШПР перекинули за лінію фронту 355 партизанських загонів і диверсійно-розвідувальних груп загальною чисельністю більш ніж 3,6 тис. осіб. На їхній базі за рахунок місцевого населення й колишніх військовополонених були розгорнуті значні партизанські сили. Зокрема, їх чисельність на 1-му і 4-му Українських фронтах становила 21 208 осіб [674, с. 46].

У доповідних записках ЦК КП(б)У про бойові дії партизанів України у вересні – жовтні 1943 р. повідомлялося, що українські партизанські загони діють по всій протяжності смуги 1-го, 2-го, 3-го і 4-го Українських фронтів, надаючи допомогу регулярним військам в облаштуванні, захопленні та утриманні переправ через річки, очищенні від окупантів населених пунктів, ведуть бойові дії на залізничних та шосейних комунікаціях, зриваючи військові перевезення ворога, знищуючи його гарнізони, живу силу та техніку [58–59, с. 291–293].

Першим з'єднанням, організованим представництвом УШПР при Військовій раді Воронежського фронту, стало сформоване 27 серпня 1943 р. в районі Більських лісів (15 км на захід від Ніжина) партизанське з'єднання під командуванням М.І. Шукаєва, яке з 1 січня 1944 р. дістало назву ім. Й.В. Сталіна. Загалом у смузі військ 1-го Українського фронту під час форсування Дніпра діяли Сумські, Чернігівські, Полтавські, Житомирські та Черкаські партизанські загони та з'єднання. Так, 28 листопада 1943 р. на ім'я М.Г. Салая, командира Полтавського партизанського з'єднання ім. В.М. Молотова був направлений лист-блискавка зі словами вдячності за вже надану допомогу та з викладеним новим бойовим завданням: «ЦК КП(б)У і Військова Рада 1-го Українського фронту пропонують Вам негайно розпочати спільну з 60-ю армією підготовку (під загальним командуванням генерал-лейтенанта І.Д. Черняховського) для нанесення удару по ворогу, який наступає на Коростенському напрямі» [451, с. 82–83].

Як правило, оперативні кордони діяльності представництв і підлеглих їм партизанських загонів територіально відповідали напрямам бойових дій військ фронтів. Однак, виходячи із завдань розвитку партизанського руху та організації нових фронтів, УШПР (за згодою Генерального штабу Червоної армії і ЦК КП(б)У) змінював райони діяльності представництв, перерозподіляв між ними партизанські сили. Так, у січні 1944 р. представництво УШПР при Військовій раді 1-го Українського фронту було переведено на 2-й Український фронт, а керівництво діяльності

партизанських формувань на лінії 1-го Українського фронту упродовж січня – березня 1944 р. здійснював безпосередньо УШПР.

У квітні 1944 р. у зв'язку з Кримською наступальною операцією військ 4-го Українського фронту і наступним виведенням управління цього фронту до резерву Ставки ВГК представництво УШПР переводилось на 1-й Український фронт і продовжило свою діяльність при Військовій раді до лютого 1945 р.

Після визволення певних територій партизанські загони та з'єднання розформувалися, а частина особового складу вливалася до лав регулярної армії. Так, після форсування Дніпра та визволення Києва з чернігівських та сумських партизанів продовжили свою діяльність лише Полтавське партизанське з'єднання ім. В.М. Молотова та партизанське з'єднання ім. Й.В. Сталіна. Згідно зі звітом М.С. Хрущова «Про бойові дії партизанів України за період з 1 серпня до 1 жовтня 1943 р.» частинам Червоної армії було передано 7 779 партизанів з усім озброєнням [451, с. 82]. Отже, була помітна тенденція, згідно з якою колишні партизани ставали військовослужбовцями, але цей відсоток залишався мізерним у порівнянні із кількістю призовників.

Ще однією обставиною, яка впливала на створення 1-го Українського фронту, було формування іноземних військових частин і з'єднань у складі регулярних радянських військ у рамках ідеї слов'янського братерства, яка в Радянському Союзі з перших днів війни була взята на озброєння органами агітації та пропаганди ЦК ВКП (б). Зокрема, у м. Бузулук Оренбурзької області (Російська Федерація) 12 лютого 1942 р. почала працювати комісія з відбору добровольців в 1-й Чехословацький окремий піхотний батальйон під командуванням підполковника Л. Свободи. Перше бойове хрещення підрозділи батальйону пройшли в боях за українське село Соколове в березні 1943 р. Про значний внесок чехословацьких бійців у розгром гітлерівців свідчать слова командувача військ Воронежського фронту генерала армії М.Ф. Ватутіна у вітальній телеграмі до полковника Л. Свободи: «Буду дуже

радий бачити Вас, Ваших командирів і бійців у рядах військ Воронежського фронту...» [46].

5 травня 1943 р. було анонсовано, що на основі батальйону розгортається 1-ша Чехословацька окрема піхотна бригада, формування якої почалося 10 травня 1943 р, а 10 квітня 1944 р. бригада переформована в корпус. 12 червня 1943 р. Л. Свобода був офіційно затверджений на посаді командира бригади.

Значний відсоток бригади за національною ознакою становили русини Закарпаття. Так, у період з 12 лютого 1942 р. до 10 травня 1943 р. їхня кількість складала 27,1 % (264 особи) від загального складу формування. Із травня 1943 р. до 10 квітня 1944 р. під час наймасштабніших битв на території України цей відсоток зріс до 62,8 % (2 210 осіб). Наприкінці війни він зменшився до 22 % [733], що зумовлено набором до складу бригади в рамках добровільної військової мобілізації значної кількості чехів та словаків із визволених чехословацьких територій. Русинами здебільшого називали себе українці Закарпаття, які становили 62,2 % населення цього краю із загальної кількості в 740 тис. Після встановлення у вересні 1939 р. спільного радянсько-угорського кордону за період із 1939 по 1941 рр., за різними даними, до СРСР втекло від 4 до 50 тис. закарпатців, яких було інтерновано до радянських виправно-трудова таборів [486, с. 62–65]. Саме вони, згідно постанови ДКО № ГОКО-2428сс від 20 листопада 1942 р. «Про укомплектування чехословацьких частин, що формуються на території СРСР, карпато-русинами, українцями та словаками, що до розчленування Чехословаччини, перебували в чехословацькому громадянстві» становили основу Чехословацького піхотного полку, що формувався у м. Бузулук [719].

Також у складі військ 1-го Українського фронту до 1945 р. була сформована 2-га армія Війська Польського, основу якої становили полонені під час приєднання західноукраїнських земель до УРСР–СРСР у вересні 1939 р. польські солдати й офіцери, серед яких була значна кількість українців.

Отже, причинами й обставинами формування 1-го Українського фронту були широкомасштабні стратегічні наступальні операції з метою визволення

України, що характеризувалися одночасним використанням великих військових об'єднань та тісною взаємодією регулярних військ і партизанських формувань, для координації якої були створені представництва УШПР при Військових радах фронтів.

Ці операції супроводжувалися значними втратами серед особового складу, причиною яких були недостатній рівень бойової підготовки, неузгодженість дій командування й низка інших чинників.

Чисельні втрати вимагали змінити процедуру мобілізації, основою якого з 1943 р. став призов осіб із визволених від тимчасової окупації територій, у зв'язку з чим кількісна перевага в національному складі формувань, що наступали територією України, збільшилася на користь українців, що, в свою чергу, призвело до збільшення втрат серед українських військовослужбовців у цей період.

Додатковим джерелом поповнення військ із другої половини 1942 р. були воїни-оточенці, військовополонені, дезертири, порушники військової дисципліни та в'язні радянських концтаборів, засуджені за різними статтями Кримінального кодексу, і навіть жінки.

Також особливістю військово-стратегічних формувань, зокрема й 1-го Українського фронту в 1943–1945 рр., стало створення інтернаціональних бригад у рамках ідеї слов'янського єднання. Основою таких військових утворень склали представники різних національностей – бранці Радянського Союзу, котрі були інтерновані до спецтаборів із воєнних або політичних міркувань.

2.2. Військові часописи 1-го Українського фронту: нормативна база, класифікація, кадровий склад редакцій

Становлення періодики 1-го Українського фронту відбувалося в загальному руслі системи радянської військової преси, сформованої в передвоєнні роки та розгалуженої у воєнний час.

Напередодні війни програмою діяльності військової преси слугували рішення ЦК ВКП(б) та радянського уряду, постанови ДКО, директиви Головного Політуправління РСЧА та Головного Політуправління ВМФ, у яких формулювалися головні завдання ідеологічної та політико-виховної роботи в Збройних силах, у тому числі й завдання друкованих органів. За виконанням цих завдань стежили ЦК ВКП(б) та політоргани армії і ВМФ [566, с. 5]. З початком німецько-радянського протистояння відбулася кардинальна перебудова структури військової преси, адже вся ця система мала працювати не тільки на піднесення бойового духу воїнів, а насамперед на ідеологічну обробку в комуністичному дусі багатонаціонального складу Червоної армії, протистоянню інформації антирадянських видань. Партійні постанови вказували на те, що з початком війни «вся робота редакцій газет має бути підкорена інтересам фронту й задачам розгрому німецько-фашистських загарбників» [65, с. 498].

Серед базових засад, які визначали завдання друкованого слова у період Другої світової війни, були директиви Головного управління політичної пропаганди РСЧА від 23 липня 1941 р. «Щодо змісту фронтового, армійського та дивізійного друку» та «Щодо роботи армійського, окружного та дивізійного друку у зв'язку із призовом до армії», а також директива Головного управління ВМФ від 22 липня 1941 р. «Щодо організації партійно-політичної роботи на флоті в умовах війни». Вони передбачали адаптацію армійської преси до специфічних умов війни [566, с. 12].

9 серпня 1941 р. ЦК ВКП(б) ухвалює постанову «Щодо роботи на фронті спеціальних кореспондентів», у якій йшлося про те, що задля повного і всебічного інформування про події на фронті газетам «Правда», «Известия», «Красная Звезда», «Красный флот», «Комсомольская правда», «Сталинский сокол», а також Радінформбюро, ТАРС та Всесоюзному радіокомітету надавалося право мати своїх постійних кореспондентів на фронті. Політорганам Червоної армії була дана вказівка «щодо всебічного сприяння з їхнього боку праці воєнних кореспондентів» [69, с. 232].

3 березня 1942 р. Управління пропаганди й агітації ЦК ВКП (б) та Головне політичне управління РСЧА затвердили положення «Щодо роботи військових кореспондентів на фронті», у якому зазначалося, що всі постійні військові кореспонденти центральних видань, які перебувають на фронті, зараховувалися до особового складу Червоної армії (ВМФ), для них установлювався порядок надання військових звань по лінії адміністративної служби та критерії для відзначення бойовими нагородами. Літераторів спрямовували до політуправлінь фронтів та політвідділів військових формувань нижчих ланок, де на їхні плечі лягали завдання з налагодження видання часописів, стінгазет, листівок на всіх структурних рівнях армії, починаючи зі взводів і рот, а також основна пропагандистська та інформаційна діяльність. Так, у директивному листі до начальника Головного Політуправління РСЧА генерал-лейтенанта О.С. Щербакова від 05.01.1943 р. секретар ЦК КП(б)У із кадрів М.С. Співак зазначав, що управління пропаганди і агітації ЦК ВКП(б) дозволило українським республіканським виданням «Комуніст» та «Радянська Україна» мати своїх військових кореспондентів на Сталінградському, Донському і Воронежському фронтах, тож ЦК КП(б)У звертається із проханням дати відповідні розпорядження начальникам політуправлінь вищевказаних фронтів щодо оформлення співробітників цих газет, зокрема по Воронежському фронту від часопису «Радянська Україна» А.С. Купцова [9, с. 1].

Упродовж усієї війни комплектацією редакцій та підготовкою кістяка мілітарної преси – журналістів та кореспондентів – опікувалося Головне політичне управління РСЧА, створене в 1929 р. як самостійний відділ при ЦК ВКП(б). Уже в перші дні німецько-радянського протистояння згідно з наказом цього державного органу № 0045 від 24 червня 1941 р. на фронт було відправлено першу групу журналістів та письменників. Головне завдання майстрів слова полягало в тому, аби показати людей фронту – бійців і командирів Червоної армії (ВМФ), які добре володіють технікою й тактикою бою, зобразити їхню ініціативу, кмітливість, хитрощі в боротьбі з

ворогом, ненависть до ворога, дисципліну у виконанні наказів. Крім того, на кореспондентів Радінформбюро покладалося щоденне інформування про стан подій на фронті й висвітлення дій частин на вирішальних напрямках і ділянках фронту. Це положення зобов'язувало політоргани, комісарів частин і з'єднань, а також командирів РСЧА (ВМФ) надавати інформацію, ознайомлювати з документами, цікавими для преси та радіо, допомагати у виборі частини або з'єднання для виїзду, у підборі людей, яких можна долучити до роботи в газетах, сприяти в пересуванні по фронтовій смузі військових кореспондентів та їхньому зв'язку зі своїми організаціями, при цьому заборонялося розголошувати місце дислокації частини та подальші плани командування [64, с. 215–216]. Загалом у роки війни у військових редакціях працювало понад 4 500 військових журналістів, 280 письменників, сотні тисяч військорів [566, с. 5].

У Постанові ЦК ВКП(б) від 24 травня 1943 р. «Про покращення роботи червоноармійських газет» ішлося про те, аби «... зробити газети більш масовими, зміцнити їхні зв'язки з бійцями.., систематично перевіряти своєчасність випуску газет і доставку їх у той же день у підрозділи» [529, с. 154]. У редакційній статті «На кого має бути розрахована фронтова газета» головного органу народного комісаріату оборони СРСР «Красная Звезда», матеріали і рекомендації якої служили основою для усіх інших військових видань, зазначалося, що армійська газета має бути орієнтована передусім на бійців, а також на молодших командирів і командирів взводів та рот [87].

Після вступу Червоної армії на українські землі на шпальтах газет була змінена й тактика ведення пропагандистської роботи серед особового складу – представників України. Це було зумовлено масовим приходом до військ чоловіків призовного віку, які до цього перебували на окупованих територіях, а також специфікою визволення західних областей України та мобілізацією місцевого населення. За цих умов Головне політичне управління РСЧА видало спеціальну директиву від 22 березня 1944 р. «Про

виховну роботу із призваними з визволених районів західних областей УРСР», яка вимагала розглядати цю роботу «як найважливіше завдання, що має першочергове значення». Серед заходів, скерованих на реалізацію директиви, була активізація роботи військової преси, більш ефективно поєднання усної пропаганди із друкованою [596, с. 159].

На виконання таких постанов Політуправління фронту постійно проводило наради редакторів червоноармійських газет та фронтових кореспондентів, на яких скеровувалася робота військових видань різних рівнів. Зокрема, 29 травня 1944 р. відбулася зустріч військкорів та читачів, а з 18 до 20 липня 1944 р. пройшла нарада редакторів червоноармійських газет 1-го Українського фронту [274; 397].

Постійним учасником таких зустрічей був військовий кореспондент Політуправління 1-го Українського фронту від газети «Комуніст» («Радянська Україна»), майбутній лауреат Шевченківської премії А.В. Головка. Він був серед першої групи українських письменників, яка за дорученням ЦК КП(б)У 25 червня 1941 р. виїхала в розпорядження Південно-Західного фронту. Письменник друкувався в часописі 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини», газетах «Правда», «Література і мистецтво», «Зоря Полтавщини». 19 вересня 1943 р. під с. Великі Сорочинці зазнав поранення в голову. Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями «За оборону Києва», «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр.» [676, с. 77–78].

Разом із А.В. Головком у Політуправлінні 1-го Українського фронту працював відомий український поет, письменник та військовий журналіст, кореспондент газети «За честь Батьківщини», член Спілки письменників СРСР П.О. Дорошко. Із перших днів німецько-радянської війни – літератор часопису «За честь Батьківщини» 300-ї стрілецької дивізії, брав безпосередню участь в оборонних боях на Полтавщині, за що 22 лютого 1942 р. був нагороджений медаллю «За бойові заслуги».

За участь у Сталінградській битві удостоєний медалі «За оборону Сталінграда» та ордена Червоної Зірки (6 травня 1943 р.). З 1943 р. – працівник редакції газети 1-го Українського фронту. Перебуваючи у складі 13-ї армії, висвітлював перебіг боїв на Сандомирському плацдармі, на території Польщі та Німеччини, нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня (14 квітня 1945 р.) [713]. Війну закінчив у званні майора.

Також до складу Політуправління 1-го Українського фронту входили військкор Радіотелеграфного агентства України (РАТАУ) М.П. Костенко, редактор фронтового відділення Військового видавництва НКО СРСР Ю.Г. Костюк, військкор газети «Комсомольська правда» В.Г. Ляковський, військкор газети «Сталінський сокіл» Н.С. Рибак та інші.

Щоденна робота редакцій військових газет була спрямована на збільшення тиражу видань, що в свою чергу вимагало й збільшення паперу. Однак Головне політичне управління РСЧА зменшило, установлений на початку війни тираж, армійських газет із 15 тис. до 10–8 тис., вивільнивши таким чином певну кількість паперу на користь фронтових часописів, які виходили щоденно. Тепер, замість щоденного випуску армійські газети стали виходити 26 разів на місяць, дивізійні періодичні видання, переважно стрілецькі, видавалися 13 разів на місяць, гвардійські – 15 разів на місяць [492, с. 6–7].

На початок 1944 р. у СРСР остаточно сформувалися й закріпилися такі типи газет: газети стрілецьких, повітряних і танкових дивізій (дивізійні); окремих механізованих і кавалерійських корпусів (корпусні), гвардійських, загальновійськових, повітряних та танкових армій (армійські), фронтів (фронтіві).

Тираж радянського військового друку доповняли полкові, батальйонні та ротні газети, що видавалися буквально на передовій по гарячих слідах і мали найбільш тісний зв'язок із

військовослужбовцями. Також великим накладом видавалися часописи окремих, тилкових, тимчасових частин, військових складів тощо.

Здебільшого газети обслуговували частини та з'єднання впродовж усього періоду війни. Основним друкованим органом 1-го Українського фронту стала фронтова щоденна газета Воронежського фронту «За честь Батьківщини» (адреса редакції: польова пошта № 48828-А), яка почала виходити в червні 1942 р. Як часопис 1-го Українського фронту виходила з 20 жовтня 1943 р., коли згідно з наказом Ставки Верховного Головнокомандування № 30227 від 16 жовтня 1943 р. відбулося перейменування фронту з Воронежського, до 10 липня 1945 р., коли фронт було розформовано, а газета й далі випускалася як видання управління Центральної групи військ Збройних сил СРСР.

Основні примірники часопису виходили двома мовами – українською та російською. Відповідальним редактором був С.І. Жуков. Українським виданням опікувався заступник головного редактора, український поет Т.Р. Одутько, який працював у виданні із 22 червня 1943 р. Із початку німецько-радянської війни – редактор газети «Красный стрелок» 422-ї стрілецької дивізії, під час служби у складі 1-го Українського фронту був відповідальний за виховну роботу із поповненням із західних областей України, нагороджений орденами Червоного Прапора (6 квітня 1945 р.), Червоної Зірки (6 листопада 1942 р.), Вітчизняної війни I та II ступеня (11 серпня 1944 р., 4 жовтня 1943 р.), медаллю «За бойові заслуги» (15 жовтня 1942 р.) [715]. Війну закінчив у званні майора.

На початку заснування газети її російськомовний тираж становив 40 тис. примірників, україномовний – 12 тис. Тираж корелювався становищем на фронтах та кількістю військ, які входили до складу фронтів.

Крім того, під час повномасштабного наступу Червоної армії на всіх ділянках радянсько-німецького фронту в 1944 р. на 1-й Український фронт щоденно доставляли 22 тис. примірників «Правды», 19,5 тис. – «Красной Звезды», 5,4 тис. – «Известий», 3 тис. – «Комсомольской правды». Крім того,

щоденно виходили армійські та, як правило, через день дивізійні газети [596, с. 159]. На перший квартал 1944 р. щоденний тираж армійських газет становив 64,5 тис. примірників, корпусних – 12 тис., дивізійних – 67 тис. Таким чином, разовий тираж газет на 1-му Українському фронті становив 250 290 примірників. Співвідношення кількості центральних газет, які отримували і видавали фронт, складало майже 1:3. Це давало змогу забезпечити роту та рівні їй підрозділи такою кількістю газет: центральна газета – 1 примірник; фронтова – 3 – 5; армійська – 5 – 6; дивізійна 15 – 20 [492, с. 10]. З метою інформаційно-пропагандистського забезпечення військ політичне управління 1-го Українського фронту постійно передплачувало й розповсюджувало журнали Головного політичного управління РСЧА «Блокнот агітатора Красной Армии», «Спутник агітатора», «Красноармеец» тощо.

В умовах стрімкого зростання кількості українців на Українських фронтах, і насамперед 1-му Українському, серед особового складу масового поширення набули україномовні газети [492, с. 10]. Зокрема, політвідділ 38-ї армії наприкінці серпня 1944 р. визначив таку максимально можливу кількість газет для одного зі стрілецьких полків: російськомовних «Правды» і «За честь Родины» по 70 та 200 примірників відповідно; україномовних – «Радянська Україна» і «За честь Батьківщини» – 39 та 1 059 примірників [596, с. 159].

Багатонаціональна аудиторія читачів потребувала інформації рідною мовою, яка б враховувала ментальність та національні традиції, тому перед Політуправлінням фронту на чолі з генерал-майором С.С. Шатіловим, а з 20 жовтня 1944 р. і до моменту розформування фронту – генерал-майором П.В. Ящечкіним постало завдання забезпечити всі категорії військовослужбовців різних національностей відповідною пресою. Зважаючи на цю потребу, газета «За честь Батьківщини» двічі на тиждень у напівстандартному форматі на чотирьох шпальтах виходила узбецькою, казахською, башкирською та татарською мовами по 2 тис. примірників

кожною [492, с. 8, 10]. Спочатку тираж таких видань коливався від 5 до 8 тис. примірників, згодом його почали корегувати, відповідно до норм – одна газета на 5 або 10 осіб [566, с. 31]. Отже, у військах 1-го Українського фронту, не беручи до уваги українців, росіян та білорусів, можна виокремити відносно значний відсоток представників татарської, казахської, узбецької та башкирської національностей. Із першого дня виходу видання й до серпня 1946 р. посаду редактора часопису, що виходив узбецькою мовою, обіймав Р.К. Абдурахманов [35]. У жовтні 1942 р. він у званні старшого політрука був призваний до лав армії. Війну закінчив в Австрії у званні майора. За організацію газети узбецькою мовою був нагороджений орденами Червоної Зірки (4 жовтня 1943 р.) та Вітчизняної війни II ступеня (14 квітня 1945 р.) [725; 729].

27 липня 1943 р. Військова рада Воронежського фронту прийняв постанову про покращення роботи фронтової газети «За честь Батьківщини», у якій відмічалася великі недоліки у роботі цього часопису. Зокрема, на її шпальтах погано висвітлювалося партійно-політична робота у військах, питання виховання стійкості у боротьбі із літаками та танками ворога. Редакція не створила навколо газети масового активу авторів і фактично відірвалася від солдатських мас. Керівники газети не виїжджали у частини і тому не знали солдатського життя. Бойова повчальна інформація у виданні підмінялася хронікою, що фіксувала окремі факти та події. Тож було прийняте рішення оновити апарат редакції [610 с. 205].

Відтепер військовими кореспондентами газети «За честь Батьківщини» виступали знані майстри художнього слова, серед яких були члени Спілки письменників УРСР та СРСР.

Зокрема, з 1944 р. штатним дописувачем та літературним співробітником відділу листів часопису «За честь Батьківщини» був відомий український письменник, драматург, фольклорист, член Спілки письменників УРСР (із 1940 р.) М.П. Стельмах твори та світлини, що зберігаються у фондозбірні Національного музею історії України у Другій світовій війні.

Меморіальний комплекс, увібрали у себе переживання воєнного лихоліття [32]. Як і переважна більшість військкорів, матеріали для своїх нарисів автор збирав безпосередньо в ході боїв. Зокрема, влітку 1944 р. під час наступу на Львівському напрямі військ 1-го Українського фронту, у смузі прориву 33-ї Білоцерківської артилерійської бригади, зазнавши важкого поранення, під постійним вогнем ворога та бомбардуваннями виконував завдання редакції щодо надання оперативної інформації про наступ. Після повернення з лікування у складі 388-го самохідного артилерійського полку 3-ї танкової армії впродовж лютого 1945 р. брав участь у боях за міста Легниця, Явор та інші на території Нижньої Сілезії, забезпечував часопис матеріалами про хід операції з оточення оппелньського угруповання Вермахту під час Верхньо-Сілезької наступальної операції в березні 1945 р.

Із другої половини 1942 р. до 1944 р. на шпальтах газети публікував патріотичні вірші, художні нариси, що відображали героїку радянських солдатів, український поет, член Спілки письменників СРСР (із 1934 р.) В.М. Сосюра [26]. Майор, військовий кореспондент часопису «За честь Батьківщини» Володимир Миколайович за плідну діяльність у редакції фронтового видання нагороджений орденами Леніна (1944 р.) та Червоного Прапора (1943 р.) [18]. Війну закінчив у званні підполковника.

Негативи воєнного часу, що зберігаються в Національному музеї історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс, відображають бойовий шлях постійного кореспондента фронтового часопису, письменника-фантаста, автора дитячих творів, члена Спілки письменників СРСР (із 1942 р.) О.І. Шарова (справжнє ім'я Шер Ізраїльович Нюренберг) [34]. У 1943 р. відбув у розпорядження Політуправління 1-го Українського фронту. Відтоді до закінчення війни на шпальтах фронтового часопису висвітлював військові операції в ході визволення України, Польщі, під час боїв на території Німеччини, для цього постійно виїздив у діючі війська. О. Шаров – свідок визволення концентраційного табору Аушвіц, автор статей про цю фабрику смерті [431–432]. За активну діяльність у газеті «За честь

Батьківщини» нагороджений орденами Червоного Прапора (1944 р.), Вітчизняної війни II ступеня (1944 р.), медаллю «За бойові заслуги» [19]. Війну письменник закінчив у званні майора.

Значну колекцію реліквій, зокрема рукописів, особистих речей, світлин у фондозбірні музею належать українському письменнику, поету, публіцисту, сценаристу, драматургу, члену Спілки письменників СРСР (із 1935 р.) Л.Д. Дмитерку [30]. У званні інтенданта 2 рангу на посаді військового кореспондента часопису 18-ї армії «Знамя Родины» Любомир Дмитерко пішов на фронт, брав участь в оборонних боях на Правобережній Україні в районі річок Прут та Дніпро. Письменник – учасник Донбаської, Воронежсько-Ворошиловградської, Ростовської (1941 р.) оборонних операцій, Ростовської наступальної операції (1943 р.), битви за Кавказ. Після входження 18-ї армії до складу Воронежського фронту (із 20 серпня 1943 р.) стає військкором видання «За честь Батьківщини». Упродовж другої половини 1943 р. Л. Дмитерко брав безпосередню участь у боях за Прилуки, Суми, Лебедин, Пирятин, Миргород, Переяслав-Хмельницький, зазнав поранення. Учасник форсування Дніпра в районі Вишгорода, за завданням редакції у ніч проти 6 листопада увійшов у Київ разом із бійцями 5-го гвардійського танкового корпусу. Далі письменник визволяв Правобережну Україну (Житомирсько-Бердичівська, Корсунь-Шевченківська, Луцько-Рівненська, Проскурівсько-Чернівецька, Львівсько-Сандомирська наступальні операції). 9 березня 1944 р. за висвітлення Корсунь-Шевченківської битви був удостоєний ордена Вітчизняної війни I ступеня [727]. Практично в кожному номері газети друкувалися його статті, передані з поля бою. Разом із діючими частинами пройшов територією Польщі, Чехословаччини, Німеччини (Сандомирсько-Сілезька, Нижньо-Сілезька та Верхньо-Сілезька, наступальні операції). Війну закінчив у Берліні у званні майора.

З 1940 до 1945 рр. як військкор фронтових газет «За Батьківщину», «Червоноармійська правда», «За честь Батьківщини» воєнними стежками

пройшов радянський поет, автор віршів відомої пісні доби воєнного лихоліття «Давай закурим», член Спілки письменників СРСР (із 1935 р.) І.Л. Френкель [29]. За плідну роботу в редакції часопису «За честь Батьківщини», зокрема за написання низки віршів, пісень, прозаїчних творів, роботу з молодими поетами 4 жовтня 1943 р. нагороджений орденом Червоного Прапора [725]. На шпальтах газети виступав також із нарисами, присвяченими подіям на території Польщі та Німеччини [184; 428]. Війну закінчив у званні майора.

Поряд із творами І.Л. Френкеля шпальти часопису містили вірші, епіграми, гуморески відомого українського поета, в роки війни – штатного кореспондента газет «Красная Армия» Південно-Західного фронту, «За Победу» – 40-ї армії, завідувача відділу сатири та гумору газети «За честь Батьківщини» О.І. Безименського. Автор віршів до пісень «Марш 40-ї армії», «Пісня про Україну», «Атака», «Пісня наступу» та багатьох інших, війну закінчив у Празі в званні підполковника. Нагороджений орденами Червоного Прапора (29 березня 1943 р.), Червоної Зірки та Вітчизняної війни I ступеня (13 травня 1945 р.) [708; 724; 731].

Зі своїми поетичними та прозовими творами на сторінках фронтового видання виступав також дитячий поет, письменник, член Спілки письменників СРСР (з 1934 р.) А.І. Шмигельський. Старший літературний редактор відділу листів, у складі 122-ї Павлоградської та 5-ї гвардійської стрілецьких дивізій 13-ї армії, брав участь у боях на Сандомирському плацдармі, форсував р. Нейсе, Шпрее, висвітлював зайняття цими частинами польських міст Ченстохов та Кельце, німецького міста Розенберг, за що був удостоєний медалі «За відвагу» (16 червня 1945 р.) [717]. Також за свою діяльність у редакції газети в роки війни був нагороджений орденом Червоної Зірки. Війну закінчив у званні майора.

Загалом у роки війни дві третини тодішнього складу Спілки письменників УРСР – понад 160 літераторів – перебували на фронті. Виступаючи на 9 пленумі Спілки у Москві 07.02.1944 р. радянських

письменників Д.М. Гофштейн вперше оприлюднив дані щодо письменників, які полягли на фронті. Їхня кількість становила 24 особи [4, с. 18]. Всього ж під час німецько-радянської війни загинули 32 українські письменники (переважно військові кореспонденти) [565, с. 15]. Загалом, за різними оцінками вчених, по СРСР ця цифра становить від 275 до 600 майстрів пера [450, с. 95; 642, с. 50]. Про них писав С.О. Борзенко: «Правдиве слово, яке веде вперед своїх людей, здатне вбити ворога, нерідко давалось дорогою ціною. Таке слово вимагало випробування вогнем. І в братських могилах вічним сном сплять мої товариші зі «Знамени Родины» – Микола Трублаїні, Семен Гольдман, Михайло Ройд, Кость Герасименко, Микола Ксенофонов, убиті в боях як солдати» [642, с. 50].

У фондозбірні музею зберігаються матеріали українського поета, драматурга, прозаїка, перекладача С.О. Голованівського. Це записники митця, листи до рідних тощо [38]. Згідно з наказом Головного політуправління РСЧА в перші дні війни у званні військового інтенданта 1 рангу письменник пішов на фронт як військовий кореспондент газети «Красная Армия» Південно-Західного фронту. Коли був заснований часопис «За честь Батьківщини», він став одним із перших його співробітників. В роки війни був нагороджений орденами Червоного Прапора та Вітчизняної війни I і II ступенів, медалями «За оборону Москви», «За оборону Сталінграда», «За оборону Києва». Нагороди певною мірою відображають умови, в яких доводилося здобувати матеріал військовим кореспондентам. Зокрема, орденом Вітчизняної війни I ступеня (29 березня 1943 р.) Голованівський відзначений за те, що в ході Харківської наступальної операції на початку 1943 р. під час березневих боїв на р. Сіверський Донець, виконуючи завдання редакції, постійно перебував на командному пункті, під час артилерійського обстрілу дістав важке уламкове поранення, однак і далі виконував бойові завдання. Орден Червоного Прапора (6 листопада 1943 р.) одержав за те, що під час Белгородсько-Харківської наступальної операції влітку 1943 р. в районі смт Борова забезпечив переправу бійців через

р. Оскол, згодом вивів колону автомашин із військовим реманентом зі Старобільська до Калача. Зазнавши чергового поранення, С. Голованівський і далі забезпечував редакцію матеріалами про визволення Розсоші, Олексіївки та Харкова [711]. На шпальтах часопису постійно презентувалися його поетичні твори, нариси, кореспонденції, покликані сприяти військово-патріотичному вихованню військовослужбовців. Війну письменник закінчив у званні підполковника.

За роботу в бойових умовах та забезпечення видання матеріалами працівники редакції фронтового часопису «За честь Батьківщини» в роки Другої світової війни відзначалися бойовими нагородами згідно з наказами військ Воронежського та 1-го Українського фронту за № 67/н від 29.03.1943 р.; № 180/н від 04.10.1943 р. (всього 21 співробітника); № 46/н від 09.03.1944 р.; № 56/н від 14.04.1945 р.; № 102/н від 16.06.1945 р.

Одним із постійних кореспондентів колективу газети «За честь Батьківщини» виступав С.О. Борзенко, твори та світлини воєнного часу якого зберігаються у фондозбірні музею [37]. Із перших днів війни С. Борзенко – старший лейтенант, військовий кореспондент часопису «Знамя Родины» 18-ї армії. За дорученням редакції часто виїздив на передову, брав участь у боях, відвідував партизанські загони. Восени 1942 р. у складі диверсійної групи перебував у тилу ворога в районі Туапсе. Учасник штурму Новоросійська й усіх подальших боїв на Таманському півострові. Завдяки його матеріалам читачі газети першими дізнавалися про бойові дії в Криму та на Тамані (Новоросійсько-Таманська наступальна операція). Щоб написати про вступ радянських військ на територію Криму в складі першого десантного загону 318-ї стрілецької дивізії під час Керченсько-Ельтигенської десантної операції 1 листопада 1943 р. висадився в Керчі. Особисто брав участь у відбитті контратак ворога, кількість яких у перші дні доходила до 17–19. При цьому він бездоганно виконував свої безпосередні завдання військового кореспондента – постійно передавав інформацію до редакції газети про становище десантників. За успішні дії Указом Президії Верховної Ради СРСР

від 17 листопада 1943 р. майору С.О. Борзенку було присвоєно звання Героя Радянського Союзу [722]. 3 грудня 1943 р. як військкор газети «За честь Батьківщини» висвітлював бої у ході Київської оборонної, Житомирсько-Бердичівської, Корсунь-Шевченківської, Луцько-Рівненської, Проскурівсько-Чернівецької та Львівсько-Сандомирської наступальних операцій. Із серпня 1944 р. і до завершення війни – спеціальний кореспондент газети «Правда» по 1-му Українському фронту. Разом із діючими частинами пройшов територією Польщі, Чехословаччини та Німеччини. Війну закінчив у Берліні. 14 квітня 1945 р. за роботу в часописах 1-го Українського фронту був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня [709].

Час від часу на сторінках фронтового часопису «За честь Батьківщини» публікували нариси про бойовий досвід радянських Збройних сил у протистоянні з Вермахом Герої Радянського Союзу, які не були постійними дописувачами газети. Серед них були генерал-майор М.П. Пухов, гвардії старший сержант, узбек Б. Садигов та старшина, татарин А. Калієв, матеріали яких (світлини, копії нагородних листів тощо) також зберігаються у фондозбірні музею [31]. Двоє останніх, не перебуваючи у складі 1-го Українського, брали участь у зустрічах та нарадах військкорів, які проводило Політуправління фронту за сприяння редакції газети «За честь Батьківщини» [274]. Усього в роки війни 18 військових кореспондентів були удостоєні звання Героя Радянського Союзу [450, с. 95].

Слід відзначити, що не всі працівники мілітарних часописів мали вагомий літературний досвід і були визнаними митцями. Про таких Л.Д. Дмитерко у виступі на 9-му пленумі Спілки письменників УРСР, що відбувся в Москві 7 лютого 1944 р. сказав так: «Не можна зводити нашу літературу до невеликої групи письменників, що живуть у Києві. На фронті працює велика кількість літераторів. Хай керівництво Спілки не забуває про них» [4, с. 27].

8 листопада 1943 р. у фронтовому часописі був надрукований нарис «У боях за Київ» капітана С.М. Борзунова. Вагомого літературного доробку до

цього він не мав. 22 вересня 1943 р. із десантом розвідників мотострілецького батальйону 51-ї гвардійської танкової бригади 3-ї гвардійської танкової армії форсував Дніпро в районі с. Григорівка Канівського району. Брав участь у боях за утримання плацдарму, у числі перших входив до визволеного Києва, у складі 3-ї гвардійської танкової армії – учасник визволення Правобережної України, Польщі, боїв на території Німеччини. На шпальтах газети «За честь Батьківщини» друкувалися його огляди з інформацією про новітню німецьку зброю та методи й форми її знешкодження [101]. Війну закінчив у званні майора. У фондозбірні музею містяться світлини та твори митця, в основі яких – спомини про воєнні роки» [36].

В різний час у системі військової преси 1-го Українського фронту військовими кореспондентами також виступали такі майстри художнього слова як, П.А. Байдебуря, В.Г. Большак, Д.К. Вишневський, А.С. Малишко, А.П. М'ястківський, Б.М. Полевой, М.З. Романченко, К.М. Симонов, С.Д. Скляренко, Б.І. Котляров, О.І. Кисельов та Й.М. Кисельов. Останній був начальником фронтового відділу газети. Постійними кореспондентами фронтової газети 1-го Українського фронту працювали В. Білохлібов, О. Верхолетов, В. Гунін, В. Дальський, Г. Книш, В. Кудрявцев, М. Логвиненко, Д. Мегелик, О. Мехалевич, С. Пахомов, О. Палажченко, М. Романченко, П. Сквернюков, В. Ходаков та В. Швець, зафіксовані на світлинах відомої фотожурналістки та співробітниці часопису «За честь Батьківщини» О.В. Ігнатович [47].

Серед вищезгаданих слід виділити ім'я майора В.О. Дальського – політпрацівника, а згодом – літератора газети 87-ї стрілецької дивізії. У 1943 р. він став одним із організаторів часопису 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини». З 15 березня 1944 р. і до кінця німецько-радянської війни обіймав посаду відповідального секретаря редакції видання. У складі 60-ї армії пройшов від Дніпра до Тернополя, брав участь у боях за Малин, Радомшль, Черняхів, Коростень, Слауту, Шепетівку, за що 18 травня 1944 р. був нагороджений орденом Червоної Зірки. Під час боїв на території Польщі

та Німеччини, перебував у складі 13-ї та 4-ї танкової армій, організовував матеріали з передової, відзначений орденом Вітчизняної війни I ступеня (14 квітня 1945 р.) [712].

Одним із найдієвіших засобів морально-психологічного впливу на читачів серед радянських пропагандистів вважався «наочно-гасловий». Тому не випадково значна увага приділялася художньому оформленню періодичного видання. Зокрема, перша шпальта газет обов'язково містила шпигель-вікно (верхній правий кут) для гасла або малюнка, які легко запам'ятовує читач. У великій кількості на шпальтах розміщувалися фотографії, малюнки. Газета «За честь Батьківщини» вела постійну рубрику фронтового гумору, де оприлюднювалися шаржі, карикатури штатних художників часопису В. Бріскіна, М. Хейфіца та ін. [103–108]. Зокрема, М.І. Хейфіц був автором цілої серії портретів воїнів 38-ї та 5-ї гвардійської армій, які відзначилися у боях за Львів, в Карпатських горах, на Сандомирському плацдармі, також допомагав в оформленні видань газети «За честь Батьківщини» татарською, узбецькою і казахською мовами. За свою діяльність був нагороджений медаллю «За оборону Кавказу» та орденом Червоної Зірки (14 квітня 1945 р.) [716]. Війну закінчив у званні старшого лейтенанта. Капітан В.М. Бріскін – працівник редакції видання з 28 липня 1943 р., відповідальний за відділ гумору, автор портретів бійців, які відзначилися у боях під Курськом, на теренах України, Польщі та Німеччини, нагороджений орденами Червоної Зірки (18 травня 1944 р.) та Вітчизняної війни II ступеня (14 квітня 1945 р.) [710].

Загалом 900 членів Спілки художників СРСР вступили до лав діючої армії й водночас працювали в редакціях військових видань [465, с. 368].

У пінакотеці музею зберігаються малюнки воєнної доби художнього редактора газети «За честь Батьківщини», члена Спілки художників СРСР (із 1944 р.) Ю.В. Баланівського [39]. На посаді художнього редактора перебував у 1943–1944 рр. Його відкликали з фронту для видання агітаційних плакатів.

У фронтовому виданні штатними фотокореспондентами працювали О.В. Ігнатович та В.П. Юдін, які по війні стали класиками військової фотожурналістики. Величезна кількість світлин, що зберігає фототека музею у повній мірі відображають фронтовий побут та щоденну титанічну роботу військовослужбовців, зокрема й співробітників редакцій мілітарних часописів, а також бойовий шлях частин і з'єднань 1-го Українського фронту, з яким фотокори пройшли від Дніпра, через Польщу, до Берліна і Праги [33]. Результатом їхньої праці став справжній воєнний фотолітопис зі своїми сумними та радісними сторінками.

З початком німецько-радянського протистояння О.В. Ігнатович, як фотокореспондент газети 10-ї армії «Бойовий прапор» свої перші знімки робила під час битви за Москву, зокрема на Ростовсько-В'яземському плацдармі. Маючи звання лейтенанта, як фотокор газети «За честь Батьківщини» закарбувала шлях 1-го Українського фронту, зокрема бої на території України, Білорусії, Польщі та Німеччини [203]. Виконуючи завдання Політуправління фронту, в січні 1945 р. здійснила серію знімків концтабору Аушвіц, визволеного військами 100-ї Львівської стрілецької дивізії 27 січня 1945 р. [201]. Автор низки світлин про радянських військовослужбовців, що відзначилися в боях, фундаментальних фотонарисів про воєначальників, Героїв Радянського Союзу, зокрема про двічі Героя Радянського Союзу, Маршала СРСР, командувача 1-го Українського фронту І.С. Конєва, тощо [202]. 16 червня 1945 р. За роботу в бойових умовах була удостоєна ордена Червоної Зірки [723].

Як штатний фотокореспондент часопису «За честь Батьківщини» кілька роликів під час визволення Аушвіца зафільмував член Спілки художників СРСР (у повоєнний час) В.П. Юдін. Ці світлини відомі в усьому світі, стали документальним доказом злочинів, що чинилися в найбільшому таборі смерті [655, с. 198–204]. Із початком війни В. Юдін призначений фотокореспондентом при політвідділі 21-ї армії, у званні техника-інтенданта 2 рангу брав участь у Сталінградській битві. 3 червня 1943 р. він як

фотокореспондент ТАРС та часопису «За честь Батьківщини» документував перебіг боїв, які вели війська 1-го Українського фронту [435]. Його світлини часів воєнного лихоліття лягли в основу фотоальбомів «Безсмертя», «Шляхами війни» та ін. 16 червня 1945 р. за роботу в бойових умовах був удостоєний ордена Червоної Зірки [27]. Війну закінчив у званні гвардії старшого лейтенанта.

Час від часу на шпальтах газети «За честь Батьківщини» розміщувалися світлини кореспондента фотохроніки ТАРС Е.Н. Євзеріхіна [28], темою його фотографій під час Другої світової війни стали Сталінградська битва, визволення України, Білорусії, Польщі, Чехословаччини тощо, а також Д.А. Мінскера – фотокореспондента головного органу народного комісаріату оборони СРСР «Красной Звезды» з 1935 р., учасника радянсько-фінляндської війни. З червня 1942 р. Д.А. Мінскер був зарахований фотокореспондентом до редакції газети «За счастье Родины» 38-ї армії. У складі 1-го Українського фронту – учасник форсування Дніпра, зокрема боїв на Лютзькому плацдармі, визволення Києва, Житомирсько-Бердичівської наступальної операції. 10 січня 1944 р. у складі 516-го стрілецького полку 107-ї стрілецької дивізії 38-ї армії, у званні капітана, брав безпосередню участь у боях за Вінницю. Отримавши важке поранення, на фронт вже не повернувся. Був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня та медаллю «За бойові заслуги» [728; 730]. Найбільш відомою серією робіт митця в роки війни став цикл фотографій «По дорогах Білорусії».

Тож, можна констатувати, що часопис «За честь Батьківщини», враховуючи високий професійний рівень працівників його редакції, відрізнявся якісним матеріалом, перш за все з літературної, й, подекуди, зважаючи на заполітизованість та цензуру, з інформаційної точки зору, а також високохудожнім оформленням.

Беручи до уваги ротацію військових формувань, можна помітити, що в різний час при політвідділах з'єднань, що входили до складу 1-го

Українського фронту, видавалися газети: 1-ї гвардійської армії – «Советский воин», «Боевой товарищ», «За нашу победу» (редактори Т.І. Антропов, Л.М. Терещенко, М.С. Філіппов, М.Б. Кіперман, В.М. Сінагов); 3-ї гвардійської армії – «Боевой товарищ» (редактори М.С. Філіппов, С.С. Заволженський); 5-ї гвардійської армії – «Патриот Родины» (редактори П.П. Дмитрієв, П.Ф. Саленко); 6-ї армії – «Звезда Советов», «Боевая красноармейская», «Боевая тревога», «На разгром врага» (редактори Г.І. Шатерник, М.І. Рожков, М.М. Рамзін, І.М. Волков); 13-ї армії – «За Советскую Родину», «Сын Родины» (редактори Г.Я. Нікітін та З.І. Іцков); 18-ї армії – «Знамя Родины» (редактори А.Д. Кізілов, В.І. Верховський); 21-ї армії – «Боевой натиск» (редактори П.П. Яхлаков, А.П. Карбовський); 27-ї армії – «Боевой удар», «Врага на штык», «Мужество» (редактори М.С. Кассін, Є.Є. Поповкін, Я.М. Ушеренко); 28-ї армії – «Защитник Отечества», «Сталинский удар», «Красное знамя» (редактори М.С. Потапов, З.І. Кірюшов, М.Б. Телешевський); 31-ї армії – «На врага» (редактори І.Л. Альтман, М.М. Ерліх, Я.М. Фоменко, І.В. Лебедев); 38-ї армії – «Сталинское знамя», «За счастье Родины» (редактори С.І. Жуков, О.М. Кочуров); 40-ї армії – «За Победу» (редактори А.М. Чічкін, М.С. Кассін); 47-ї армії – «За Отечество», «Фронтовик» (редактори А.І. Беліков, М.М. Курочкін, А.І. Чурносів); 52-ї армії – «За счастье народа», «Боевая красноармейская» (редактори І.Ф. Сербиченко, М.М. Кольцов, В.А. Бобилев); 59-ї армії – «На разгром врага» (редактори П.А. Гулін, А.М. Ацаркін, С.А. Прокоф'єв, А.М. Рогожин); 60-ї армії – «Армейская правда» (редактор В.К. Авдюшин); 3-ї гвардійської танкової армії – «Во славу Родины» (редактори А.Ф. Гребенюк, М.А. Усов); 4-ї гвардійської танкової армії – «Вперед на врага» (редактор В.Є. Федотов); 1-ї танкової армії – «Сталинское знамя» (редактор С.І. Жуков); 2-ї танкової армії – «Ленинское знамя» (редактор І.Н. Греков); 4-ї танкової армії – «Сталинский удар» (редактор З.І. Кірюшин); 6-ї танкової армії – «Защитник Родины» (редактор І.П. Козлов); 2-ї повітряної армії – «Крылья Победы» (редактори

К.К. Мозжухін, І.Ф. Шипілов); 8-ї повітряної армії – «Сталинский воин» (редактори М.В. Марина, Л.Т. Садовський) [566, с. 405–411].

До періодики 1-го Українського фронту входили також видання: «Бей врага» – червоноармійська газета 10-го корпусу ППО, «Боевое знамя» – червоноармійська газета 218-ї стрілецької дивізії 47-ї армії; «В бой за Родину» – червоноармійська газета 955-го стрілецького полку 309-ї стрілецької дивізії 40-ї армії, «В бой за Родину» – червоноармійська газета 74-ї стрілецької дивізії 38-ї та 40-ї армій; «За победу» – червоноармійська газета 162-ї стрілецької дивізії 13-ї армії, «В бой за Родину» – червоноармійська газета 99-ї стрілецької дивізії 1-ї гвардійської армії, «Вперед за Родину» – 285-ї стрілецької дивізії 21-ї армії, «Вперед за Родину» – 337-ї стрілецької дивізії 27-ї та 40-ї армій; «За Родину» – червоноармійська газета 88-ї стрілецької дивізії, «Звезда Советов» – червоноармійська газета 6-ї гвардійської стрілецької дивізії 13-ї армії, «На разгром врага» – газета залізничних військ; «Патриот Родины» – червоноармійська газета 70-ї гвардійської стрілецької дивізії 38-ї армії; «Сталинский удар» – червоноармійська газета 237-ї стрілецької дивізії 1-ї гвардійської, 38-ї та 40-ї армій; «Сталинец» – газета 25-го танкового корпусу та інші.

У різний час дописувачами цих видань стали такі українські радянські поети та письменники, як О.М. Батров, Ю.Д. Бедзик, З.Я. Біленко, Ю.О. Буряківський, Л.М. Вишеславський, Г.А. В'язовський, В.І. Глотов, С.М. Гордєєв, Є.М. Долман, І.М. Дузь, С.М. Журахович, Я.І. Захаров, С.І. Івченко, П.П. Клименко, М.О. Ледянко, В.А. Лісняк, О.Д. Моторний, А.Є. Пашко, І.О. Плахтін, Д.Г. Сергієвич, Б.Є. Серман, С.М. Угрюмов (Сумний), І.Г. Тельман, П.В. Угляренко, І.Ш. Фалікман, А.М. Хорунжий, П.М. Чичканов, Л.А. Юхвід, В.Л. Юхимович та інші. Серед них на особливу увагу заслуговує Д.О. Луценко, в майбутньому – відомий поет-пісняр, заслужений діяч мистецтв УРСР, лауреат Шевченківської премії. На фронті – з липня 1943 р. рядовий, кулеметник розвідроти 162-ї стрілецької дивізії. Восени 1943 р. старший сержант Д.О. Луценко був переведений на посаду

літературного працівника дивізійної газети «За победу». Зі своєю частиною у складі 13-ї армії 1-го Українського фронту брав участь у визволенні Правобережної України (Львівсько-Сандомирська наступальна операція 13.07–29.08.1944 р.), Польщі (Сандомирсько-Сілезька наступальна операція 12.01–13.02.1945 р.). За свою літературну діяльність на фронті 9 листопада 1944 р. був нагороджений орденом Червоної Зірки [726]. Кінець війни зустрів у Німеччині [17].

Крім періодичних видань, Політуправління і політвідділи різних щаблів, починаючи зі взводів, організовували конкурси зі створення різноманітних стінгазет, про що регулярно повідомляли періодичні видання. У зв'язку із найважливішими подіями на фронтах видавалися також листівки, бойові листки, листки-одноденки, бюлетені тощо. Так, у січні 1944 р. перед наступом військ 1-го Українського фронту листівка зі зверненням Військової ради фронту була видана тиражем у 200 тис. примірників [492, с. 12].

Як бачимо, до 1944 р. була сформована певна структура періодики 1-го Українського фронту, яка відзначалася, з одного боку, підпорядкованістю центральній системі військової преси СРСР з її набором стандартних рубрик, що відповідали завданням військово-патріотичної пропаганди, а з другого – враховувала національний менталітет і мовний чинник.

Кількість найменувань та тираж газет знаходилися в постійній динаміці, оскільки залежали від багатьох чинників: становища на фронті та кількості військ, які входили до складу фронту; специфіки військ (у ході війни відповідно до наповнення Червоної армії авіацією, танками й артилерією росла мережа газет у цих частинах); переформування та передача певної частини до складу іншого фронту тощо.

Виконання завдань із удосконалення військового друку лягло на плечі відомих українських майстрів літературного слова, кореспондентів газет 1-го Українського фронту. В свою чергу, кореспонденційний корпус вирізнявся високою професійністю, оскільки до нього входили члени Спілки письменників та Спілки художників УРСР і СРСР, а також багато інших

талановитих літераторів та митців, що позитивно впливало на імідж газет, покращувало їхній літературний та естетичний рівень. Працівники редакцій збирали матеріали безпосередньо на фронті, не раз були учасниками бойових зіткнень, зазнавали поранень, були відзначені бойовими нагородами, в тому числі й найвищими. Змістове наповнення газет повною мірою стало літописом бойового шляху Воронезького (1-го Українського) фронтів, а залучення майстрів художнього слова до військово-патріотичного виховання поліпшувало морально-психологічний клімат особового складу.

Нарівні з постійною періодикою існувала також і система видань із разовим тиражем – від одного до кількох тисяч примірників, що випускалися на всіх структурних рівнях армії й були приурочені подіям, які стосувалися конкретного підрозділу або мали загальнофронтове значення.

2.3. Воєнні операції 1-го Українського фронту на теренах України у дискурсі фронтової преси

Бійці 1-го Українського фронту, коли він ще носив назву Воронезький, брали безпосередню участь у вигнанні нацистських загарбників з України, починаючи із 23 серпня 1943 р. У якості особового складу 1-го Українського фронту радянські бійці стали учасниками Київської наступальної (3.11–13.11.1943 р.), Київської оборонної (13.11–22.12.1943 р.), Житомирсько-Бердичівської (24.12.1943–14.01.1944 р.), Корсунь-Шевченківської (24.01–17.02.1944 р.), Рівненсько-Луцькій (27.01–11.02.1944 р.) Проскурівсько-Чернівецької (04.03–17.04.1944 р.), Львівсько-Сандомирської (13.07–29.08.1944 р.), Східно-Карпатської (08.09–28.10.1944 р.) наступальних операцій.

Під час боїв на теренах Лівобережної та Правобережної України, а також переважно під час кампанії на західноукраїнських землях, військ 1-го Українського фронту змістове наповнення його мілітарних

часописів формувалося шляхом розміщення на шпальтах перевірених часом та прийнятих у радянській військовій періодиці обов'язкових стандартизованих рубрик, які майже не враховували національних особливостей. Зазвичай, перша сторінка будь-якого видання містила Накази Верховного Горловнокомандувача, щоденні зведення Радінформбюро, постанови, накази та розпорядження вищих державних та військових керівних органів. Останній аркуш газети відводився для коротких та малозмістовних повідомлень ТАРС-РАТАУ, що стосувалися міжнародного становища, зведень про перебіг бойових дій на інших театрах Другої світової війни, життя тилових районів СРСР, за його наповнення й оформлення також відповідав відділ сатири та гумору. Ліва ж частка часопису містила рубрики, покликані вдосконалити дисципліну та бойову майстерність військовослужбовців, виховувати ненависть до ворога, модифіковані радянською пропагандою «історичні» нариси про велику співдружність усіх народів СРСР, які, на чолі із великим російським народом, вже упродовж багатьох століть ведуть справедливу визвольну війну проти Німеччини (боротьба проти Тевтонського ордену, Русько-Прусська та Перша світова війни) та її посіпак, різноманітні художні нариси аналогічного призначення тощо.

У Наказах Верховного Головнокомандувача, які в обов'язковому порядку друкувалися на шпальтах кожного мілітарного видання, війська фронту за час боїв на території України були відзначені за визволення Києва (06.10.1943 р.), Фастова (07.10.1943 р.), Коростеня, Володарськ-Волинського, Червоноармійська, Черняхова, Радомшля, Коростишева, Козятина, Сквири (29.12.1943 р.), двічі Житомира (13.10.1943 р., 31.12.1943 р.), Новоград-Волинського (03.01.1944 р.), Білої Церкви (04.01.1944 р.), Бердичева (05.01.1944 р.), Сарнів (11.01.1944 р.), Луцька, Рівного (05.02.1944 р.), Шепетівки (11.02.1944 р.), Ізяславля, Шумська, Ямполя, Острополя (04.03.1944 р.), Староконстантинова (09.03.1944 р.), Дубно (17.04.1944 р.),

Жмеренки (18.03.1944 р.), Кременеця (19.03.1944 р.), Вінниці (20.03.1944 р.), Чорткова, Гусятин (24.03.1944 р.), Проскурова (Хмельницького) (25.03.1944 р.), Кам'янця-Подільського (26.03.1944 р.), Коломиї (29.03.1944 р.), Чернівців (30.03.1944 р.), Тернополя (15.04.1944 р.), Порицька (Старого Порицька), Горохова, Радзехува (Радехова), Бродів, Золочева, Буська, Кам'янки (Кам'янки-Бузької) Красного (18.07.1944 р.), Янова (Івано-Франкового), Городка, Сокольників (25.07.1944 р.), Львова, Станіслава (Івано-Франківська) (27.07.1944 р.), Стрия (05.08.1944 р.) [3.242–3.244; 3.248–3.249; 3.251; 3.344–3.350; 3.361–3.372]. На їхню честь Москва салютувала переможцям.

Слід зазначити, що 5 серпня 1943 р., після визволення одразу двох міст – Орла і Белгорода, – Наказом Верховного Головнокомандуючого № 2, була заснована традиція салютів перемоги [86]. Як могла дізнатися громадськість з радянської періодики, всього було затверджено 3 категорії салютів: 1-а категорія – 24 залпи з 324 гармат – з нагоди визволення радянськими військами столиць союзних республік та столиць країн Центральної й Південно-Східної Європи, а також визволення великих міст, таких як Краків; виходу радянських військ на державний кордон і на честь зустрічі союзних військ антигітлерівської коаліції; 2-а категорія – 20 залпів із 224 гармат. Такі салюти лунали на ознаменування визволення Червоною армією великих міст, прориву сильно укріпленої оборони противника, завершення розгрому великих ворожих угруповань, удалого форсування водних перепон, виходу радянських військ до кордонів Німеччини; 3-я категорія – 12 залпів зі 124 гармат – на честь визволення радянськими військами важливих залізничних вузлів, сухопутних та водних шляхів сполучення, великих населених пунктів, які мали стратегічне значення.

24 лютого 1944 р. у листі до Й.В. Сталіна Перший секретар ЦК КП(б)У М.С. Хрущов звернувся із пропозицією дозволити виконувати артилерійські салюти у столиці України силами Київського корпусного району протиповітряної оборони Червоної армії на честь визволення населених

пунктів України – 20-ма залпами зі 100 гармат – райцентрів та залізничних вузлів, 12-ма залпами зі 100 гармат – великих населених пунктів, 24-ма залпами зі 120 гармат – обласних центрів, а також 24-ма залпами з 240 гармат відзначити визволення України [5, с. 28–30]. Чи була реалізована ця ініціатива не відомо, але військова періодика повідомляла лише про салюти, що їх давала столиця СРСР.

Основною інформацією про перебіг подій на полях боїв слугували щоденні оперативні зведення Радінформбюро. Час від часу, у таких повідомленнях для підтримання морального духу серед особового складу радянських військ ішлося про конкретні здобутки радянських оперативно-стратегічних з'єднань у їхньому протистоянні із Вермахтом. Зокрема, в ході Житомирсько-Бердичівської наступальної операції у повідомленнях Радінформбюро, розміщених на шпальтах часопису 18-ї армії «Знамя Родины» повідомлялося, що напередодні 26 грудня 1943 р. війська 1-го Українського фронту, перейшовши у наступ на південь від Радомшля, прорвали фронт ворога протяжністю 80 км та в глибину до 40 км, за три дні боїв визволили понад 150 населених пунктів, у тому числі три районні центри Житомирської області Брусилів, Корнин (сmt Попільнянського р-ну) та Попільня, при цьому знищивши 159 ворожих танків, 39 самохідних гармат, 52 бронемашини, 109 гармат різного калібру, 15 тис. гітлерівців. 27 грудня війська фронту оволоділи Андрушівкою та Вчорайше Ружинського р-ну, розгромивши до двох батальйонів ворога, а наступного дня визволили Коростишів та Потіївку Радомшльський р-ну [3.208–3.209; 3.211]. Наприклад, під час Львівсько-Сандомирської операції фронтове видання «За честь Батьківщини» через зведення Радінформбюро інформувало, що 19 липня 1944 р. війська 1-го Українського фронту оволоділи містами Сокаль та Мости Великі. В ході цих боїв було знищено 40 ворожих танків та взято в полон 1 400 німецьких солдатів і офіцерів, 21 липня в районі на північ від Львова розбили 357-у німецьку піхотну дивізію і 509-й окремий німецький танковий батальйон – за день противником було втрачено 60 танків, 22 липня

завершили оточення угруповання противника в районі Бродів, в результаті чого взято в полон 15 тис. солдатів, захоплено 68 танків, 500 гармат, 625 мінометів, 50 бронетранспортерів, 3,5 тис. автомашин. У цих боях ворог втратив вбитими 30 тис. [291–3.293].

Підбиваючи підсумки бойових звітяг 1-го Українського фронту за час наступальних операцій з 24 грудня 1943 р. до 13 січня 1944 р., вищезгадана газета 18-ї армії зазначала, що війська фронту знищили 2 204 ворожих танки, 1 174 гармати різного калібру, 625 мінометів, 3 173 кулемети, 348 бронемашин та бронетранспортерів, 4 686 автомашин, 2 бронепоезди, 27 складів, 28 паровозів, 400 вагонів, 40 бензоцистерн, 3 063 повозок із вантажем, 100 тис. ворожих солдатів та офіцерів. Той самий часопис зазначав, що з 4 до 31 березня 1944 р. війська фронту знищили 1 338 танків та самохідних гармат, 2 516 гармат різного калібру, 1 285 мінометів, 4 206 кулеметів 22 519 машин та тягачів, 572 бронетранспортери та бронемашини, 272 літаки, 183 310 ворожих солдатів і офіцерів. Відповідно, газета 31-ї армії «На врага» розповідала, що з 13 липня до 12 серпня 1944 р. втрати ворога та трофеї військ 1-го Українського фронту склали: 567 знищених літаків, 1 404 танків та самохідних гармат, 1 220 гармат різного калібру, 1 230 мінометів, 2 100 кулеметів, 80 бронемашин, 190 БТР, 1 350 автомашин, 1 000 повозок, убито 140 тис. ворожих солдатів та офіцерів. Водночас, військами фронту захоплено 120 літаків, 537 танків, 2 395 гармат, 2 638 мінометів, 3 635 кулеметів, 39 бронемашин, 277 БТР, 10 377 автомашин, 41 паровоз, 1 286 вагонів, 28 залізничних ешелонів, 7 019 повозок із вантажами, 12 060 коней, 190 складів. Взято у полон 32 360 чол. Завершений розгром ворога на львівському напрямі та визволені Львів, Станіслав, Дрогобич, Стрий, Борислав, Самбір, Раву-Руську. Втрати ворога вбитими і полоненими становили 172 560 осіб, 687 літаків, танків та самохідних гармат – 1 941, 3 615 гармат різного калібру, 3 868 мінометів, 5 735 кулеметів, 11 727 автомашин [329–331].

Виходячи з цих повідомлень, бачимо, що загальна кількість вбитих і полонених військовослужбовців Вермахту у протистоянні із військами 1-го Українського фронту з грудня 1943 р по серпень 1944 р складала 628 230. Відомий німецький дослідник Б. Мюллер-Гіллебранд у своїй багатотомній праці «Сухопутна армія Німеччини 1933–1945» відкрито говорить про великі втрати німецьких військ на Східному фронті, зокрема, що із листопада 1943 р. по лютий 1944 р. ця цифра склала 646 тис., а з березня по травень 1944 р. – 341 950 чол. (тобто всього 987 950 чол. за цей період) [545, с. 174]. Але, по-перше, твердження щодо великих втрат Вермахту саме на теренах України доцільне лише для періоду із зими 1943 р. – до весни 1944 р., адже з середини квітня й до середини червня 1944 р. театр бойових дій перемістився на Ленінградський, Карельський та Білоруський напрямки. По-друге слід зауважити, що до названої Мюллером-Гіллебрандом цифри входять втрати, які зазнали німецькі війська в ході Кіровоградської (військ 2-го Українського фронту в січні), Нікопольсько-Криворізької (військ 3-го та 4-го Українських фронтів у січні–лютому), Одеської (військ 3-го Українського фронту в березні–квітні), Кримської (військ 4-го Українського фронту у квітні–травні), Ленінградсько-Новгородської (Волховського та 2-го Прибалтійського фронтів у січні–березні) стратегічних наступальних операціях 1944 р., а також під час масштабної битви за Білорусію, яка розгорнулася, починаючи із січня 1944 р. До того ж, у зазначений період війська 1-го Українського самостійно провели лише Житомирсько-Бердичівську та Рівненсько-Луцьку фронтові наступальні операції, а під час Корсунь-Шевченківської та Проскурівсько-Чернівецької взємодіяли із військами 2-го Українського фронту.

Колектив дослідників під керівництвом Г.Ф. Кривошеєва вказує на те, що всього у період із 01.09.1939 р. по 31.12.1944 р. втрати противника убитими та полоненими на всіх театрах бойових дій склали 3 млн 823 тис. чол. [657, с. 363]. Історики В.М. Міхальов та А.В. Толмачова, які кажуть про певне завищення у оцінках втрат Німеччини у дослідженнях Г.Ф. Кривошеєва чи В.В. Гуркіна, називають загальну цифру втрат убитих, померлих від ран та

у полоні, а також пропалих безвісти на Східному фронті у 1941–1945 р. у 3 млн 58 тис. [533, с. 99]. Виходячи із вище зазначених даних, слідує, що за донесеннями Радінформбюро за період бойових дій із грудня 1943 р. по серпень 1944 р. втрати Вермахту лише у протистоянні із військами 1-го Українського фронту становили 16,4 % та 20,5 % відповідно від загальних втрат Німецької армії на Східному фронті, що чинавряд відповідає дійсності.

Така інформація ґрунтувалася на матеріалах бойових донесень штабів фронтів. Наприклад, у повідомленні про дії 2-ї повітряної армії 1-го Українського фронту йдеться, що у період з липня 1943 р. по лютий 1944 р. її бійцями було знищено 2 085 літаків, 1 630 танків, 7 870 автомашин, 320 бензоцистерн, 1 242 залізничні вагонів, 39 паровозів, 375 складів, 30 тис. ворожих солдатів і офіцерів [6, с. 40].

У таких документах вказувалися не лише здобутки, а й невдачі військ фронту. Так, у бойовому донесенні штабу 1-го Українського фронту № 00279 від 11 березня 1944 р. зазначалося, що 10 березня ворог у районі Підволочиська (Тернопільська область) у результаті контратаки потіснив сили 8-ї стрілецької дивізії та 10-го гвардійського танкового корпусу (60-та армія і 4-та танкова армія відповідно) й до кінця дня зайняв Підволочиськ, вийшов на південну околицю Старомещизни. У районі дій 18-ї армії ворогу вдалося увірватися на південно-східну околицю Новокостянтинівки [5, с. 10–11].

Однак у зведеннях Радінформбюро наводилися лише поодинокі стислі повідомлення повторного захоплення ворогом українських населених пунктів, та й ті, що стосувалися районних та обласних центрів. Зокрема, «Знамя Родины» поінформувало своїх читачів, що 14 грудня наші війська залишили Радомшль [204]. При тому, що в 1943–1944 рр. випадки втрати радянськими військами вже визволених населених пунктів України мали доволі масовий характер. Тільки в ході боїв у смузі 1-го Українського фронту в листопаді 1943 р. – лютому 1944 р. Вермахту в результаті контрударів удалося вдруге майже повністю захопити Брусилівський, Володарсько-

Волинський, Житомирський, Коростенський, Коростишівський, Малинський, Попільнянський, Радомишльський та Черняхівський райони Житомирської області, окремі села Богуславського, Васильківського, Обухівського, Таращанського та Фастівського районів Київської області, населені пункти Жашківського, Звенигородського, Катеринопільського, Маньківського, Монастирищенського, Тальнівського, Уманського, Христинівського, Черкаського і Шполянського районів Черкаської області. Більшість сіл Лисянського р-ну Черкаської обл. війська 1-го Українського фронту визволяли тричі, а с. Кобиляки Звенигородського району аж чотири рази (14.01.1944 р., 19.01.1944 р., 12.02.1944 р., 05.03.1944 р.). Чотири рази визволяли також с. Шубині Стави Лисянського р-ну (15.01.1944 р., 23.01.1944 р., 29.01.1944 р., 05.03.1944 р.). Схожа доля спіткала і населені пункти Ужгородського району Закарпатської області Ботфалва, Концово, Лінці, Середнє, Сторожниця (Йовря), Сюрте, Тарнівці, Тийглаш, Тисаагтеглек, перше визволення яких відбулося у другій половині жовтня, але фактично бої за них тривали до кінця листопада 1944 р. [83].

Також повністю замовчувалися втрати Червоної армії, тоді як загальні втрати військ 1-го Українського фронту під час Київської наступальної операції, при загальній кількості у 671 тис. військовослужбовців, склали 30 569, або 4,5 % особового складу (середньодобові втрати у цій битві сягали 2 779 чол.), 271 танк та самохідну установку (середньодобові – 25 од.), 104 гармати та мінометів (середньодобові – 9 од.), 125 літаків (середньодобові – 11 од.). Вже у ході Київської оборонної операції втрати фронту збільшилися до 87 473 чол., або 11,98 % від загального складу військ. Під час Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції – сягнули цифри у 456 369 чол. (середньодобові – 3 934), що, у свою чергу, складало 49,37 % від загальної кількості особового складу. У Львівсько-Сандомирській наступальній операції, при середньодобових втратах у 6 027 чол., загальні втрати 1-го Українського склали 289 296 чол., або 28,86 % особового складу, 1 269 танків та САУ (середньодобові – 26 од.),

1 832 гармати та мінометів (середньодобові – 38 од.), 289 літаків (середньодобові – 6 од.), а у ході Східно-Карпатської наступальної операції, при середньодобових втратах у 1 216 чол., відповідно – 62 014 чол., або 62,57 % від загальної кількості військ, плюс 5 699 чол. особового складу 1-го Чехословацького армійського корпусу (середньодобові – 112 чол.), що, в свою чергу, дорівнювало 38,24 % від загальної кількості військовослужбовців цього військового формування [657, с. 136, 139, 147, 152, 347; 670, с. 358]. Тож, загальні втрати військ 1-го Українського фронту в період з 03.11.1943 р. по 28.10.1944 р. склали 925 721 чол., що (якщо не брати в урахування Львівсько-Сандомирську операцію, у якій представництво фронту налічувало 1 002 200 чол.) перевищувало у понад 100 % загальний склад фронту.

У зведеннях Радінформбюро подекуди подавалася й повідомлення про дії партизанів, які підтримували наступаючу Червону армію. Та не зрідка газетярі вдавалися до маніпулювання або до викривлення такої інформації. Так, зі сторінок фронтового часопису «За честь Батьківщини» бійці 1-го Українського фронту мали змогу дізнатися, що 30 червня 1944 р., напередодні Львівсько-Сандомирської операції, Львівський партизанський загін, назва якого в замітці опущена, вчинив успішний напад на залізничну станцію, в ході якого, знищивши охорону, підірвали ешелон з боєприпасами та зруйнували колійне господарство станції. Вже в середині липня група львівських партизанських загонів (знову ніяких назв не наведено) провадила запеклий бій із німецькою каральною експедицією. Народні месники підпустили гітлерівців на близьку відстань і відкрили по них вогонь зі всіх видів гармат, в результаті ворожа атака була відбита. Німці повели одну за однією ще три атаки, але успіху не добились. Противник втратив у цьому бою вбитими і пораненими понад 300 солдатів і офіцерів [116–117]. Така інформація дещо розходилося із дійсністю. Для порівняння, у офіційних звітах про бойову діяльність найбільших партизанських формувань на території Львівської області, складених у 1945 р., які, до слова, теж не

відрізнялися правдивою інформацією зазначено, що Золочівський підпільно-диверсійний загін за час свого існування у боях проти німецьких військ та загонів УПА всього вбив і поранив 534 чол., а партизанська група «Патріоти слов'ян» – 228 чол. [60–61]. Але такі повідомлення у військовій пресі були спрямовані на створення міфу про масштаби партизанського руху та результати діяльності на теренах захоплених радянських земель.

Скупі повідомлення Радінформбюро не давали можливості читачу уявити собі ці події, тому деталі вигнання з українських міст гітлерівських загарбників на сторінках військових часописів часто розкривали безпосередні учасники тих подій. Також обов'язковим матеріалом для мілітарних видань були нариси з розповідями місцевих жителів про звірства, вчинені окупантами. Так, періодика 1-го Українського фронту під час Львівсько-Сандомирської операції на своїх шпальтах регулярно подавала розповіді місцевих мешканців визволених населених пунктів Західної України приміром про те, що фашисти жахливо ознаменували свій вступ у Горохів. Вони на вулицях повісили 11 ні в чому не винних громадян. Багатьох розстрілювали, або забирали в криті машини і вивозили. Вони вже більше ніколи не повертались до міста. Або, що в селах Золочівського р-ну німці «винайшли» новий спосіб катувань. В'яжуть руки, ноги, обривають комір сорочки – і ріжуть [100; 119; 150; 198; 216; 296; 393; 417]. Також на шпальтах часописів 1-го Українського фронту друкувалися усі звіти Надзвичайної державної комісії по встановленню та розслідуванню злочинів, здійснених гітлерівцями на захоплених територіях [178–179; 290; 294; 406].

Не піддаючи сумніву ці факти ганебних дій загарбників, зазначимо, що такі «оповідання» ставали ширмою для злочинів, що здійснювали радянські війська на визволених від гітлерівців землях. Наприклад, під час Київської оборонної операції в наказі військам 1-го Українського фронту № 00326 від 9 грудня 1943 р., щодо фактів руйнування будівель та крадіжок майна, які належать колгоспам та громадянам, а також заходів боротьби із цим явищем йшлося про те, що військовослужбовці 68-ї та 241-ї стрілецьких дивізій, які

дислокувалися в с. Грузьке (Макарівський р-н) зруйнували капітальну споруду школи та розібрали будівельний матеріал. Ці ж військовослужбовці зруйнували клуб та інші будівлі. Бійці 267-ї стрілецької дивізії, а також бійці 3-го гвардійського танкового корпусу і 18-ї армії знищили та пограбували матеріали з будинків у селах Мотижин, Ясногородка, Колонщина, Копилів, Бишів, Горобіївка (Макарівський р-н) та ін. Командири частин та з'єднань боротьбу з цим ганебним явищем не ведуть. У зв'язку з цим командування фронту в особі командувача, генерала армії М.Ф. Ватутіна, члена військової ради фронту генерал-майора К.В. Крайнюкова, заступника начальника штабу фронту генерал-майора С. І. Тетьошкіна, наказувало притягнути до відповідальності винних – заарештувати та направити до органів Військової прокуратури для передання до суду Військового Трибуналу заколотників та організаторів, інших – згідно наказу № 0413 НКО від 1943 р., направити до штрафних частин. Військовому прокурору фронту наказувалося також притягнути до відповідальності командирів тих частин і з'єднань, військовослужбовці яких при повному потуранні начальства чинили подібні злочини. Начальнику Політуправління фронту генерал-майору С.С. Шатілову рекомендувалося забезпечити проведення політроботи з військовослужбовцями для роз'яснення шкоди таких вчинків та недопущення їх у подальшому [40].

У доповідній записці Народного комісара внутрішніх справ УРСР В.С. Рясного на ім'я Першого секретаря ЦК КП(б)У та члена Військової Ради 1-го Українського фронту М.С. Хрущова від 07.11.1943 р. щодо кримінальних проявів, здійснених військовослужбовцями зазначалося, що на території України з 1 червня по 1 листопада 1943 р. мали місце 150 карних правопорушень, у тому числі 38 убивств, 31 розбій, 21 мародерство, 50 крадіжок, 10 інших злочинів. Серед звинувачених 41 офіцер середнього командного складу, 23 представника молодшого командного складу, 130 червоноармійців. Далі зазначалося, що такі випадки не тільки не зменшуються, а навпаки, мають тенденцію до збільшення. Також,

В.С. Рясний повідомляв, що інколи командири військових частин і підрозділів, знаючи про злочини своїх підлеглих, ніяких заходів до винних не застосовують та навпаки, навіть заважають проведенню розслідування [3, с. 191–192, 200, 204].

Щоб якось запобігти такому стану речей та знайти найбільш дієві форми пропаганди присяги, редакція газети «За честь Батьківщини» наприкінці 1943 р. звернулася з листом до воїнів фронту, в яких закликала їх писати до газети про свої бойові справи, про подвиги своїх товаришів. У цьому листі-зверненні йшлося: «Напиши нам, воїн, як ти і твої товариши виконують присягу?». Пропагаючи вимоги військової присяги, часопис виступав і з критикою окремих бійців, викриваючи факти порушень дисципліни. Зокрема, у кореспонденції «Відстав від частини» видання «За честь Батьківщини» викривала солдата Лелюха, який відстав від свого підрозділу [610, с. 237]. Але такі кореспонденції на шпальтах часопису не носили масового характеру.

Зважаючи на значну чисельність людей у складі радянських військ, які мали різний характер, своєрідну національну ментальність, моральні цінності, освітній рівень, релігійний світогляд, а також низку зовнішніх чинників, як-то: матеріальне забезпечення червоноармійців, рівень дисципліни у військових формуваннях тощо, усе це стало підґрунтям для кримінальних злочинів, що їх вчиняли радянські військовослужбовці не лише у Європі, а й на Батьківщині. Однак ці вчинки воїнів ішли врозріз з популяризуванням створеного радянською пропагандою образом «Червоної армії-визволительки», тож явища такої девіантної поведінки переважно замовчувалися мілітарною періодикою.

До честі радянських бійців, слід зазначити й про вчинки, що кардинально різнилися від вище згаданих, зокрема про повернення ними на батьківщину історичних цінностей. Так, у травні 1944 р. газета «За честь Батьківщини» на своїх шпальтах розмістила повідомлення, що бійці 2-го стрілецького батальйону 335-го гвардійського полку 117-ї гвардійської

стрілецької дивізії 1-го Українського фронту повернули відбиту у ворога в ході боїв за Тернопіль дорогоцінну реліквію – Ключ вагою 3,545 кг від Миколаївських воріт Київської фортеці, який до того знаходився на зберіганні Історичного музею м. Києва понад 100 років [217]. Але, у світлі морально-психологічного виховання радянських бійців мілітарною пресою, такі повідомлення, порівняно з іншими кореспонденціями, що несли аналогічне функціональне навантаження, на сторінках видання зустрічається не часто.

Додатковим стимулом на виконання поставлених командуванням завдань перед військовослужбовцями, до якого у ході вигнання нацистів із теренів України вдалася радянська пропаганда, стало використання українського чинника. Популяризації української культури, звичайно у її радянському дискурсі, у великій мірі сприяли Українське держвидавництво, об'єднане державне видавництво, створене в Саратові та видавництво Спілки письменників України, евакуйоване до Уфи. Останнє друкувало як нові твори українських поетів, прозаїків, драматургів, таких як А. Головка, О. Копиленко, М. Нагнибіда, Ю. Яновський, а також військорів 1-го Українського фронту – А. Малишка, С. Скляренка, М. Стельмаха тощо, так і класику. Це видавництво започаткувало випуск масової бібліотеки «Фронт і тил». Невеликого кишенькового формату, зручні для читання та зберігання в польових умовах книжечки набули популярності серед радянських бійців – вихідців з України.

Упродовж німецько-радянської війни було створено чотири україномовні радіостанції: «ім. Т.Г. Шевченка», «Дніпро», «Партизанка» та «Радянська Україна», головним редактором літературного відділу якої був відомий український письменник Петро Панч. Його виступи по радіостанції досить часто розповсюджувалися серед радянських військовослужбовців у вигляді листівок [22].

Під час битви за Дніпро великої популярності набули роботи знаного українського художника-графіка В.І. Касіяна, який працював у галузі

плакатного жанру й у своїй творчості використовував такі значущі в українській історії та культури постаті, як Т. Шевченко, І. Франко та Л. Українка [42–44].

У жовтні–листопаді 1943 р. були запроваджені ордени Богдана Хмельницького, єдиного у радянській нагородній системі періоду Другої світової війни ордену, написи на якому зроблені не титульною російською, а українською мовою, та Слави, першими кавалерами якого стали бійці й частини саме 1-го Українського фронту.

У газетярській справі український чинник, в основному, виражався у поширенні на шпальтах військових часописів, зокрема й видань 1-го Українського фронту, різноманітних «історичних» нарисів про спільну боротьбу українського та російського народів проти спільних ворогів, художніх розповідей про українську землю тощо.

Загалом стверджувати, що усі вищеназвані заходи радянської пропаганди мали на меті виокремлення на тлі інших національностей, що проживали в СРСР, українського народу у справі боротьби проти загарбників не можна. Доказом цього може служити доля, яка спіткала відомого українського кінорежисера, сценариста, письменника, військового кореспондента О.П. Довженка. У 1943 р. під Харковом за участі членів уряду УРСР та відомих українських письменників, зокрема й А. Малишка, відбулося перше читання розділів із кіноповісті «Україна в огні» [48]. А у 1944 р. під приводом «антиленінізму, пораженства, ревізювання національної політики й заохочення українського замість радянського патріотизму» Й.В. Сталін заборонив її до друку. Режисера звільнили з посади художнього керівника Київської кіностудії та перевели до Центральної студії кінохроніки, повернутися на Україну він так і не зміг. Розмірковуючи над цією ситуацією, О.П. Довженко 19.01.1944 р. зробив запис у своєму щоденнику: «Світе мій, чому любов до свого народу є націоналізм? В чим його злочин?» [487, с. 320].

Як зазначає з цього приводу відомий український історик В.А. Гриневич, що попри всі позірні заходи вшанування української культури національної за формою, більшовики постійно намагалися надати соціалістичного змісту. В цілому наголос у патріотичній пропаганді робився не стільки на давніх часах, скільки на нещодавніх революційних подіях. Отже і герої-символи для українців добиралися не стільки з числа київських князів, козацьких ватажків та гетьманів (крім Богдана Хмельницького мало кого згадували) скільки з героїв революції та Громадянської війни [476, с. 244, 247].

У роки німецько-радянської війни пропагування української історії та культури додатково слугувало для більш швидкого досягнення поставлених військовим керівництвом перед радянськими бійцями завдань із вигнання нацистів з теренів УРСР, а також у справі контрпропаганди українському національно-визвольному руху.

Результатом використання радянськими інформаційними моделями українського чинника стало те, що українці посіли другу сходинку в ієрархії «Дружби народів». Та попри свою культурну, історичну і мовну близькість до росіян, українці не стали надійними, адже в очах радянського керівництва серед цієї переважно селянської нації продовжувала домінувати «контрреволюційна, приватновласницька психологія» й висока національна свідомість. До того ж, політика СРСР, спрямована на формування радянського патріотизму та єдиної політичної ідентичності, в Україні була прилаштована до місцевої соціальної і національної специфіки. В УРСР, де від початку її виникнення українці не становили в партії переважної більшості, а на чолі КП(б)У аж до кінця 40-х рр. взагалі не було етнічних українців, на відміну від Росії, в якій «радянське» значною частиною населення сприймалося як еквівалент і продовження «російського», сталої форми набула подвійна ідентичність. Цьому ж сприяли створені українськими істориками концепції про «спільну колиску», які не виглядали як принижений вияв малоросійства, а скоріше навпаки, формували ідеї

рівності українців з росіянами, поза як згідно старої російської історіографії, окремого українського народу не існувало взагалі [476, с. 238, 240, 252–253].

Зі шпальт періодичних видань бійці 1-го Українського фронту могли стежити за військовою кар'єрою своїх командувачів – М.Ф. Ватутіна, Г.К. Жукова, І.С. Конєва [143; 420–421; 423]. Звичайно, у ракурсі радянського історієписання, яке передбачало таврування національно-визвольного руху на теренах України, цікавість викликає постать першого з цих полководців. Так, під час Корсунь-Шевченківської наступальної операції періодикою 1-го Українського фронту були розміщені накази Верховного Головнокомандувача від 5 лютого 1944 р., в якому йшлося, що війська 2-го Українського фронту перейшли у наступ з району північніше Кіровограда на захід і 1-го Українського фронту з району Білої Церкви на схід, за 5 днів наступу війська просунулися один до одного від 50 до 75 км, звільнивши при цьому понад 300 населених пунктів та з'єдналися в районі Звенигородка – Шпола, взявши у кільце оточення 9 піхотних та 1 танкову дивізію», та від 18 лютого 1944 р., про те що війська 2-го Українського фронту в результаті запеклих боїв, які безперервно тривали упродовж 14 днів, 17 лютого завершили операцію зі знищення десяти дивізій та однієї бригади 8-ї армії німців, оточених в районі Корсунь-Шевченківського. У ході цієї операції німці залишили на полі бою вбитими 52 тис. німецьких солдатів та офіцерів [351; 359]. Як бачимо, про участь військ 1-го Українського фронту під командування М. Ф. Ватутіна у останньому документі вже не йдеться. На початку Проскурівсько-Чернівецької наступальної операції часопис 18-ї армії «Знамя Родины» на заглавній сторінці розмістив Наказ Верховного Головнокомандувача від 5 березня 1943 р., де вказувалося, що Г.К. Жуков замінив на посту командувача фронтом М.Ф. Ватутіна у наслідок хвороби останнього [361]. 16 квітня 1944 р. той же часопис сповістив, що проти ночі 15 квітня після важкої операції у Києві пішов з життя командувач 1-го Українського фронту генерал армії М.Ф. Ватутін. У повідомленні вказувалося, що в його обличчі країна втратила одного з найталановитіших

полководців, які зросли під час війни [298]. У біографічній довідці, поданій 17 квітня «Правдой» та передрукованій періодикою 1-го Українського фронту, а також у нарисі про панахиду, яка відбулася 17 квітня 1944 р. у Києві, де зібралося все керівництво республіки, командування Червоної армії та 1-го Українського фронту, жодного слова про вояків УПА не сказано [278; 414]. Тож розкручування історії із пораненням командувача 1-го Українського фронту представниками українського націоналістичного підпілля відбувалося постфактум, на тлі широкого розгортання у 1944–1945 рр. національно-визвольного руху, з метою створення образу жертви «бандерівських катів», та непростих стосунків між командувачем фронтом та Верховним Головнокомандувачем. На підтвердження останніх можуть свідчити факти про терміни та якість надання медичної допомоги пораненому генералу, або не перенесення праху полководця до кремлівської стіни, як, наприклад, це сталося у випадку із І.Д. Черняховським.

Обов'язковими на шпальтах військових часописів (зокрема, й на сторінках періодичних видань 1-го Українського фронту) були нариси про те, як радісно зустрічають радянських бійців мешканці міст і сіл, визволених Червоною армією від окупантів [182]. Але й до таких повідомлень треба ставитися з певною обережністю, адже на початку 1944 р. під час протистояння з Червоною армією при переході лінії фронту Головний провід ОУН та Головна команда УПА давали своїм відділам розпорядження не чинити опору й «добре зустрічати» війська Червоної армії, які оволодівали містами і селами Західної України. Це робилося для того, аби ослабити пильність радянських військ, а потім завдати ударів по штабах, складах, базах і окремих невеликих підрозділах для поповнення своїх запасів зброї та продуктів. Такої тактики дій УПА дотримувалася до березня 1944 р. [537, с. 461]. Та, звичайно, що такі тактичні настанови УПА не можуть цілком заперечити позитивне ставлення до вигнання нацистів із Західної України.

«Як особливий вид збройної боротьби» УПА намагалася також вести пропагандистську діяльність безпосередньо серед бійців Червоної армії. Так,

у донесенні начальника Політуправління 1-го Українського фронту генерал-майора С.С. Шатілова члену військової ради фронту генерал-лейтенанту М.С. Хрущову йшлося, що бандерівці старанно маскували свою підривну роботу, в боях показували себе добре, входили в довір'я. Інколи здійснювали бойові подвиги, тим самим послаблювали пильність командирів. Діяли вони згідно з «Основними вказівками про пропагандистську роботу революційно-визвольної ОУН у лавах Червоної армії». Цей документ був захоплений у бандерівців на ділянці 38-ї армії. Про тактику їхніх дій у документі сказано: «Кожен український революціонер не повинен демонструвати свою зовнішню ворожість до Червоної армії і небажання воювати. Навпаки, спочатку потрібно врости в червоноармійські маси, злитися з ними, завоювати довіру, а потім розгорнути національно-визвольну роботу. Її спрямувати на те, щоб викликати у червоноармійців незадоволеність, ненависть до Сталіна, сталінського режиму, апарату НКВС, партійної верхівки. Доводити, що гітлерівська і сталінська влада – однакові. Червоноармієць повинен знати, що в СРСР неминуха національно-визвольна революція, яка закінчиться побудовою самостійних держав усіх народів».

Радянські політпрацівники змушені були визнати, що пропагандистська діяльність УПА певним чином впливала на моральний стан радянських бійців. У донесенні С.С. Шатілову начальника політвідділу 60-ї армії полковника Ісаєва зазначалося, що від деяких воїнів із числа молодого поповнення у бесідах із ними можна почути такі запитання: «Чи правда, що скоро розпустять колгоспи?», «Чи правда, що в Червоній армії встановлений контроль над військовослужбовцями, які були на окупованій території?». Такі ж відомості на адресу Політуправління 1-го Українського фронту надходили і від інших начальників політвідділів. Наприклад, начальник політвідділу 13-ї армії полковник Воронов у своєму зверненні до вищестоящого керівництва від 13 лютого 1944 р. зазначав, що трапляються випадки, коли окремі бійці не хочуть служити у діючій Червоній армії. «...Краще б нас не брали в армію, ми б більше принесли користі в тилу». Такі

висловлювання, йдеться у донесеннях, мали місце серед воїнів 161-го армійського запасного стрілецького полку. Враховуючи це, Політуправління 1-го Українського фронту 21–22 квітня 1944 р. провело нараду із начальниками політвідділів дивізій, на якій розглядалися питання, спрямовані на поліпшення організації роботи серед новобранців [537, с. 462–464].

Особливо гостро питання пропагандистського протистояння з представниками українського націоналістичного підпілля, а також українськими збройними формуваннями у складі Вермахту, постало під час Львівсько-Сандомирської наступальної операції. 17 липня 1944 р. в бою під Бродами українці вперше масово в ході війни вступили у протистояння зі своїми земляками, коли німецьке командування кинуло у бій проти військ 1-го Українського фронту дивізію СС «Галичина», яка складалася з 10 тис. українських стрільців-добровольців. У цей час радянські газетярі зі шпальт військових та партійних видань закликали виловлювати й знищувати очільників українських націоналістів, які продалися Гітлеру й зрадили український народ. Відділ пропаганди та агітації ЦК КП(б)У в Києві масово розповсюджував листівки під назвою «До населення Галичини», у яких йшлося про те, що «перед своєю неминучою загибеллю ворог, шукаючи порятунку, прагне розладнати єдиний фронт слов'янських країн, нацьковує українців Заходу на українців Сходу, українців на росіян і поляків... Гітлерівці прагнуть протиставити Галичину решті українських земель... Гітлерівці та їхні наймити – українсько-німецькі націоналісти – обіцяють зробити з Галичини якусь примарну «Самостійну Україну» [21; 84]. На противагу їм дивізійники СС «Галичина» видавали листівки «До українських братів у Червоній армії», які закликали до боротьби проти більшовизму: «Ми беремося відновити славу наших батьків і виступаємо знову зо зброєю в руці проти нашого давнього ворога... Переходіть до нас! – коли б не мали сьогодні запевнення німецької влади, що вже великі помилки з перед 2-х і 3-х літ не повторяться більше. Тепер, маючи це запевнення, ми щиро кличемо

Вас: Переходіть до нас! Ми хочемо звільнити нашу батьківщину від її страшного московсько-большевицького ворога... Роздумайте, де Ваше місце: з нами, Вашими братами, чи з більшовиками-комуністами?» [16]. Як бачимо, ці тези не позбавлені ілюзій стосовно долі України у складі Райху.

В свою чергу, УПА, виступаючи у якості третьої сили, у своєму зверненні до західноукраїнського населення називали протистояння між СРСР та Райхом війною між німецькими та московськими імперіалістами, які прагнуть поневолити Україну та остерігали, що створенням «української» військової формації німці вбивають за одним вистрілом аж чотирьох зайців: винищують український боєздатний елемент, посилаючи його в найбільший вогонь на найбільш загрозливі відтинки; ослаблюють нашими руками свого противника; маніфестують перед світом, що українці визнали, ба навіть засвідчили своєю кров'ю ідею «Нової Європи» і становище в ній України, як колонії; паралізують українську визвольну боротьбу політично і мілітарно. Далі у відозві зазначалося, що граючи на войовничому запалі української молоді та нашому ворожому ставленні до Москви, німці сподіваються успіху. Та український народ сьогодні має свою власну політичну ціль: Створення Самостійної Соборної Української Держави [20].

У зв'язку із цим, 27 вересня 1944 р. була ухвалена постанова ЦК ВКП(б) «Про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР», якою партійні організації західних областей зобов'язувалися повсякчас підвищувати роль газет у політичному вихованні населення «у боротьбі проти українського буржуазного націоналізму». 7 жовтня 1944 р. ЦК КП(б)У прийняв постанову «Про заходи щодо виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р.», а листопадовий пленум ЦК КП(б)У у 1944 р. розглянув питання «Про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 р.». Зокрема, на пленумі наголошувалося, що головним недоліком у діяльності військової преси є те, що газети «ще не стали центром масово-політичної роботи й бойовою зброєю в боротьбі за викриття

українсько-німецьких націоналістів – як найлютіших ворогів нашого народу» [72, с. 78, 82].

Вже із грудня 1944 р. по липень 1945 р. силами місцевих партійних органів майже у 2–4 рази було збільшено кількість радянської періодики, що надходила та видавалася на теренах західних областей України, зокрема по Волинській області з 12 730 до 27 880 екз., Дрогобицькій області з 13 150 до 40 690 екз., Львівській області з 18 980 до 53 485 екз., Станіславській області з 12 930 до 41 440 екз., Рівненській області з 13 020 до 38 375 екз., Тернопільській області з 13 815 до 43 910 екз., Чернівецькій області з 9 100 до 24 595 екз. відповідно. Водночас, зазначалося, що радянський друк представлений, в основному, в райцентрах і недостатньо потрапляє до сіл [14, с. 20].

На згаданому 9-му пленумі Спілки письменників УРСР заступник завідувача Відділу пропаганди і агітації ЦК КП(б)У К.З. Литвин зазначав: «Українські радянські письменники повинні показати велич українського народу в боротьбі за свою Батьківщину, братерство і дружбу радянських народів під геніальним проводом великого Сталіна, викрити і затаврувати підлість і низькість наших ворогів – гітлерівців та їхніх поплічників – буржуазних націоналістів» [4, с. 18].

Виконуючи такі настанови, під час вуличних боїв за столицю Галичини на шпальтах часопису 1-го Українського фронту була розміщена розлога стаття «Стародавнє місто Львів», у якій автор розповідає, що німецьким катам послужливо допомагали українсько-німецькі націоналісти – ці зрадники українського народу. На руках усіх оцих бандерівців, авантюристів з УПА та УНРА кров невинних жертв, кров кращих синів і дочок нашого народу. Радянський народ, грізний і невблаганний в своїй помсті виніс один вирок німоті і її посіпакам – українсько-німецьким націоналістам – смерть! [385]. В свою чергу, видання 18-ї армії «Знамя Родины» надрукувало виступ М.С. Хрущова на VI сесії Верховної Ради УРСР «Українсько-німецькі націоналісти – посібники Гітлера, найлютіші вороги українського народу», у

якій доповідач «викривав» зв'язки націоналістичного підпілля з Вермахтом [424].

Мабуть, не довіряючи силі друкованого слова, про яку Й. Сталін сам казав, що «друк є єдиною зброєю, за допомогою якого партія щодня, щогодини говорить із робітничим класом на своїй, потрібній йому мові, й іншого такого гучного апарату у природі немає» [568, с. 3], володар Кремля вдався до своїх улюблених методів терору. Так, 20 серпня 1944 р. була ухвалена постанова Раднаркому СРСР та ЦК ВКП(б) про зміцнення радянської влади на Україні, у якій ішлося про необхідність відведення 5 тис. кв. км землі в північній Якутії для будівництва спеціального Сибіру № 2 та виділення 275 млн крб. на зведення 300 виправно-трудових таборів першої черги для відправлення ворожих і неблагонадійних елементів з України для перевиховання [5, с. 21–22].

Після проведення Львівсько-Сандомирської наступальної операції активні бойові дії військ 1-го Українського фронту на території України відновилися на карпатському напрямі на початку вересня 1944 р. Слід зазначити, що, враховуючи складність ведення масштабних наступальних дій в умовах гористої місцевості, спочатку Ставка ВГК не планувала активних дій у Карпатах, а розраховувала обійти вороже угруповання з півдня, оточити і знищити його в горах. Але, 29 серпня 1944 р. у Словаччині вибухнуло повстання, центром якого стало м. Банська-Бистриця. 31 серпня у Москві дипломатичні представники Чехословаччини звернулися до Кремля із проханням допомогти повстанцям. Того ж дня на аеродроми Калинів та Львів, у смузі 1-го Українського фронту, прибули представники повсталого словацької армії. Наступного дня вони були прийняті маршалом І.С. Конєвим. У бесіді із командувачем 1-го Українського фронту заступник командира східнославацького корпусу В. Тальський запевнив, що дивізії східнославацького корпусу завдадуть удару і вийдуть на зустріч радянським військам та захоплять для них карпатські перевали. У письмовому донесенні

І.С. Конєва до Москви зазначалося, що військам фронту до словацького кордону залишилося подолати відстань у 40 км [478, с. 184–185].

Після прийняття політичного рішення про наступ радянських військ через карпатські перевали цілі і завдання періодики 1-го Українського фронту спрямовувалися на моральну підготовку особового складу до ведення боїв у гористій місцевості. Ще у квітні 1944 р., після виходу військ фронту до Карпатських гір, часопис «За честь Батьківщини» опублікував ряд заміток: «З мінометом у горах», «У передгір'ях Карпат», «Бити німців у горах, як били їх у лісах та степах», «Вогнем заперли перевал», «На гірських дорогах», «Артилеристи у горах» та ін. [610, с. 242]. Такі ж нариси на шпальтах видання періодично з'являлися і упродовж літа [137–138; 378; 416]. Починаючи із вересня 1944 р., майже у кожному номері газети «За честь Батьківщини» розміщувалися гасла, на кшталт «Вчіться майстерно наступати в горах! Гори, ліси й ріки для хоробрих воїнів – не перешкода!». Газети містили також художні зображення, зокрема малюнки штатного художника часопису Є. Ведернікова за підписом «Бити ворогів у горах, як чудо-богатири Суворова». Друкувалися нариси про дії в лісисто-гірській місцевості, де давалися поради щодо того, як рухатися, дихати, якою має бути тривалість переходів, як боротися із засідками та вести розвідку тощо [146; 166; 237; 388].

8 вересня 1944 р. війська 1-го та 4-го Українських фронтів почали наступ у ході Східно-Карпатської наступальної операції. По суті, вона була завершальною на етапі визволення Радянської України.

У жовтні газета 40-ї армії «За победу» опублікувала послання від голови Президії ВР УРСР М. Гречухи, голови РНК УРСР М. Хрущова, секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка голові ДКО Й. Сталіну із вдячністю в день повного визволення Радянської України від гітлерівських загарбників [328]. У тому ж часописі, у рубриці «на допомогу агітатору», у нарисі «Торжество Советской Украины» автор зазначав, що 14 жовтня український народ

відсвяткував день повного визволення Радянської України від нацистських загарбників [324].

Цікавим видається той факт, що в офіційних документах ЦК КП(б)У та РНК УРСР дата визволення постійно варіювалася. Спочатку фігурували 7 і 8 жовтня, коли в Києві мали відбутися урочисті збори партійного та радянського активу, а також мітинги в усіх містах і селах України, згодом урочистості перенеслися на 9–10 жовтня. В остаточному варіанті датами святкування були названі 14 та 15 жовтня, коли, окрім зазначених урочистостей, пропонувалося запросити командуючих фронтів, що визволяли Україну а також звернутися до ЦК ВКП(б) та радянського уряду із пропозицією проведення святкового салюту 15 жовтня о 13⁰⁰ у Москві, Києві, Харкові, Донецьку, Одесі, Львові, а також запровадження медалі «За визволення України». Ця нагорода так і не була запроваджена. Можливо, що однією з причин стало масштабне розгортання національно-визвольного руху на території Західної України. У рамках урочистостей ЦК КП(б)У в обов'язковому порядку рекомендувало центральній, обласній та районній українській пресі опублікувати вищезгадане послання курівників уряду УРСР господарю Кремля, лист-поему «Слово Великому Сталіну від українського народу» та «лист бійцям, офіцерам і генералам Червоної армії» [10, с. 46–48, 50, 70–71, 73]. До слова, навіть через рік дата повного визволення України визначалася як 15 жовтня [13].

Підсумовуючи усе вище сказане, можна дійти висновку, що періодика 1-го Українського фронту кампанію з вигнання нацистських загарбників з території України відображала здебільшого у стислих, малоінформативних зведеннях Радінформбюро та Наказів Верховного Головнокомандувача, звітів про здобутки фронту, а також у художніх картинах про мужність, героїзм, винахідливість червоноармійців, проявлених під час визволення українських міст і сіл, радісні зустрічі бійців Червоної армії місцевими мешканцями, злочини, здійснені гітлерівцями на захоплених територіях. Утім, не заперечуючи ці факти, зазначимо, що така інформація мала

тенденцію до майже повного замовчування величезних втрат особового складу військ фронту, які у підсумку сягнули у понад 100 %, неодноразового захоплення ворогом уже очищених від ворога радянськими військами населених пунктів, значна кількість кримінальних злочинів, здійснених радянськими бійцями на теренах окупованих земель СРСР, адже це виходило за межі ретельно створеного радянською пропагандою образу «непереможної Червоної армії-визволительки».

Розміщуючи на шпальтах під час проведення різних військово-стратегічних операцій на території України велику кількість мотивуючих наочних образів і гасел, нарисів та заміток із практичними порадами, періодика 1-го Українського фронту таким чином також надавала великого значення моральній підготовці бійців до ведення бойових дій у специфічних – лісистих, заводнених, гірських, – умовах, зокрема наступу в Карпатах.

З призовом до лав Українських фронтів великого контингенту із Західної України та масового розгортання національно-визвольного руху з 1944 р. відбулися докорінні зміни в роботі мілітарних видань 1-го Українського фронту. Значно збільшено тираж військових та партійних часописів, які розповсюджувалися на цих територіях. Значна частка у змістовому наповненні преси була позначена антинаціональною риторикою й українське націоналістичне підпілля трактувалося, як гітлерівські посіпаки та вороги українського народу. При чому, в ході цієї кампанії було зведено до купи дивізію СС «Галичина», проти якої у своїх зверненнях виступало УПА, та вдало використано смерть командувача 1-го Українського фронту М.Ф. Ватутіна.

Газетний матеріал видань 1-го Українського фронту відобразив рухливість офіційної дати повного визволення УРСР від гітлерівських загарбників. Це пояснюється тим, що керівництво Радянського Союзу на той момент ще не досягло своїх геополітичних цілей, що було зроблено вже під час воєнних кампаній на теренах Європи, зокрема Польщі та Чехословаччини.

Отже, перебіг військової кампанії на теренах України зумовив особливості у формуванні 1-го Українського фронту, роботі й змістовому наповненні часописів цього військово-стратегічного формування.

Масштабний наступ радянських військ на території України став причиною створення чотирьох Українських фронтів, серед яких 1-й Український фронт став одним з найбільших. Головною особливістю фронту було те, що його лівову частку склали воїни-українці, особливо після призову у 1944 р. великої кількості новобранців із західних областей України. У його складі також спостерігалася найбільша концентрація кримських татар, беручі до уваги загальну кількість призовників з корінного народу Кримського півострову. Багато представників національних меншин у цьому військово-стратегічному з'єднанні, не рахуючи росіян та білорусів, становили узбеки, казахи та башкири, а також громадяни країн Європи, зокрема Польщі, Чехії та Словаччини. Особливостями формування 1-го Українського фронту стали великі втрати серед особового складу під час масштабних військово-стратегічних операцій, де одночасно використовувалася велика кількість живої сили. Втрати вимагали швидкої ротації військ, що у свою чергу, вилилося у зміни мобілізаційних процесів, які полягали у зведенні до мінімуму військової підготовки новобранців, призові контингенту з визволених від окупантів територій, серед якого були воїни-оточенці, військовополонені, дезертири, до яких із боку керівництва країни та військовослужбовців панувало негативне ставлення. Тож формування у цей час складу фронту було пов'язане із масовим створенням штрафних частин, куди, окрім вищезгаданих мобілізованих, потрапляли засуджені за різними статтями Кримінального кодексу СРСР та навіть жінки.

Створення у нових умовах означеного військово-стратегічного з'єднання відповідно вимагало і зміни у роботі військової преси, яка мала відповідати усім запитам, з огляду на кількісний та національний склад фронту, ротацію частин та наповнення фронту різними родами військ відповідно до поставлених Верховним Головнокомандуванням завдань, специфіку

виконуваних фронтом завдань, як то боротьба українців у складі 1-го Українського фронту проти своїх співвітчизників із національного підпілля та дивізії СС «Галичина». Слід зазначити, що у 1944 р. остаточно склалася система періодики 1-го Українського фронту, у часописах якого працювали видатні представники української літератури та мистецтва, такі як А. Малишко, О. Стельмах, В. Сосюра, Л. Дмитерко, С. Голованівський, Ю. Баланівський тощо. Високий професіоналізм співробітників редакцій надавав певного естетичного рівня виданням 1-го Українського фронту, але тотальна цензура та стандартизований набір рубрик для всіх військових видань, що їх вимагало розміщувати Головне політичне управління РСЧА, в кожному мілітарному часописі, сказалися у негативному плані на інформативності матеріалів.

Така низька якість інформації у повній мірі проявилася під час висвітлення військовою пресою кампаній із вигнання нацистів з теренів України військами 1-го Українського фронту, яка мала тенденцію до подання малозмістовних зведень Радінформбюро, художніх нарисів та заміток, що не несли в собі подробиці щодо перебігу бойових дій. Надаючи велике значення моральній підготовці особового складу військ 1-го Українського фронту до воєнних операцій, водночас мілітарна преса частково або повністю замовчували втрати фронту та повторне захоплення ворогом вже визволених населених пунктів в ході цих боїв. Також, ставши рупором кремлівської пропаганди, яка всіляко намагалася створити образ Червоної армії як «армії-визволительки» військова періодика всемірно уникала повідомлень про кримінальні злочини, що їх чинили радянські бійці на теренах України.

РОЗДІЛ 3

ФУНКЦІОНУВАННЯ КОМПЛЕКСУ ПЕРІОДИКИ 1-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ В УМОВАХ ВОЄННИХ КАМПАНІЙ В ЄВРОПІ (1944–1945)

На завершальній стадії німецько-радянського протистояння військова журналістика використовувала багатий інструментарій, напрацьований у попередні роки. Проте на той момент Червона армія вирішувала нові завдання, не пов'язані із захистом рідної землі. Радянські Збройні сили на цьому етапі війни мали стати інструментом втілення геополітичних цілей очільників СРСР. Радянське керівництво вже мало сумний досвід, коли брак пропагандистського впливу у військах у політичній площині міг позначитися на результаті заздалегідь вигрешної воєнно-стратегічної операції. Наприклад, під час приєднання західноукраїнських земель до СРСР в ході «польської кампанії» 1939 р., незважаючи на потужну пропаганду, для частини командно-політичного складу РСЧА логіка «визвольного походу» все одно залишалася незрозумілою [635, с. 672]. Щоб уникнути помилок минулого працівники мілітарних часописів мали внести докорінні зміни у змістове наповнення видань з огляду на стосунки із країнами, на території яких вели бойові дії радянські війська, а також геополітику щодо цих країн із боку керівництва СРСР.

3.1. Зміна пріоритетів у змістовому наповненні преси

26 березня 1944 р. радянські війська, а саме частин 2-го Українського фронту, вийшли на державний кордон СРСР із Румунією. 8 квітня на кордон СРСР із Чехословаччиною та Румунією вийшли війська 1-го Українського фронту. У нових умовах, пов'язаних із перенесенням театру бойових дій на терени Європи, перед СРСР постали нові цілі та завдання. У зв'язку із цим змістове наповнення мілітарної періодики зазнало докорінної зміни у

порівнянні із попередніми воєнними роками, де основу пропаганди складала концепція Вітчизняної війни радянського народу проти німецько-фашистських загарбників і визволення Батьківщини від окупантів.

Одним із головних завдань військової преси зі вступом радянських військ на територію Європи стала оперативна публікація урядових й партійних документів, виступів та доповідей очільників країни, зведень Радінформбюро, у яких визначалися міжнародна політика Радянського Союзу та основні завдання Червоної армії на новому етапі війни. Головною тогочасною пропагандистською тезою стало те, що радянські війська виконують винятково визвольну місію стосовно окупованих європейських країн. Така інформація, яка поділялася на загальнополітичну, директивну, пропагандистську, оперативну, проблемну тощо, обов'язково розміщувалася на перших сторінках. Загальнополітичні статті давали розгорнуту оцінку найбільш значущих подій. Пропагандистські статті роз'яснювали основні ідеологеми, озвучені радянськими керівниками. Оперативні статті піднімали найбільш актуальні воєнні, економічні та суспільні питання. Проблемні статті розкривали рішення, ухвалені радянським урядом у зв'язку із конкретною ситуацією, яка потребувала нагального вирішення. Здебільшого, військові газети за основу брали передовиці центральних друкованих органів.

2 квітня 1944 р. відбулася досить важлива подія в міжнародних відносинах. Для інтерпретації подальших дій радянського уряду за межами СРСР у Москві народний комісар закордонних справ СРСР В.М. Молотов озвучив заяву, яка побачила світ наступного дня після її оприлюднення у всіх радянських газетах, зокрема й у часописі «За честь Батьківщини». У ній йшлося про те, що вихід на кордон є початком повного відновлення лінії розмежування, встановленої 1940 р. між СРСР та Румунією. Радянські війська, переслідуючи німецькі армії, а разом із ними й румунські війська, що відкочувалися на захід, вступили на румунську територію. Верховне Головнокомандування Червоної армії віддало наказ переслідувати ворога аж до його повного розгрому та капітуляції, однак радянський уряд не ставить за

мету загарбання частини румунської території [197]. Таким чином, Молотов дав чітко зрозуміти громадськості позицію радянського керівництва, яке не збиралося поступатися приєднаними влітку 1940 р. Північною Буковиною та Бессарабією [85], що давало змогу СРСР контролювати гирло Дунаю, забезпечувати необхідну глибину оборони важливих чорноморських портів Одеси та Севастополя, а також слугувати зручними військовими базами для контролю ситуації на Балканах. Офіційне визнання США та Англією територіальних надбань, здійснених СРСР у 1939–1940 рр. внаслідок змови з Райхом, відбулося під час Ялтинської конференції 4–11 лютого 1945 р. у ході остаточного розгляду «польського питання».

Не змінилася риторика радянського керівництва щодо визвольної місії і в подальшому. Зокрема, у наказі Верховного Головнокомандувача № 70 від 1 травня 1944 р. зазначалося: «Наші завдання не можуть обмежуватися вигнанням ворожих військ за межі нашої Батьківщини. Щоб позбавити нашу країну і союзні з нами країни від небезпеки поневолення, потрібно переслідувати пораненого німецького звіра по п'ятах і добити його в його власному барлогу. Переслідуючи ворога, ми повинні визволити з німецької неволі наших братів поляків, чехословаків та інші союзні з нами народи Західної Європи, що перебувають під п'ятою гітлерівської Німеччини» [375].

У світлі міжнародних відносин шпальти військової преси велику увагу приділяли стосункам СРСР з країнами – союзниками, особливо державам так званої «Великої трійки». Радянські газетярі повідомляли про кожні візити, зустрічі, прийоми радянських, американських та англійських делегацій. Особливе місце у таких повідомленнях хаймали міжнародні конференції за участю представників цих країн. Кожного дня заголовки періодики 1-го Українського фронту інформували свого читача щодо перебігу Ялтинської конференції 4–11 лютого 1945 р. У кореспонденціях зазначалося, що в районі Чорного моря проходить конференція керівників трьох союзних держав – Радянського Союзу, Сполучених Штатів Америки та Великобританії, метою якої є координація планів завершення розгрому ворога і встановлення основ

для тривалого миру. Ці переговори націлені на вироблення спільних планів, що стосуються окупації і контролю над Німеччиною, політичних та економічних проблем визволеної Європи і пропозицій щодо швидкого створення постійної міжнародної організації для збереження миру [218].

Результатами конференцій стало підписання низки договорів, один з яких був дуже важливим для радянської сторони, а саме, – угоди з репатріації військових і цивільних осіб, тобто переміщених осіб на територіях, захоплених союзниками [418]. Згодом, виконуючи цю угоду, англійці передали радянській стороні не тільки радянських громадян, але й емігрантів, які ніколи не мали радянського громадянства.

Не менша увага приділялася міжнародній конференції Об'єднаних націй у Сан-Франциско 25 квітня – 26 червня 1945 р., де були вироблені устав та базові основи ООН [224], Валютній та Фінансовій конференції Об'єднаних націй у Бреттон-Вудсі 1–21 липня 1944 р., яка займалася вирішенням проблеми стабільності валют, створення установи Банку для кредитування заходів, пов'язаних із реконструкцією і відновленням постраждалих від військових дій господарств країн – членів Банку [223] тощо.

Мілітарні часописи також широко висвітлювали події про встановлення дипломатичних відносин та підписання угод про дружбу та взаємодопомогу зі східноєвропейськими країнами, у яких до влади приходили підтримувані Радянським Союзом маріонеткові комуністичні уряди, зокрема з Польщею, Чехословаччиною, Румунією. Декілька номерів фронтової газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» досить повно освітлювали підписання 8 травня 1944 р. у Лондоні «Угоди між урядами Союзу Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацької Республіки про відносини між радянським головнокомандувачем і чехословацької адміністрацією після вступу радянських військ на територію Чехословаччини», у якій йшлося про розподіл обов'язків керівництва звільнених від ворога чехословацьких земель [297; 316;]. Також це видання ретельно стежило за відносинами з соціалістичним урядом Румунії П. Грози,

особливо того, що стосувалося дозволу СРСР на встановлення румунської адміністрації на території Трансільванії [115; 408]. Скоріш за все, дії радянського уряду у цій ситуації носили характер певної компенсації Румунії за Буковину та Північну Бессарабію.

Важливе місце також посідало висвітлення відносин СРСР із союзниками Третього райху, з тією ж самою Румунією, Болгарією, Угорщиною, Фінляндією, Японією, Туреччиною. У них йшлося або про надсилання нот із вимогою скласти зброю та перейти на бік країн антигітлерівської коаліції, або про денонсацію попередніх домовленостей як у випадку із Туреччиною та Японією [180; 195; 282; 376; 396; 401]. При цьому в останньому випадку йшлося про односторонній розрив СРСР договору від 1925 р. щодо оренди під нафтову та вугільну концесії північного Сахаліну, а також вилучення японських морських риболовних ділянок на Далекому Сході, зокрема на східному узбережжі Камчатки. Ці дії СРСР призвели до замороженого територіального конфлікту між Росією та Японією, який не вирішений до сьогоднішнього дня.

Розгорнуто на сторінках військових видань подавалися виступи політичних діячів та партійних органів із підсумками військових кампаній, процесу відбудови, які, не відрізняючись історичною точністю, мали за мету підтримати високий моральний стан військовослужбовців.

Так, у повідомленні Радінформбюро «Три роки Вітчизняної війни Радянського Союзу (військові та політичні підсумки)» зазначалося: «Після побоїща, учиненого німцям під Москвою і з часу розгрому під Сталінградом радянські війська розгорнули наступ по всьому фронту, завдали кількох серйозних поразок ворогу на Кавказі, під Орлом і Смоленськом, під Ленінградом і на Донеччині, на Дніпрі та в Криму, в районах Правобережної України, Дністра і на Карельському перешийку, вийшли на державний кордон і вступили на територію Румунії. За три роки війни німецько-фашистські війська в боях на радянсько-німецькому фронті втратили понад 7 млн 800 тис. солдатів і офіцерів убитими і полоненими, до 70 тис. танків,

60 тис. літаків більше 90 тис. гармат. За цей же час втрати наших військ становили 5 млн 300 тис. чоловік убитими, полоненими і зниклими безвісти, 49 тис. танків, 30 128 літаків, 48 тис. гармат [415].

У доповіді Д.З. Мануїльського стосовно результатів бойових дій у період із літа 1943 р. до 15 квітня 1944 р. вказувалося, що тільки в боях у березні і на початку квітня 1944 р. німці втратили, за далеко неповними даними, на півдні (без Криму) 500 тис. убитими і полоненими близько 5 тис. танків і самохідних гармат, 10 тис. гармат різних калібрів, 130 тис. автомашин. Головна ставка гітлерівців на можливість розбіжностей у таборі союзників після перетину Червоною армією державного кордону зірвалася після заяви Молотова про те, що радянський уряд не переслідує ніяких територіальних придбань у Румунії і не ставить собі мету зміну суспільного ладу в цій країні, а лише прагне повного розгрому Німеччини, і було зустрінуте громадськістю США і Англії з почуттям глибокого задоволення [230].

Про успіхи у налагодженні мирного життя можна дізнатися зі звіту першого секретаря ЦК КП(б)У М.С. Хрущова, який зазначав, що на 1 січня 1944 р. у визволених районах України відновили роботу 10 612 шкіл з контингентом 1 553 тис. дітей. У школах працює 63 400 вчителів. До шкіл визволених областей України завезено: підручників 2 530 тис., зошитів близько 7 млн, олівців понад 3 млн. В областях України організовано 95 дитячих будинків з кількістю дітей у них 8 456. На 1 січня поточного року відновили свою роботу по республіці 48 вищих учбових закладів, в яких навчається 14 300 студентів [114].

Значною проблемою було те, що така інформація стосовно внутрішньої та зовнішньої політики СРСР досить часто виявлялася складною для сприйняття особовим складом радянських військ. Однією з причин був порівняно невисокий освітній рівень населення. Так, дослідження науковцями Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс 293 червоноармійських книжок дали змогу

встановити, що вищу освіту мали лише 17 осіб, неповну вищу – 15, середню та середню спеціальну – 72, закінчили 7–9 класів середньої школи – 93 особи, 1–6 класів – 79, один малограмотний та двоє неписьменних [616, с. 32–44]. Як бачимо, лише близько 11 % мало хоч якусь вищу освіту. В умовах же, коли радянські солдати на власні очі мали змогу побачити реалії європейського життя та з метою запобігання контрпропаганді, створення інформаційного вакууму, в якому мали перебувати громадяни СРСР за межами батьківщини, набувало особливого значення. Тож керівництво країни увесь тягар відповідальності за донесення та розтлумачення політінформації поклало на плечі військових агітаторів.

Саме для них на шпальтах військової преси з'явилася постійна рубрика, покликана допомогти агітаторам та пропагандистам. Зокрема, щоденна газета 162-ї стрілецької дивізії «За победу» вела постійну колонку «На допомогу груповоду політзаняць», однойменне видання 40-ї армії вміщувало рубрики «Трибуна парторга», «Листи з досвіду агітатора», а часопис 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» – «На допомогу агітатору». У них постійно з'являлися методичні рекомендації щодо тематики для бесід та політзаняць із військовослужбовцями на теми неухильного виконання присяги, популяризація подвигів та сміливих вчинків бійців тощо [141; 147; 212; 311–312]. Особлива увага зосереджувалася на роз'ясненні змісту доповідей радянських політичних діячів, наказів Ставки ВГК. Наприклад, щодо наказу Верховного Головнокомандувача від 23 лютого 1945 р., рекомендувалося провести політзаняття з рядовим та сержантським складом з наступної проблематики: наказ товариша Сталіна – бойова програма повного розгрому гітлерівської Німеччини; нові історичні перемоги Червоної армії; чим ближче наша перемога, тим вище повинна бути наша пильність, тим сильніше повинні бути наші удари по ворогу [410–411].

Велика увага приділялася також політичній інформації щодо країн, на території яких ведуть бойові дії радянські війська. Спеціально для цього Політуправління 1-го Українського фронту випустило цілу серію брошур із

довідками Л. Опацького «Лігво фашистського звіра», «Сілезія», «Провінція Бранденбург», «Німецька Померанія, а також М. Платонова «Річка Одер» [140]. Такі довідки щодо географії та політичного устрою країн Європи досить часто з'являлися безпосередньо і на шпальтах армійських видань. Так, на сторінках газети «За честь Батьківщини» були розміщені довідки: «Румунія», «Угорщина», «Фінляндія», «Чехословаччина» [183; 389; 427; 429–430]. Зі вступом радянських військ на територію Німеччини з'явилися нариси про її землі та райони, зокрема «Бранденбурзька провінція», «Саксонія», «Берлін» тощо [94; 102; 391].

На завершальному етапі війни заради широкого культивування наказу Верховного Головнокомандувача Й.В. Сталіна про остаточну мету війни, якою вважався розгром ворога на власній території, радянська пропаганда все частіше почала використовувати тему перемог російської армії над німецькою, зокрема Семирічної війни 1756–1763 рр., Льодового побоїща 1242 р., Брусиловського прориву 1916 р. [110; 226; 240]. Сумнівність історичності таких довідок можна простежити на сторінках періодики 1-го Українського фронту на прикладі нарису «Розгром німців на Україні»: «Трьохсоттисячне німецька армія вторглася на Україну і Білорусію. Німецькі грабіжники йшли на Україну за салом, пшеницею, вугіллям і металом. На боротьбу проти німецьких окупантів піднявся весь український народ. Одним із славних героїв цієї війни проти німців був Микола Щорс. Народний рух все ширше і ширше розгорявся по всій Україні. Спалахнули страйки в містах. Робітники відмовлялися водити поїзди з майном, награбованим німцями. У селах кожен пуд хліба загарбникам доводилося добувати мало не з боєм. На страйки німці відповідали кривавими репресіями. По всій Україні почалися народні повстання. В Таращанському повіті був створений знаменитий Таращанський полк, яким командував київський робітник – столяр Василь Боженко. Цей полк увійшов у дивізію Щорса. Під ударами українських повстанців і частин Червоної армії німецькі окупанти змушені були очистити територію України» [380]. Як бачимо, жодного слова не сказано ні про

Брестський мир від 3 березня 1918 р. між Німеччиною та Радянською Росією, ні про вирішальні поразки, яких зазнали кайзерівські війська на західному театрі воєнних дій від країн-союзниць Росії. До того ж, такі «історичні» нариси пропагували багатовікову спільність українського та російського народів у боротьбі з іноземними загарбниками, де російський народ неодноразово надавав допомогу українському, особливо після того: «...як у 1654 р. Україна приєдналася до Росії, що відповідало історичним прагненням обох народів» [310].

Як доповнення у створенні загальної картини визвольної місії радянських військ армійська преса використовувала на своїх шпальтах повідомлення про інтернаціональні зустрічі, збори, мітинги на теренах СРСР та країн Європи. Так, періодика 1-го Українського фронту повідомляла про мітинг у звільненому Кракові у січні 1945 р. у «давньому місті польської культури, де кожне каміння береже сліди історії польського народу» [184]; мітинг у Москві у лютому 1945 р. на честь визволення Польщі та до 27-ї річниці Червоної армії, організований Союзом польських патріотів у СРСР та Всеслов'янським комітетом, на якому були присутні відомі польські і радянські громадські діячі – вчені, письменники, артисти, офіцери і генерали Червоної армії та Війська Польського, представники громадськості Югославії, Чехословаччини, Болгарії [238]. Співзвучні мотиви звучали і в офіційних документах, адресованих вищому керівництву РСЧА. Так, в інформаційній довідці Політуправління 1-го Українського фронту щодо відношення польського населення до Червоної армії в районах Польщі, звільнених військами фронту з 12.01.1945 р. йшлося про теплі зустрічі і багатолюдні мітинги у містах і селах Малополського, Свентокшиського та Лодзінського воєводств – Тарнів, Зелюв, Бжезне, Мехув, Кельце, Бусько-Здруй, Сухеднюв [732, с. 82–85].

Задля втілення цієї ж мети слугували й розповіді про зустріч радянських воїнів мешканцями визволених населених пунктів європейських країн, що стали постійним компонентом змістового наповнення армійської періодики

1944–1945 рр. Зазвичай, це був стандартний текст, де йшлося про те, що Червону армію зустрічають як довгоочікуваних визволителів з квітами, сльозами на очах та словами безмежної вдячності за свій порятунок від фашистського ярма [111]. Окремо стояли повідомлення про відношення до Червоної армії з боку місцевого населення держав-союзниць Третього райху. Так, із початком бойових дій на території Румунії фронтова газета 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» постійно подавала публікації наступного плану: «Німці та румунські прихвосні залякують населення прифронтових районів Румунії. Під впливом брехливої пропаганди деякі жителі міст і сіл пішли в ліси. Однак при першому ж зіткненні з бійцями Червоної армії румунське населення упевнюється в тому, що гітлерівські провокатори їх підло обдурили. Через день-два біженці повертаються додому і налагоджують нормальне життя. Коли передові радянські частини вступили до міста Стефанешті, його вулиці були безлюдні, а двері і вітрини крамниць та магазинів замкнені або забиті дошками. Тільки через дві години в місті з'явилися старий і стара з піднятими руками. Вони пройшлися по головній вулиці, боязко озираячись по сторонах, і, бачачи, що їх ніхто не чіпає, знову пішли. Деякий час по тому з лісу, будинків і укриттів висипало багато народу. При зустрічі з радянськими бійцями жителі спочатку переходили на інший бік вулиці і піднімали руки, тримаючи в них білі хустки. Переконавшись, що їм нічого не загрожує, румуни зовсім заспокоїлися. Тепер у місті налагоджується нормальне життя, відкрилися крамниці, магазини, майстерні та перукарні. У селі Берзой, зайнятого нашими військами, всі селяни також повернулися додому, і знайшовши своє господарство і майно у повній цілості, почали зривати зі стін фашистські плакати. У селі Чіорногалу румунський селянин Василе Косовану сказав: «Нам твердили, що росіяни будуть спалювати наші будинки, а нас вбивати. Зараз ми переконалися, що все це німецькі побрехеньки. Солдати Червоної армії культурні люди. Вони ввічливо поводяться з місцевим населенням. У

перші години вашого приходу ми були налякані, а тепер полюбили вас всією душею» [381; 390].

Особливо важливим для фронтової преси у цей час стало висвітлення бойової співдружності Червоної армії та військових й партизанських частин країн Європи. Тому періодично подавалися довідки про місцевих борців проти нацизму. А низка нарисів «Великий шлях», «Польські зустрічі», «Подвиг мешканців села Свірж», «Благородний подвиг мешканців Івонич-Здруй», «Братерство», розповідав про допомогу місцевого населення воїнам Червоної армії [492, с. 47]. Фронтowa газета 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» взагалі ввела постійну рубрику «У боях за визволення Польщі», де розміщувала повідомлення щодо подій на території цієї країни й супроводжувалися ремаркою про те, як радісно зустрічає населення Польщі радянських воїнів-визволителів.

Для додаткової моральної підтримки військовослужбовців, які воювали за межами своєї батьківщини, військова періодика започаткувала серії на кшталт «Новини з Батьківщини» та «Відбудова після визволення СРСР». У деяких фронтових газетах із 2 березня 1945 р. з'являється рубрика «Бесіди про рідні місця», де наводилися витяги з бесід бійців про рідний край. Розпочалася ця рубрика статтею «Ось вона – Україна», де під фотографією бійців, які розмовляють, містилася редакційна вставка зі словами: «Позаду – прикордонні стовпи із написом «СРСР». Нема більше німців на рідній землі... Думками про рідну землю, палким бажанням швидше добити ворога, щоб ніколи більше не погрожував Батьківщині, щоб швидше повернутися під кров рідного дому, – ось чим живе зараз наш воїн» [509, с. 165]. У цьому ракурсі газета «За честь Батьківщини» вела постійну рубрику «По рідній стороні», з якої читачі могли дізнатися, що запущена Корсунська гідроелектростанція, всі міста України отримали електроенергію, почалися підготовчі роботи до будівництва газопроводу Дашава-Київ; у Західній Україні створюються нові шахти; відновлено роботу на Мелітопольському заводі з виробництва верстатів та одного з найбільших підприємств взуттєвої

промисловості України – Київської взуттєвої фабрики № 4, а також створено нові взуттєві фабрики у Харкові, Артемівську, Дніпропетровську, Одесі, 300 тис. колгоспників оселилися в нових будинках; у Львівській області створено близько 2 000 вечірніх шкіл, де навчається 18 тис. учнів; у визволених районах України відновлено 500 технікумів промисловості, транспорту та сільського господарства, до Одеси доставлено 750 творів видатних живописців тощо [113; 120; 144–145; 215; 281; 379; 436–437]. Зазвичай, складанням таких повідомлень займалося Радіотелеграфне агентство України. Про правдивість таких кореспонденцій у цей час можна судити із проекту постанови ЦК КП(б)У про недоліки у його роботі від 14.12.1944 р., де йшлося, що якість інформації про надважливі події суспільно-політичного життя в Україні, складена РАТАУ для ТАРС, республіканського, обласного та районного друку, подається із запізненням, а нерідко взагалі відсутня. Також почастишали випадки неточностей та викривлення фактів, які висвітлюються у повідомленнях РАТАУ [11, с. 3].

Упродовж усієї війни лєвова частка інформаційного наповнення військових видань присвячувалася військово-патріотичному вихованню. Але поступове визволення захоплених ворогом територій СРСР упродовж 1943–1944 рр., що спричинило масовий призов до Червоної лав армії з цих земель контингенту, який не проходив військової служби, внесло корективи у змістове мілітарних часописів. Головне Політуправління РСЧА наполегливо рекомендувало редакціям військових газет розміщувати рубрики із заохоченням до самоорганізації бійців: «Бути пильним та берегти військову таємницю», «Взаємна допомога під час бою», «Берегти зброю та бойовий прапор», «Воїн Червоної армії не здається в полон», «Берегти командира та політпрацівника в бою» тощо. Періодика 1-го Українського фронту також широко використовувала наочно-гасловий метод морально-психологічного впливу на військовослужбовців. Наприклад, під час боїв на території Німеччини впродовж січня 1945 р. фронтовий часопис військово-стратегічного об'єднання «За честь Батьківщини» розміщував у шпигель-

вікнах гасла на кшталт «Визволимо від фашистської неволі наших братів та сестер, які нудяться на німецькій каторзі», чи малюнки із серії «Вперед, доб'ємо фашистського звіра в його барлозі!» [185–187].

Однак, після перетину радянськими військами кордону перед пропагандою постало кардинально нове завдання щодо створення відмінного від попереднього обличчя радянського військовослужбовця – солдата, який перебуває за межами Батьківщини, тобто високоморального червоноармійця-визволителя пригноблених слов'янських народів та переможця фашизму, який постійно має зберігати максимальну пильність під час перебування на теренах інших країн. У таких публікаціях під гаслом «Пишайся боєць! Ти – воїн передової армії світу!» містилися заклики: «Будь пильним воїн! Займаючи село або місто, ретельно оглянь житлові приміщення, підвали, горища, погребі – там можуть ховатися агенти ворога... Не приймай випадкової їжі, не пий із неперевіраних колодязів. Ворог підступний – вода і їжа часто можуть бути отруйними... Не довіряй незнайомим людям. Не називай номер частини, її розташування, місцезнаходження штабу... Не розмовляй про майбутню операцію» [509, с. 173]; «Будь пильний, воїн! Прийшов великий час. Воїни доблесної Червоної армії увірвалися в саме лігво фашистського звіра... Зараз, перебуваючи на німецькій землі, ми повинні удесятерити свою пильність. Більш, ніж будь-коли необхідна ретельна охорона штабів і військових об'єктів, обов'язкова перевірка кожного, хто викликає найменшу підозру. Ретельний огляд населених пунктів, обстеження всіх горищ, підвалів, сараїв, прочісування лісів спеціальними загонами, огляд колодязів, балок, ярів, зруйнованих дзотів, все це необхідне для знешкодження гітлерівських шпигунів» [112; 295; 426].

Інструментарій військово-патріотичного виховання радянських пропагандистів не обмежувався лише заохочуванням, широко використовувалися також карально-репресивні методи, притаманні тоталітарним режимам. Під час повномасштабного наступу Червоної армії на території Румунії та Польщі часопис 162-ї стрілецької дивізії «За победу» на

першій сторінці розмістив повідомлення «Як радянський закон карає зрадників Батьківщини», у якому роз'яснювався зміст постанови ЦВК СРСР від 8 червня 1937 р. та Указ Президії Верховної Ради СРСР про внесення змін до статей кримінального кодексу РРФСР, які стосувалися «зради Батьківщини», зокрема таких питань, як шпіднаж, розголошення військової або державної таємниці, втеча за кордон. Згідно з цими змінами самовільне відлучення з частини каралося дисциплінарним стягненням або відправленням до дисциплінарного батальйону на строк від 6 місяців до 2-х років; дезертирство передбачало ув'язнення від 5 до 10 років або розстріл; зрада батьківщини каралася розстрілом із конфіскацією майна; родичів за допомогу могли ув'язнити на 5–10 років із конфіскацією майна; інші повнолітні члени родини звинуваченого позбавлялися виборчого права і відправлялися на заслання до Сибіру строком до 5 років; недонесення з боку військовослужбовця про підготовку або здійснення зради Батьківщини каралося строком до 10 років ув'язнення [214].

Для покращення бойової майстерності радянських солдатів на сторінках армійської преси періодично з'являлися нариси про новітню зброю ворога та методи нейтралізації, зокрема розповіді про безпілотні снаряди ФАУ, фаустпатрони, танкетки тощо [101; 166; 200; 302; 392].

З 5 лютого 1945 газета «За честь Батьківщини» започаткувала постійну фоторубрику «Герої наступу», яка відображала географію наступу 1-го Українського фронту. Зокрема на шпальтах видання були розміщені світлини героїв форсування Вісли та Одери В. Загноя, В. Міхаля, Ф. Суркова, М. Погодіна, братів Чиркових, А. Васильєва (Сілезія), героїв наступу Г. Гребнікова, А. Бичкова, А. Данілова, І. Земськова, І. Жукова, М. Хорькова, К. Кітова та багатьох інших [152–160]. Регулярно з'являлися листи-звіти перед Батьківщиною у тому, як виконується даний нею наказ, як, наприклад, лист снайпера І. Ренського: «Рік зі снайперською гвинтівкою. Я убив 188-го німця» [384].

Ці листи-звіти також лягали у площину тієї «науки ненависті», яка увійшла в основу радянської пропаганди під час Громадянської війни, міцно затвердилась у передвоєнний період та отримала розвиток впродовж Другої світової війни. Змалювання у пресі звірячої сутності німецького народу в процесі демонізації та дегуманізації образу ворога по-перше, давало змогу позбавити радянських бійців почуття сумління за моральні і фізичні знущання над супротивником та вбивства людей, як військових, так і цивільних; по-друге, дозволяло прикривати такі злочини сталінського режиму, як великий терор чи анексія земель сусідніх країн у 1939–1940 рр., апологетику наказів Верховного Головнокомандувача № 270 та 227, які передбачали репресивні заходи, включаючи фізичне знищення, стосовно військовослужбовців та їхніх близьких. У пам'ятках, призначених для агітаторів ЦК КП(б)У 1943–1944 рр., настійно рекомендувалося збирати широкий фактичний матеріал про звірства і насильства німецьких окупаційних властей [8, с. 1]. На завершальному етапі війни ця «наука» фактично виправдовувала злочини, на кшталт мародерства, пограбувань, зґвалтувань, які чинили радянські війська на території Німеччини, хоча радянське керівництво всіляко декларувало добрі наміри і навіть карало окремих злочинців.

Зі вступом Червоної армії на територію Європи радянська пропаганда у цій площині зазнала кардинальних змін, адже отримала у свої руки новий інструментарій. Під час бойових дій на території СРСР висвітлення звірств гітлерівців полягало переважно у розповідях про знущання та знищення місцевого населення у відносно невеликій кількості. З початком вигнання нацистів із європейських держав пропагандисти скористалися цим наративом. Майже у кожному номері армійських газети містилися повідомлення про злочини і звірства нацистів на захоплених територіях країн Європи, різноманітні «листи-помсти» за своїх рідних та близьких [109; 219; 231; 277; 279; 306; 554, с. 84–85]. Наприклад, у замітці А. Шарова на сторінках газети «За честь Батьківщини» повідомляється, що такі листи із

запитанням «За що ти мстишся, який твій рахунок ворогу?» попросив заповнити кожного бійця батальйону однієї з частин 1-го Українського фронту заступник командира батальйону гвардії старший лейтенант Бажин під час боїв на території Польщі [432].

Під час перебування за кордоном радянським військам довелося зіткнутися з новими явищами – концентраційні табори та оstarбайтери.

Слід зазначити, що лише на теренах України окупантами було створено понад 200 таборів різного призначення. Зокрема, табори для військовополонених за умовами утримання наближалися до категорії таборів знищення й у них панували більш жорстокі умови утримання ніж у подібних установах країн Центральної та західної Європи [559, с. 122]. Хоча формально концентраційними вони не значилися. Єдиними таборами на території України, який приблизно відповідав визначенню «концентраційний», тобто призначений винятково для фізичного знищення людей, можна назвати Яновський на території Львова та Сирецький на території Києва. Останній, за режимом утримання в'язнів і підпорядкуванням табірної команди кваліфікувався, відповідно до Федерального закону Німеччини про компенсаційні виплати жертвам нацизму, як концентраційний й у каталозі тюрем і таборів Німеччини й окупованих нею територій, складеному Міжнародною пошуковою службою в Арользені, значиться як «зовнішня команда концтабору Заксенгаузен» [74, с. 87].

Лише на території Польщі радянські війська визволили в'язнів одних з найбільших концентраційних таборів в історії, такі як Грос-Розен, Майданек та інших. 27 січня 1945 р. війська 100-ї стрілецької дивізії 60-ї армії 1-го Українського фронту у взаємодії з частинами 4-го Українського фронту увійшли до концентраційного табору Аушвіц, розташованого неподалік від польського міста Освенцим, один з найбільших таборів смерті, який став символом Голокосту.

1 лютого 1945 р. газета «За честь Батьківщини» розмістила повідомлення Радінформбюро, у якому повідомлялося, що на днях радянські

війська оволоділи польським містом Освенцим, де німецькі мерзотники після окупації Польщі побудували у цьому районі найбільший концентраційний табір [402]. Наступного дня на сторінках видання 1-го Українського фронту з'явилася велика стаття А. Малишка «Освенцим», у якій він писав, що: «У всіх шістнадцяти таборах на 50 км навколо ходять виснажені, хворі люди, смертники крематорію, колишні повішанці, туберкульозники. Фанерні холодні блоки стоять в селах Буда, Біркенау, Райсько, Аушвіці, Бабіце... В Майданеку біля кожного блоку стояла шибениця. В Біркенау вони відразу поставили 10 шибениць і звозили туди людей з усіх таборів. У Майданеку крематорій був «окремим господарством». В Освенцимі 12 печей крематорію працювали день і ніч на очах у всього табору. Людей, привезених з усіх кінців Європи, вели групами по чотири людини прямо до печей. Тут роздягали їх. На одязі ставили номер, а жертву кидали в піч» [228]. Це власне емоційне враження, викладене у художньому стилі, було розраховане, перед усім, на формування у читача звірячого образу ворога, а не на відображення дійсності, адже рясніє багатьма неточностями, зокрема кількістю таборів, шибениць, спалення людей живцем та інше.

Саме кореспонденти військових видань мали змогу працювати на місці відразу після звільнення таборів радянськими військами. Наприклад, у своїх робочих записах під час підготовки репортажу про концтабір Майданек фронтовий фотокореспондент центральних друкованих органів В.А. Тьомін розповідав: «До Любліна прибула велика група військових журналістів та фотокореспондентів. Поїхали до Майданека – концентраційний табір на околицях міста. Табір – це ціле містечко з дерев'яних бараків. Перше, що кидається у вічі – це печі, а навкруги – обгорілі, обвуглені трупи в'язнів» [45].

Так, у військовій періодиці 1-го Українського фронту з'явилася низка статей, нарисів, та світлин про концтабори Аушвіц, Ламсдорф, Равенсбрюк [142; 181; 201; 405; 431] та інші.

Також майже у кожному номері подавалися розповіді оstarбайтерів, звільнених радянськими військами. Зокрема у періодиці 1-го Українського фронту були розміщені історії І. Юшака, Є. Павленко, Г. Коневець, П. Луценко, М. Коваль, М. Івахненко, В. Кувікіна, Д. Буцика, М. Репія та багатьох інших [167; 199; 273; 313; 412–413]. Всі історії були схожі одна на одну із певними нюансами, і містили повідомлення про нелюдське ставлення до них із боку німців та вдячність за визволення їх з неволі доблесною Червоною армією, на кшталт нарису А. Малишка «На Одері», у якому йдеться про те, як «везли їх з Києва, Вінниці на Львів та Перемишль через усю Польщу у м. Кельце і Краків потім в Розенберг та Крайцбург, роздягали догола, тут же на станції оглядали як скот, щупали, заглядали в зуби, розсилали по хазяйствах на вибір по сілезьких та одерських містах. Хазяйські діти в нас камінням кидалися. Їсти давали одну шліхту – рідка затірка із водою. В одному казанкові мені та собаці» [227].

Звичайно, ці нариси, які носили переважно художній характер, в жодній мірі не відображали трагедію людей, які пройшли табори різного призначення, рабство «східного робітництва», адже ставлення до них у повоєнні роки в СРСР було здебільшого негативним. Мільйони людей, а тільки до України повернулося 1,8 млн з 2,4 млн оstarбайтерів [564, с. 356], фактично були позбавлені сталінським режимом можливості отримати належну освіту, роботу тощо.

Отже, як бачимо, акценти радянської пропаганди на сторінках військової преси під час воєнних кампаній на території Європи у 1944–1945 рр. зазнали деяких змін у порівнянні з попередніми роками. Головним завданням того часу стало доведення до особового складу Червоної армії меседжів радянського уряду про мотиви та завдання радянських військ за межами батьківщини, створення нового образу – «воїна-визволителя Європи» та масштабне конструювання ідеї «інтернаціонального братерства слов'янських народів».

На досягнення цих цілей працівниками військових часописів був покликаний акумульований у попередні роки війни та напрацьований у нових воєнних умовах широкий інструментарій (як заохочувальний, так і каральний), що стимулював радянських військовослужбовців до вдосконалення своїх професійних якостей та морально-етичного виховання.

Також незмінним залишилося виховання ненависті до ворога, але й тут відбулося зміщення наголосів, пов'язане з новими явищами, з яким зіткнулася Червона армія, перебуваючи на території Європи, – концентраційними таборами та оstarбайтерами.

Водночас, змістове наповнення армійської преси мало відверто популістський, подекуди псевдоісторичний, характер, що було покликане створити потрібний керівництву СРСР інформаційний простір, у якому перебував радянський воєнний контингент на європейських землях, задля реалізації своїх внутрішньо та зовнішньополітичних завдань.

3.2. Кампанія по вигнанню нацистів з території Польщі на сторінках газет 1-го Українського фронту

23 липня 1944 р. часопис 18-ї армії «Знамя Родины» в щоденному зведенні Радінформбюро поінформував своїх читачів, що напередодні війська 1-го Українського фронту в ході Львівсько-Сандомирської операції визволили перші польські населені пункти – Томашув-Любельський, Белжець, Майдан-Гурний, Випаданка, Цихобуж, Малкув, Подгорце Томашівського повіту Люблінського воєводства та Любачув, Горинець-Здруй, Олешіце, Любачув, Цешанув, Дахнув, Лукавець, Щежець, Дзевенцерж, Башня-Дольна Любачівського повіту Підкарпатського воєводства. Цікаво, що Любачув та Горинець були позначені як міста Львівської області [206]. Це один із прикладів інформаційної війни стосовно питання кордонів, яке було наріжним у відносинах двох держав.

Воєнна кампанія Червоної армії на польських землях перетворилася в одну з найбільших битв Другої світової. Війська 1-го Українського фронту на території Польщі брали участь у Сандомирско-Сілезькій (12.01–3.02.1945), Нижньо-Сілезькій (8.02–24.02.1945), Верхньо-Сілезькій (15.03–31.03.1945) фронтових та армійських наступальних операціях.

У подяках Верховного Головнокомандувача повідомлялося, що війська 1-го Українського фронту під командуванням Маршала СРСР І.С. Конєва відзначилися під час взяття Перемишля і Ярослава 28 липня 1944 р., Сандомира і Дембиці відповідно 18 та 23 серпня 1944 р., оволодіння містами Шидлув, Стопниця, Хмельник, Бусько-Здруй, Вислиця 14 січня 1945 р., населеними пунктами Домбровського вугільного басейну та його центром м. Катовіце 27–28 січня, форсування р. Одер 15 лютого, оволодіння впродовж лютого – березня містами на території Сілезії та Бранденбурга, які по війні за міжнародними домовленостями відійшли до складу Польщі [245–247; 250; 352; 354–358; 373–374].

Висвітлення перебігу кампанії на теренах Польщі періодикою 1-го Українського фронту відбувалося вже у перевірених за попередні роки способ, тобто через щоденні зведення Радінформбюро, місячні звіти про успіхи військ фронту, художні нариси та оповідання, що в жодній мірі не відображало справжнього стану речей. Але газетярів і тут таки довелося зіштовхнутися з декількома проблемами.

По-перше, змістове наповнення воєнних часописів мало впливати на військовослужбовців. Слід зазначити, що чисельність радянських військ під час Львівсько-Сандомирської операції сягала понад 1 млн бійців, а під час Вісло-Одерської ця цифра збільшилася вдвічі й становила – 2,2 млн осіб [657, с. 148, 160]. Загалом у визволенні Польщі з літа 1944 р. до весни 1945 р. брало участь 5 фронтів (1-й та 4-й Українські, 1-й, 2-й і 3-й Білоруські) – 27 загальновійськових, 5 танкових та 6 повітряних армій, 13 окремих танкових і механізованих, 6 кавалерійських корпусів [82, с. 200]. Саме за

таких обставин армійська преса виходила на перший план, оскільки мала тісний зв'язок із військовослужбовцями.

На виконання цих завдань періодика 1-го Українського фронту вже 28 липня 1944 р. у статті «Воїн-визволитель» орієнтувала на завдання, що їх мають вирішити радянські війська в Польщі: «Звільнивши Польщу, Червона армія, разом із союзним Військом Польським, увійде до барлогу фашистського звіра, щоб... дати можливість польському народові відродити Польську державу й позбавити його в подальшому всілякої агресії» [492, с. 46].

По-друге, радянська пропаганда через військову періодику мала впливати не лише на червоноармійців, а й на польське населення, яке, пам'ятаючи події 1939 р., з певним острахом чекало вступу на їхню територію радянських військ. З того часу до 1943 р. радянська пропаганда у відносинах із сусідньою державою пройшла декілька кардинально різних етапів. Так, відверта антипольська агітація 1939 – початку 1941 р. змінилася на позитивну після нападу Райху на СРСР, який ознаменував крах радянсько-німецького зближення та відновлення дружніх стосунків із Польщею. Погіршення у відносинах двох країн наступило після розгрому німецьких військ під Сталінградом та на початку наступу радянських військ на Кавказі, коли німецька пропаганда, аби спричинити розрив відносин СРСР з Польщею, США та Великобританією повідомила про масові захоронення поблизу Смоленська в Катинському лісі розстріляних у 1940 р. радянською владою польських офіцерів. Щоб послабити позиції емігрантського польського уряду на міжнародній арені у газеті «Правда» від 19 квітня 1943 р. стартувала нова антипольська пропагандистська кампанія статтею «Польські співробітники Гітлера». У ній автор буквально накинулася на польський уряд зі звинуваченням, що той підтримав мізерну провокацію гітлерівців [564, с. 487–489].

Газета 31-ї армії «На врага» 12 серпня 1944 р. оприлюднила постанову Президії Верховної Ради СРСР про надання амністії польським громадянам

за злочини, скоєні на території СРСР перед вступом Червоної армії до Польщі [422].

Однак, у зв'язку з об'єктивними проблемами в розповсюдженні військової періодики серед місцевого населення, Політуправління 1-го Українського фронту розпочало випуск газети польською мовою «Nowe życie» («Нове життя») під редакцією П.А. Лебедева (головред.), С.М. Партасенка та Л.Я. Прокши. На її сторінках публікувалися матеріали про визвольну місію Червоної армії, про допомогу СРСР населенню Польщі, газета викривала «буржуазну класову антинародну сутність політики» «лондонського» емігрантського уряду. Для польських військовослужбовців у складі Червоної армії також випускався ряд мілітарних часописів рідною мовою, зокрема газети «Żołnierze Wolności» («Солдат Свободи»), «Głos żołnierza» («Голос солдата»), «Do bóju» («До бою»), «Na Zachod» («На захід») та ін. [696, с. 18].

Навесні 1944 р. за ініціативою Центрального бюро комуністів Польщі був створений інститут уповноважених Польської армії при Політуправліннях 1-го Українського та 1-го Білоруського фронтів, одним із завдань яких було видання газет польською мовою, у яких розміщувалися меседжі для поляків, зокрема, звернення Політуправління 1-го Українського фронту, у якому говорилося: «Не вірте німецькій пропаганді, що начебто Червона армія прагне завоювати Польщу і встановити свої порядки. Нам не потрібно вашої землі: у нас багато своєї, власної землі. Ми не хочемо нав'язувати вам своїх порядків; облаштування майбутньої Польщі – ваша справа» або звернення Військової ради 1-ї Польської армії до співвітчизників, у якому йшлося: «Зустрічайте достойно союзницьку Червону армію, яка має величні заслуги у справі перемоги над німцями» [57, с. 348; 62, с. 207; 63, с. 212].

На початку червня 1944 часопис 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» розмістив інтерв'ю одного з видних польських політичних діячів Е. Осубка-Моравського, який так розповідав про Польську армію: «Ми

зустріли майже стотисячну армію. Польська армія в СРСР оснащена бойовою технікою так, як ніколи й ніяка армія Польщі в минулому. Патріотичні почуття солдатів знаходять своє відображення навіть у дрібницях армійського побуту. Землянки прикрашені національними прапорами, портретами польських національних героїв, гаслами, зображеннями польського орла. Необхідно зазначити, що всі бійці одностайно вдячні радянському уряду за те, що отримали від нього чудову зброю, з допомогою якої разом із Червоною армією беруть активну участь у боротьбі проти загарбників» [314].

Газета «На врага» повідомляла, що в ході визволення території Польщі за сприяння радянських військ були створені офіцерські школи Війська Польського, до яких був оголошений набір 10 тисяч слухачів, а також відзначала «велике прагнення молодих польських патріотів битися з німецькими загарбниками» [241].

Цікаві відомості про «патріотичні» настрої особового складу цього військового утворення, які спростовують офіційну пропаганду, можна виявити у звіті заступника голови обліково-призовної комісії, політико-виховного офіцера Мазурека від 2 березня 1944 р., де зазначено, що в багатьох мобілізованих поляків із Західної України в 1939–1941 рр. були вивезені родини, тому вони з недовірою ставляться до радянської влади. Призов на службу в цих районах не проводився неналежним чином. Уночі прийшла міліція й забрала їх, не повідомивши про місце прямування. За тиждень до вступу Червоної армії в район Сарн радянські партизани заарештували штаб партизанів Сосновського, тому, виконуючи інструкції «лондонського» уряду й побоюючись висилки, багато людей повтікало в ліси. 1 100 поляків у районі Людвиполя (нині смт Соснове Рівненської обл. – авт.), не розуміючи, що їх мобілізовують до польської армії, думали, що НКВС їх арештує та відправляє до Сибіру. Удалося мобілізувати всього 60 осіб, з яких 30 втекло по дорозі до Сум через погане поводження представників Червоної армії [66, с. 141–142].

Також у листі до Й.В. Сталіна від 20.07.1944 р. М.С. Хрущов розповідав, що під час перебування у гостях у командувача 3-ї гвардійської армії генерал-полковника В.М. Гордова, останній зауважив: «Я впевнений, що коли ми прийдемо до Польщі, Берлінг (командувач Польською армією в СРСР) обов'язково зробить капость проти Радянського Союзу, це наш ворог і за ним треба слідкувати [5, с. 19–20].

«Дійсно національна», як її назвав Осубка-Моравський, а насправді організована на взірць частин Червоної армії, оснащена радянським озброєнням 1-ша Польська армія в разі необхідності мала стати організуючим центром для вкомплектування дружній Москві польської адміністрації [629, с. 243]. Крім того, її створення вписувалося в рамки ідеї слов'янського братерства, яка в Радянському Союзі з перших днів війни була взята на озброєння органами агітації та пропаганди ЦК ВКП(б), а також мала стати альтернативою армії Андерса, у якій панували сильні антирадянські настрої.

Третя проблема, яку довелося розв'язувати працівникам армійської преси – польський та український національно-визвольний рух на Закарпатті, адже українці й поляки Червоної та 1-ї Польської армій протистояли своїм співвітчизникам в УПА та керованій польським емігрантським урядом у Лондоні Армії Крайовій.

З весни 1944 р. на шпальтах видань 1-го Українського фронту періодично почали з'являтися повідомлення про арешти польських військовослужбовців з ініціативи «лондонського» уряду. Зокрема, газета «За честь Батьківщини» зазначала, що 29 березня польською жандармерією була заарештована група солдатів – вихідців із Західної України, які заявили про небажання служити в армії, керованій польським емігрантським урядом: «Військовослужбовці, вихідці із Західної України та Західної Білорусії, скаржаться, що в польській армії вони піддаються переслідуванням, погрозам та навіть побиттям. Польські офіцери кажуть, що їх, як іноземців, потрібно

навчити розумінню необхідності для солдата польської армії бути готовим, якщо знадобиться, воювати проти росіян» [91; 170].

З наближенням регулярних радянських військових частин до кордону з Польщею 14 липня 1944 р. Ставка ВГК видала директиву командувачам військ 1, 2 і 3-го Білоруських та 1-го Українського фронтів про роззброєння польських збройних формувань, що підпорядковуються емігрантському урядові Польщі, у якій наказувалося не вступати ні в які відносини та договори з противною стороною, невідкладно роззброювати бійців та відправляти їх до спеціально організованих пунктів збору для перевірки. Про хід роззброєння польських загонів, про кількість зібраних на цих пунктах солдатів і офіцерів доповідати в Генеральний штаб [56, с. 171].

Тоді ж почалися арешти та вивезення в глиб території СРСР польського населення. Зокрема, у виписці з вироку Військового трибуналу військ НКВС Українського округу повідомлялося, що після визволення Червоною армією західних областей України й Білорусії та воз'єднання їх із СРСР польський емігрантський уряд у Лондоні приступив до створення широкорозгалуженої антирадянської польської військової організації... «Польський звензек повстанчі» (ПЗП), який розгорнув активну антирадянську діяльність під лозунгом відновлення польської держави в кордонах до 1939 р., Радянським спецслужбам вдалося заарештувати 31 члена ПЗП та «Делегатури Жонду» під час спроби вийти з Луцька. При затриманні у членів вищезгаданих організацій було вилучено зброю, набої, засоби зв'язку, друкарські машинки, медикаменти, мапи й документи про діяльність організації. У документах підготовка збройного повстання проти СРСР маскувалася фразами про боротьбу з німецькими окупантами. 28 звинувачених, серед них і етнічні українці, були засуджені як зрадники Батьківщини за статтями 54-1 «а», 54-2 та 54-11 кримінального кодексу УРСР [2]. Такі акції радянських спецслужб були тим більше злочинні, оскільки здійснювалися з території іншої держави, за іншими правовими нормами і стосувалися нерадянських громадян. Таким чином сталінський режим розправлявся зі своїми політичними противниками

в особі солдатів і офіцерів Армії Крайової, членів та діячів різних політичних партій і угруповань [574, с. 146]. Арешти поляків й українців через їхню причетність до націоналістичного підпілля тривали й по війні. Наприклад, російський історик В.С. Парсаданова посилається на повідомлення МВС СРСР за 1947 р., у якому говорилося, що під час «очищення тилу» на території Польщі були заарештовані 2 487 осіб, інтерновані 2 762 члени Армії Крайової [557, с. 3].

Більшість повідомлень періодики 1-го Українського фронту стосувалися радянсько-польських відносин, які з 1939 до 1943 рр. пройшли кілька кардинально різних етапів. Як стверджує польський дослідник П. Жаронь, найбільшою проблемою у стосунках двох країн було питання про східні креси Польщі [574, с. 146]. Воно гостро постало під час Тегеранської конференції (28 листопада – 1 грудня 1943 р.). За її результатами Й. Сталін вдалося досягнути домовленостей з очільниками США та Великобританії (правда, таємних) стосовно визнання західних кордонів СРСР, отриманих від Гітлера. Кордон УРСР, за згодою сторін, мав проходити по лінії Керзона. Проте, задля втілення своїх прагнень у життя, керівнику Радянського Союзу потрібно було встановити у самій Польщі прорадянський режим.

1 січня 1944 р. у Варшаві була заснована Національна рада Польщі (Крайова рада народова (КРН)) – організація дружніх до СРСР політичних сил з перспективою перетворення у польський парламент. Радянська військова періодика зазначала, що створення такого політичного формування – необхідна умова для боротьби з окупантами, через те що уряд у Лондоні не вів боротьбу з ними, закликав народ до бездіяльності, а також виступав проти тих польських патріотів, які боролися з гітлерівцями. За такими утвореннями з боку СРСР вівся постійний моніторинг. Зокрема, у повідомленні наркома держбезпеки СРСР до ДКО, НКЗС, НКВС йшлося, що «31 грудня 1943 р. у Варшаві відбулася нарада 14 суспільно-політичних та військових організацій Польщі, на якій було ухвалено рішення щодо створення КРН. 1.01.1944 р.». На першому засіданні КРН був прийнятий маніфест, у якому емігрантський

уряд викрили у зраді польського народу та Польської держави. Також було оголошено про створення «Армії людової» для боротьби з окупантами. 23 січня 1944 р. на другому засіданні обговорювалися радянсько-польські відносини, за результатами яких було прийнято звернення до польського народу із закликом підтримати політику радянського уряду в цьому питанні [73, с. 161–162].

Газета «За честь Батьківщини» на своїх шпальтах розмістила повідомлення про те, що 22 та 27 травня для встановлення зв'язків із союзними державами, у тому числі й з СРСР, Москву відвідали вповноважені представники КРН [337; 343].

Однак на першому етапі зносин керівництво Радянського Союзу з обережністю поставилося до цієї організації. Зокрема, після прибуття польських представників до Москви відомий радянський український політичний діяч Д.З. Мануїльський у листі до В.М. Молотова від 20 травня 1944 р. наголошував: «Необхідно отримати опис складу КРН (імена, прізвища, прізвиська) з короткою характеристикою політичної приналежності, суспільного стану та впливу серед мас, а також секретні документи, що має делегація. Питання щодо прийому делегації керівниками партії та уряду вирішувати після ретельного ознайомлення зі складом делегації». Далі він також пропонував вивезти з Варшави до СРСР членів КРН, які широко відомі в країні як великі суспільні діячі, але через різні обставини не можуть брати участі в партизанському русі [67, с. 162–163].

Щоб тримати КРН у форматі своєї політики, Москва постійно влаштовувала зустрічі для консультацій щодо узгодження подальших спільних планів. Такі візити постійно висвітлювалися на шпальтах часописів 1-го Українського фронту. Зокрема, фронтова газета «За честь Батьківщини», видання 18-ї армії «Знамя Родины» та 40-ї армії «За победу» повідомляли про візити до Москви й урочисті прийоми у Кремлі очільників Польського комітету національного визволення та КРН Б. Берута, Е. Осубки-Моравського, а також та головнокомандувача Польським Військом М. Роля-

Жемерського у серпні, жовтні та грудні 1944 р., та упродовж січня – лютого 1945 р. [221–222; 285; 301; 334; 338; 342]. Проте й тут були свої нюанси. Зокрема, у вищезгаданому листі Д.З. Мануїльського йшлося про те, щоб «усі попередні переговори стосувалися в основному допомоги зброєю і велися начальством штабу Червоної армії або його заступником» [67, с. 163]. Цей процес також знайшов своє відображення в періодиці 1-го Українського фронту [287; 325; 327]. Насправді, допомога була чисто формальною, адже на неодноразові заклики США та Великобританії посприяти повсталим у Варшаві під час подій з 1 серпня до 2 жовтня 1944 р. Сталін відповів негативно. У посланні до Черчилля і Рузвельта від 22 серпня 1944 р. він називає повстання як «авантюру купки злочинців, яку вони затіяли заради захоплення влади, кинувши при цьому майже беззбройних людей під німецькі танки, гармати та авіацію. У свою чергу Червона армія не шкодуватиме зусиль, щоб визволити Варшаву для поляків. Це буде найкраща допомога полякам-антинацистам» [68, С. 259]. Ці дії стали однією з причин, що призвели до трагічних наслідків для учасників антинацистського повстання. Однак очільники Польщі висловлювали безмежну вдячність господарю Кремля, яка інколи межувала з цинізмом. Наприклад, газети «За честь Батьківщини» та «За победу» повідомили читачів, що, на знак вдячності за допомогу радянського народу та Червоної армії населенню Варшави, одну з алей у Варшаві було перейменовано на «Алею Маршала Йосифа Сталіна», а самому Верховному Головнокомандувачу було піднесено бронзовий герб Польщі під час прийому Сталіним 15 листопада 1944 р. президента Варшави М. Спихальського та представників ради народової Варшави В. Цудни, В. Мальчинського, І. Ковалевського [308–309; 335; 340].

13 липня 1944 р. газета «За честь Батьківщини» опублікувала телеграму польських політиків Першому секретарю ЦК КП(б)У М.С. Хрущову, в якій вони дали зрозуміти про більш ніж лояльну до СРСР позицію у принципових питаннях, що стосувалися двох країн: «Спільна боротьба польського і

українського народів покладе край суперечкам, які штучно розділяють наші народи, та сприятиме встановленню вічної дружби» [409].

Незважаючи на таку позицію польських політиків, радянські очільники й тут вбачали небезпеку для себе. Зокрема, вони не були зацікавлені у зближенні польського та українського керівництва. Формально урядові утворення УРСР і Польщі мали право проводити власну зовнішню політику, що давало їм можливість домовлятися між собою з усіх міжнародних питань. У той же час на спірних територіях сконцентрувалися великі громади як українського, так і польського населення. 9 вересня 1944 р. в Любліні уряд УРСР і Польського комітету національного визволення підписали Угоду про евакуацію українського населення з території Польщі, а польських громадян з території України. В Угоді наголошувалося, що евакуація є добровільною, примус не може бути застосований ні прямо, ні опосередковано. Евакуація повинна була проводитися з 15 жовтня 1944 р. до 1 лютого 1945 р. Ця домовленість була інспірована Й.В. Сталіним, однак підпис саме з Україною, а не з Радянським Союзом слугував імітацією домовленості між двома народами – українським і польським, коли Москва формально залишалася осторонь. Така практика засвідчення УРСР міжнародних договорів уже застосовувалася очільниками СРСР у 1939 та 1940 рр. під час підписання угод із тією ж Польщею та Румунією. Крім того, Радянський Союз резервував за собою можливість маневру: якщо країни антигітлерівської коаліції виявилися б занадто принциповими, то він мав би можливість перенести відповідальність на Україну [635, с. 861]. Ця подія була побіжно відображена в центральній пресі і фактично проігнорована періодикою 1-го Українського фронту на рівні армійських та дивізійних газет. Лише в часописі 40-ї армії «За победу» промайнуло одиначне повідомлення про те, що перша група українців, згідно з договором між ПКНВ та урядом УРСР про взаємну евакуацію населення, прибула з Польщі до СРСР [307].

Обійшла увагою радянська військова періодика й постанову ДКО СРСР № 6457-сс від 24 серпня 1944 р. «Про організацію прийому радянських

громадян, що повертаються на Батьківщину, примусово вивезених німцями, а також тих, хто з різних причин опинився за лінією кордону між СРСР і Польщею», яка передбачала організацію перевірко-фільтраційних пунктів НКВС на території західних та південно-західних областей України [567, с. 111]. Як наслідок – Люблінська угода не знайшла підтримки ні серед українського, ні серед польського населення, тому наприкінці літа 1945 р. радянське керівництво вдалося до примусових заходів [635, с. 860–861]. Населення етнічних українських земель, таких як Лемківщина, Холмщина, Підляшшя і Перемишльщина, також зазнало репресивних заходів із боку польського комуністичного уряду через посилену діяльність на Закерзонні УПА, починаючи із середини 1944 р. Остаточно українська громада в польській державі як цілісність була майже повністю ліквідована під час акції «Вісла» в 1946 р. Загалом дії радянського й польського урядів вплинула на долю майже півмільйона українців.

25 липня 1944 р. газета 18-ї армії «Знамя Родины» анонсувала заснування КРН на очищених від ворога територіях Польського комітету національного визволення (ПКНВ) як тимчасової виконавчої влади задля керівництва визвольною боротьбою [288].

Той же часопис оприлюднив заяву народного комісара закордонних справ СРСР від 26 липня 1944 р., у якій йшлося про відносини між СРСР і Польщею. У заяві, зокрема, висувалися такі тези: «Радянське керівництво заявляє, що воно розглядає воєнні дії Червоної армії на території Польщі як дії на території суверенної, дружньої, союзної держави. У зв'язку з цим Радянський уряд не має наміру встановлювати на території Польщі органи своєї адміністрації, вважаючи це справою польського народу. Він вирішив у зв'язку з цим укласти з Польським комітетом національного визволення угоду щодо відносин між радянським командуванням та польською адміністрацією» [194].

У цей час на сторінках газети «За честь Батьківщини» з'явилася розлога стаття про утворення в країні нових органів влади. Зі слів польського

емігранта в США професора Оскара Ланге, у кореспонденції йшлося про те, що «створення єдиної антигітлерівської армії і формування в умовах підпільної боротьби справжніх народних органів влади, що представляють усі політичні сили країни – КРН і згодом ПКНВ, – були досягнуті всупереч діяльності емігрантського «уряду» в Лондоні, який виявився ізольованим від польського народу й осторонь від подій, що відбувалися в Польщі. Утворення ПКНВ не можна було відкладати, адже радянський уряд не бажав вводити воєнну адміністрацію в Польщі, бо це означало б встановлення влади росіян над поляками. Тому польська адміністрація повинна була з'явитися, як тільки Червона армія вступила на безсуперечну польську територію. Польський прогресивний союз у Лондоні наголосив, що владу ПНКВ визнала вся країна. У той момент право виступити від імені польського народу перейшло від еміграції до влади в країні. Визнав ПНКВ і польсько-слов'янський комітет в Англії. Польський емігрантський уряд, висувуючи свої вимоги в питанні про кордони, турбується тільки про долю власних маєтків. СРСР, уклавши угоду з ПКНВ про відносини між Радянським Головнокомандувачем і польською адміністрацією після вступу радянських військ на територію Польщі, ще раз довів свою повагу до суверенної волі польського народу» [433].

Щойно утворившись, ПКНВ почав інтеграцію у військово-політичні структури СРСР. Зокрема, Ставка ВГК 31 липня, 1 та 2 серпня видала директиви командувачам військ 1-го Українського, 1-го, 2-го і 3-го Білоруського фронтів, згідно з якими правом мобілізації на визволеній території Польщі, створенням місцевих органів влади користується лише ПКНВ. Одночасно до складу ПКНВ вводився представник Раднаркому СРСР – генерал-полковник М.О. Булганін [53, с. 359–360; 54, с. 359; 55, с. 361].

Проте радянський уряд усвідомлював слабкість позицій нових політичних утворень, тож вдавав, що прагне досягти домовленостей із «лондонським» урядом. Газета 31-ї армії «На врага» повідомляла, що 3 серпня 1944 р. у Кремлі відбувся прийом представників польського

емігрантського уряду, зокрема прем'єр-міністра С. Міколайчика, а також членів уряду С. Грабовського та Т. Ромера. На цій зустрічі, у ході якої обговорювалися радянсько-польські відносини, Й.В. Сталін заявив, що питання, які стосуються Польщі, мають вирішувати самі поляки і що їх обов'язково потрібно узгоджувати з ПКНВ [339]. Такі перемовини між «лондонським» урядом та ПКНВ відбулися 6 та 7 серпня в Москві. Однак, як повідомляв часопис 31-ї армії, бажаного результату не досягли «через відмову «лондонців» визнати конституцію 1921 р. та зректися конституції 1935 р.» [400]. Дійсно, польський уряд в «екзилі», що визнавав конституційний устрій країни, установлений у ході руху «санації», який формувався впродовж другої половини 20-х – 30-х рр. ХХ ст. на націоналістичних та антикомуністичних ідеях, не міг дозволити керівництву країни піти на поступки в питанні кордонів, як це зробили ліберали, котрі затверджували конституцію 1921 р. на основі Ризького миру, за яким передбачалися взаємні територіальні поступки.

Після цього в радянській пресі стартувала потужна пропагандистська кампанія з дискредитації польського уряду в «екзилі». Нерідко на сторінках газети «За честь Батьківщини» траплялися замітки такого змісту: «Останнім часом у Туреччині помітно активізувалася антирадянська діяльність польських реакційних елементів. Усією цією діяльністю керує зі Стамбула емігрантське польське посольство в Туреччині через філіал польського телеграфного агентства (ПАТ). Стамбульський філіал ПАТ має прямий контакт із геббельсівськими органами в Туреччині. Польський пропагандистський центр у Стамбулі видає різноманітні книги, брошури та бюлетені, єдине призначення яких – дезінформація громадської думки іноземних та суспільних політичних кіл. Усі чиновники польського емігрантського посольства в Анкарі та консульства в Стамбулі, використовуючи своє становище дипломатів, особисто займаються такою діяльністю» [90].

На початку жовтня газета «На врага» опублікувала інформацію, яка стала привселюдним виразником думок, озвучених Сталіним у вищезгаданому листі до Рузвельта і Черчилля, про варшавське повстання. У часописі також повідомлялося, що 30 вересня 1944 р. в Москві відбулася конференція, на якій представники ПКНВ рішуче засудили злочинні дії організаторів передчасного виступу у Варшаві [333]. Далі періодика 1-го Українського фронту розповідала, що 24 жовтня С. Міколайчик був змушений піти у відставку, а формування нового кабінету було доручено заступникові прем'єр-міністра Я. Квапинському, однак усі його намагання врешті-решт зазнали повного краху [299; 377]. Одночасно в самій Польщі наростає народний рух за перетворення ПКНВ на тимчасовий національний уряд. Зокрема, відбулися мітинги в Любліні та Варшаві, де 26 листопада мітингарями була ухвалена резолюція, у якій йшлося про те, що результати діяльності ПКНВ упродовж декількох місяців засвідчують, що настав час для перетворення його в уряд [326].

Не менш важливим для Радянського Союзу було визнання міжнародною спільнотою нового польського керівництва. У цьому процесі СРСР виступав гарантом у підписанні договорів з урядами східноєвропейських держав. Зокрема, газета «За честь Батьківщини» повідомляла, що 30 січня 1945 р. тимчасовий уряд Польської Республіки був визнаний урядом Чехословаччини, а вже наступного дня польський посол у Москві З. Модзелевський отримав від свого чехословацького колеги З. Фірлінгера листа, у якому йшлося про те, що Чехословаччина прагне встановити дипломатичні відносини із Польщею [220; 387].

Справжньою перемогою радянської дипломатії стало вирішення польського питання під час Ялтинської конференції 4–11 лютого 1945 р. Часопис 1-го Українського фронту повідомляв, що під час виступу в палаті громад 27 лютого 1945 р. прем'єр-міністр Великобританії В. Черчилль зазначив: «Польща має отримати значне прирощення території, у тому числі Данциг, більшу частину Східної Пруссії, широку смугу узбережжя

Балтійського моря та область Верхня Сілезія», а Генеральний секретар Польської соціалістичної партії С. Матушевський заявив, що рішення Кримської конференції щодо Польщі є її великою перемогою, адже країни «великої трійки» де-факто визнали тимчасовий уряд Польської Республіки [386]. У своєму виступі він наголосив на тому, що комюніке, прийняте за результатами Кримської конференції, не містить терміна «лондонський польський емігрантський уряд», що свідчить, що цей «уряд», який представляв польські реакційні кола, повністю себе скомпрометував і не може братися у розрахунок як політична сила. Територія Польщі згідно з рішенням конференції буде розширена на схід і на захід. Це означає, що старовинні польські землі повернуться до її лона. Хоча рішення конференції винесено й без поляків, однак і за їхньої присутності кращого б не зробили [151]

Постановою від лютого 1945 р. «Про Польщу» на Кримській конференції США та Англія офіційно визнали територіальні надбання СРСР 1939 р. щодо приєднання західноукраїнських та західнобілоруських земель [636, с 229]. Хоча це й не означало, як було заявлено Матушевським, остаточного визнання світовою спільнотою маріонеткового ПКНВ. Зокрема, під час широкого висвітлення періодикою 1-го Українського фронту міжнародної конференції в Сан-Франциско, газета «За честь Батьківщини» розмістила заяву президента КРН Б. Берута та прем'єр-міністра ПКНВ Є. Осубка-Моравського, де йшлося, що: «Польський уряд підтримав скликання конференції на 25 квітня 1945 р., виступив за створення міжнародної організації, яка буде зміцнювати мир, а також задекларував свою активну участь у конференції. Однак Польща висловлює подив із приводу відмови у запрошенні. Тільки зборисько реакційних емігрантів, яке прагне внести розбрат у табір Об'єднаних Націй, намагається протидіяти роботі з відновлення та зміцнення демократичної держави тимчасовим польським урядом» [191].

Досить показово ефективність пропагандистських, у поєднанні із примусовими, методів державних органів влади СРСР на свідомість громадськості з метою досягнення геополітичних цілей ілюструє доповідна записка від 28.04.1945 р. завідувача оргінструкторського відділу Сталінського обкому КП(б)У Бабенка завідувачу оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У Зленку, де йдеться про велелюдні мітинги у Донецькій області, зокрема в Донецьку та Макіївці (загальна кількість мітингів – 7 104, на яких було присутні 152 733 чол.), з-приводу підписання договору про дружбу та взаємодопомогу між СРСР та Польщею. Наріжні питання, які ставила громадськість – антинародна політика польського емігрантського уряду, чи визнає Захід новий польський уряд, якими будуть кордони польської держави, чому делегацію цієї країни не було запрошено на конференцію до Сан-Франциско тощо [7, с. 39–40].

З викладеного вище випливає, що потужна пропаганда з використанням багатого арсеналу засобів впливу на колективну та індивідуальну людську свідомість була повною мірою використана очільниками Радянського Союзу задля досягнення своїх геополітичних цілей. Однак майстерно змальована газетярами райдужна картина була лише прикриттям справжньої жорстокої дійсності. Насправді в Польщі, як і в низці східноєвропейських країн, був установлений повністю підконтрольний СРСР маріонетковий уряд. Великою перемогою радянської дипломатії стало визнання польського уряду на міжнародній арені, який по війні допомагав протистояти західному світові.

Наполягаючи під час Ялтинської конференції на збільшенні Польської території за рахунок німецьких земель, радянське керівництво зовсім не прагнуло до відновлення історичної справедливості. Це була часткова компенсація за захоплені в 1939 р. Радянським Союзом західноукраїнських та західнобілоруських земель, якими він не бажав поступатися. Стосовно долі польського та українського народів, то нею радянський очільник переймався найменше. Зокрема, заяви про забезпечення одвічного бажання

українців об'єднатися в єдину державу були порожнім популізмом, адже такі етнічні землі, як Лемківщина, Холмщина, Надсяння та Підляшшя, залишилися поза межами УРСР.

Загалом польська кампанія перетворилася на трагедію для українців, адже вони виступали один проти одного в лавах Червоної армії, УПА, Армії Крайової, а згодом зазнали переслідувань, арештів, депортації з боку радянської і польської влади. Та все ж варто відмітити й позитивні зміни для України – визнання світовою спільнотою входження до УРСР західноукраїнських земель, з якими її територія збільшилася на 88 тис. км², а населення – на 8 млн осіб [289]. Це був один з етапів формування української держави в сучасних кордонах.

Висвітлення періодикою 1-го Українського фронту вигнання радянськими військами нацистських загарбників з території Польщі носило характер, що склався у військовій пресі в попередні роки німецько-радянської війни й полягав у поданні малоінформативних зведень Радінформбюро, наказів Верховного Головнокомандувача, повідомлень ТАРС, різноманітних художніх нарисів.

У цей час працівники часописів 1-го Українського фронту значно збільшили частку матеріалу, направлено передусім на виховання моральних якостей військовослужбовців під час їхнього перебування за кордоном. З огляду на події 1939–1941 рр. на теренах східної (центральної), південно-східної та північної Європи, й особливо Польщі, Червона армія не користувалася таким беззаперечним авторитетом «визволительки» серед місцевого населення, як це було в Радянському Союзі. Тож, при Політуправліннях фронтів що просувалися по території Польщі й, відповідно, виступали фарватером для радянської пропаганди, були створені спеціальні інститути, які займалися виданням часописів польською мовою для мешканців, очищених від нацистів територій.

Зважаючи на складні стосунки двох держав, що із 1939 р. по 1944 р. позначилися декількома кардинально різними етапами розвитку, наявності

територіальних суперечностей між СРСР і Польщею та власного бачення радянським керівництвом майбутньої сусідньої країни, чільне місце на шпальтах періодики 1-го Українського фронту посіла політична пропаганда. Для втілення у життя своїх геополітичних прагнень, саме на плечі працівників військових часописів радянське керівництво поклало місію по створенню відповідного інформаційного фону навколо радянських Збройних сил – головного інструменту очільників СРСР у їхньому вирішенні зовнішньополітичних питань.

Проблему по забезпеченню відповідного виконання бойових завдань у певних умовах, яку вже намагалася розв'язати періодика 1-го Українського фронту на попередньому етапі війни, й тому, відповідно, вже мала напрацьований інструментарій, стосувалася діяльності українського націоналістичного підпілля, яке на території Польщі діяло у так званому Закерзонні. Але на даному театрі бойових дій бійці 1-го Українського фронту мали тісні контакти також із регулярними польськими військами та представниками польського національно-визвольного руху, підтримуваних польським емігрантським урядом, який, у 1941–1943 рр. у радянській пропаганді виступав як дружній до СРСР. Після принципової незгоди «лондонців» визнати анексію своїх східних кресів СРСР та наростанні антирадянських настроїв у середовищі польських збройних формувань, у військовій пресі розпочалася потужна кампанія із дискредитації армії Андерса, Армії Крайової, «полько-українських націоналістів» та безпосередньо польського уряду в екзилі. Працівники часописів 1-го Українського фронту, окрім стандартного методу таврування націоналістів як гітлерівських посіпак, додали тотальне рекламування та глорифікацію польських Збройних сил і партизанських загонів, створених радянським військовим командуванням, а також настійне пропагування ідей братерства слов'янських народів та братерства по зброї.

Стосовно «лондонського» уряду, який дійсно відстоював інтереси Польщі, радянська військова преса всіляко намагалася викрити його

«реакційний та антинародний» характер. До цієї кампанії періодика 1-го Українського фронту залучила як постаті світових державних мужів, які, зважаючи на ситуацію, що склалася на європейському континенті, змушені були рахуватися із зовнішньополітичною позицією СРСР, так і відверто прорадянсько налаштованих польських політиків й громадських діячів, виступи й висловлювання яких постійно подавала на своїх шпальтах. Головним у таких діях радянської пропагандистської машини, основним рупором якої виступала мілітарна преса, була легалізація в очах своїх громадян та світової спільноти створених, за сприяння Радянського Союзу польських політичних організацій, які, в подальшому, мали стати фактично підконтрольними Москві державними органами влади, що визнали б усі територіальні претензії із боку СРСР.

3.3. Особливості висвітлення бойових дій на території Чехословаччини та Німеччини у фронтовій періодиці

Війська 1-го Українського фронту впродовж 1944–1945 рр. на просторах Чехословаччини у взаємодії з військами 4-го Українського фронту брали участь у Східно-Карпатській стратегічній наступальній операції, зокрема в Карпатсько-Дуклінській (8 вересня – 28 жовтня 1944 р.), а також провели Празьку наступальну операцію (5–12 травня 1945 р.), що включала Дрезденсько-Празьку (05.1945) та Судетську (05.1945) фронтові операції, й стала останньою стратегічною операцією Червоної армії під час німецько-радянського протистояння.

На відміну від Польщі, Чехословаччина не мала із СРСР жодних територіальних конфліктів. Відносини між керівництвом двох держав мали дружній характер, які повсякчас декларувала радянська пропаганда. Так, часопис 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» розкривав своєму читачеві офіційну позицію радянського керівництва – СРСР ніколи не визнавав рішень, прийнятих у Мюнхені 2 та 4 жовтня 1938 р., а радянський

уряд не мав жодного стосунку до конференції та її рішення в Мюнхені. Напроти, 18 березня 1939 р. у своїй ноті Радянський Союз заявив, що входження Чехії та Словаччини до складу німецької імперії суперечить загальноновизнаним нормам міжнародного права та справедливості або принципу самовизначення народів. Керівництво СРСР викрило розбійницькі акти гітлерівської шайки загарбників та її посібників – Гаха – Хвалковського, які підписали з Гітлером 15 травня 1939 р. берлінську угоду та передали Чехословаччину в руки її катів [297].

Слід зазначити, що після березневих подій 1939 р. Чехословаччина в результаті анексії її Німеччиною як держава припинила своє існування. Чехія, як протекторат Богемія і Моравія увійшла до складу Райху. А Словаччина, де було встановлено авторитарний режим на чолі з Й. Тісо, отримала незалежність і виступила на боці гітлерівської Німеччини як союзник. Однак цей факт ігнорувався радянською пропагандою, яка у своїх розповідях про Чехословаччину продовжувала наголошувати на єдності країни та декларувала солідарність керівництва СРСР із лондонським чехословацьким урядом.

13 грудня 1943 р. газета 18-ї армії «Знамя Родины» на своїх шпальтах помістила повідомлення, що напередодні у столиці Радянського Союзу Народним комісаром іноземних справ В.М. Молотовим та Повноважним послом Чехословацької Республіки у Москві Зд. Фірлінгером було підписано договір між СРСР та Чехословацькою Республікою про дружбу, взаємодопомогу та повоєнне співробітництво. Також зазначалося, що перемовини з підписання цього документа проходили у атмосфері сердечності та дружнього взаєморозуміння [315]. Цей же армійський часопис розмістив передрук передовиці «Правди» від 14 грудня 1943 р., де у статті «Росте та міцнішає дружба народів СРСР та Чехословаччини», розповідалося, що підписаний документ став втіленням традиційної дружби між СРСР та Чехословаччиною, яка пройшла через великі випробування,

зміцніла та загартувалася у полум'ї визвольної війни волелюбних народів проти найлютішого ворога людства – гітлерівської Німеччини [382].

На сторінках газети «За победу» 40-ї армії, яка в складі 1-го Українського фронту брала участь у визволенні Лівобережної України, битві за Дніпро, визволенні Києва, а також у Празькій наступальній операції, писали, що СРСР та Чехословаччина пов'язані традиційною дружбою, закріпленою договором про взаємодопомогу від 16 травня 1935 р., договором про спільну боротьбу проти Німеччини від 18 липня 1941 р., договором про дружбу від 12 грудня 1943 р. [399]. Фронтове видання «За честь Батьківщини» опублікувало звернення Д.З. Мануїльського до громадськості про те, що договір від 12 грудня 1943 р. є втіленням справжнього змісту взаємовідносин СРСР із сусідніми малими народами, котрі побудовані на основі взаємної довіри, поваги та дружби. Цим договором радянський уряд наголосив, що хоче мати на своїх кордонах дружні держави, а не країни-гангстери на кшталт «беківської» Польщі, які ставали б клоакою антирадянських інтриг та вогнищем нових війн [230].

На шпальтах армійського часопису «Знамя Родины» була надрукована відповідь на такі звернення радянських функціонерів виконувача обов'язків Міністра закордонних справ Чехословаччини Г. Ріпка, де він декларував упевненість, що будь-яка агресія Німеччини на схід приречена на провал, так як зустрінеться із союзом між Радянською Росією та іншими державами Центральної Європи, який отримав особливе вираження у договорі між СРСР та Чехословаччиною [193].

18 грудня 1943 р. до Москви із візитом прибув Президент Чехословацької Республіки Е. Бенеш, про що детально інформувала своїх читачів періодика 1-го Українського фронту. Зокрема, через чотири дні в Кремлі відбувся святковий обід на честь гостей, також відбулася конференція Е. Бенеша для радянської та іноземної преси, де він заявив, що його візит до Москви є вінцем боротьби за незалежність Чехословаччини. Наступного дня Чехословацька делегація відбула до Лондона [96; 149; 284; 300].

На початку березня 1944 р. газета «Знамя Родины» розмістила замітку, що 29 лютого 1944 р. в Лондоні відбувся виступ Е. Бенеша, під час якого той зауважив: коли російський фронт наблизиться до чехословацької території – а це може статися дуже скоро – мої співвітчизники повстануть та візьмуть участь у боротьбі [148]. Той самий часопис повідомив своїх читачів, що у середині квітня президент Чехословаччини Е. Бенеш, та голова уряду в екзилі Я. Шрабек обмінялися телеграмами з нагоди виходу радянських військ 26 березня 1944 р. на державний кордон [286]. Відповідними посланнями обмінялися і командир Чехословацької бригади Л. Свобода з командувачем 1-го Українського фронту Г.К. Жуковим [235].

9 квітня 1944 р. газета «За честь Батьківщини» на своїх шпальтах розмістила наказ Верховного Головнокомандувача командувачу військ 1-го Українського фронту Маршалу СРСР Г.К. Жукову, у якому йшлося про те, що напередодні війська фронту завдали поразку ворогу в передгір'ї Карпат, вийшли на державний кордон із Чехословаччиною та Румунією на ділянці протяжністю близько 200 км. Переслідуючи відступаючого ворога, війська фронту оволоділи м. Серет та захопили понад 30 інших населених пунктів на території Румунії [353].

У ці дні згадуване видання повідомило своїм читачам, що 11 квітня в Лондоні відбувся мітинг громадян Чехословаччини з нагоди виходу Червоної армії на кордон їхньої країни. На зібранні виступили представники чехословацького емігрантського уряду, зокрема міністр національної оборони Інгр, заступники голови державної ради Лаушман, Пауляні-Тот та інші. Згідно з результатами зборів громадськість ухвалила звернення, у якому йшлося про те, що чехословацький народ переходить від пасивної боротьби до активної: «Ми вітаємо Червону армію та Чехословацьку військову частину, вас, борці в країні, гідні пращурів-гуситів. Ви прокладете шлях до свободи через ворожі ряди, щоб наш прапор, який зараз майорить у Карпатах, майорів би на верхівках Крконошських гір» [239].

Періодика 1-го Українського фронту також приділяла значну увагу висвітленню кореспонденції керівників СРСР та Чехословаччини. Зокрема, на передовицях фронтового часопису редакція впродовж середини березня розміщувала листи керівників чехословацького емігрантського уряду в Лондоні. Так, голова уряду Чехословаччини Я. Шрамек у зверненні до Й. Сталіна стверджував, що чехословацький народ та його керівництво ніколи не забуде про цей історичний визвольний акт союзних братніх народів СРСР. Із глибокою увагою ми стежимо за подальшим розвитком подій у ході яких чехословацький народ та Чехословацька бригада разом із переможною Червоною армією ведуть боротьбу за повне визволення своєї держави від спільного ненависного ворога. Жертви, принесені в цій боротьбі, ще більше зміцнять давню та міцну дружбу народів обох держав. Президент Чехословаччини Е. Бенеш зазначав, що Червона армія, а з нею і Чехословацька бригада, вступаючи на землю нашої Батьківщини, отримує нову велику перемогу над нашим спільним ворогом та приносить нашому народу свободу й надію на щастя та безпеку в майбутньому. Спільні випробування й теперішня наша спільна боротьба гарантують постійність нашого союзу як на сьогоднішній день, так і для всього нашого майбутнього. У відповідь на це господар Кремля запевняв, що поділяє впевненість у тому, що дружба двох держав буде міцнішати в історичних боях проти спільного ворога і що ця боротьба наших народів невдовзі призведе до відновлення свободи і незалежності Чехословаччини [163–164; 232–233].

Важливою обставиною було й те, що у складі 1-го Українського фронту діяла Чехословацька бригада. По-перше, це був потужний інструмент у руках радянської пропаганди у спробі поширення ідеї братерства всіх слов'янських народів; по-друге, наявність такого військового утворення у складі радянських Збройних сил, у разі виникнення будь-яких розбіжностей між союзниками з приводу перебування радянських військ на території Європи, дозволяло керівництву СРСР заявляти, що визволення Чехословаччини є справою її громадян, а Червона армія виступає лише як помічник; по-третє,

створення підконтрольних СРСР національних збройних формувань країн Східної Європи, на кшталт Війська Польського, давало змогу радянському керівництву втілювати в життя свої геополітичні прагнення на території цих держав, адже в будь-який момент ці сили могли стати основою місцевих органів влади. Загалом уся ця політика була спрямована на те, аби створити навколо Радянського Союзу мережу дружніх держав із урядами підконтрольними СРСР.

Невипадково поряд з епістоляріями керівництва Чехословаччини газета «За честь Батьківщини» опублікувала розлогого листа командувача Чехословацької бригади генерала Л. Свободи командувачу військ 1-го Українського фронту Маршалу Радянського Союзу Г. Жукову, у якому йшлося про те, що «всі ми, чехословацькі солдати, маємо найщиріші почуття щодо ввірених Вам військ, щодо всієї Червоної армії та її командування, а також до радянського уряду на чолі з його геніальним вождем і полководцем Сталіним, до усього радянського народу, за ту допомогу, яку він надав нам та всім слов'янським народам Чехословаччини у справі відновлення свободи та незалежності нашої Батьківщини. Факт, що ввірені Вам війська приступають до своєї подальшої найпочеснішої місії – визволення поневолених слов'янських народів» [234].

Надаючи історичну довідку про Чехословаччину, фронтовий часопис «За честь Батьківщини» зацентрував увагу читачів на історії Чехословацької бригади: «"Правда переможе" – такі слова викарбувані на бойовому прапорі Чехословацької військової частини в СРСР, якою командує генерал Свобода. Вона героїчно билася під Харковом, під Києвом. Хоробрі чехословаки знали, що їхній шлях лежить до Праги» [430].

Радянське керівництво завдяки військовій періодиці всіляко намагалось пропагувати тему дружби, а також спільної боротьби радянських та чехословацьких військовослужбовців для максимальної інтеграції чехословацького військового утворення в радянські процеси. Зокрема, після того як 4 травня 1944 р. через мілітарну пресу було оприлюднене

оголошення Раднаркому СРСР про випуск Третього державного військового займу на суму 25 млрд крб строком на 20 років, наступного дня на шпальтах часопису «За честь Батьківщини» була розміщена розповідь бійця Чехословацької бригади про те, що гітлерівські загарбники знищили Чеський Малин Рівненської області. 374 чехи, переважно жінки і діти, були спалені живцем. Офіцери й бійці 1-ї окремої Чехословацької бригади в СРСР зібрали 500 тис. крб та чималу кількість золотих монет. Кошти були внесені на будівництво танкової колони «Чеський Малин», пропозицію про збір коштів вніс боєць Мішак. Його дружина та двоє дітей загинули в Чеському Малині. На зборах Мішак передав командирі три золоті каблучки, брошку й заявив: «Ці коштовності належали моїй родині. Я їх знайшов у спаленому сараї, де шукав залишки моєї дружини та дітей. Сьогодні я передаю це золото на будівництво танкової колони, щоб помститися за вбивство моєї родини» [118; 398].

Масова політико-виховна робота, яка увібрала у себе усі ідеологеми радянської пропаганди стосовно слов'янського братерства, історичної спільності боротьби народів проти іноземних поневолювачів, серед чехословацьких військовослужбовців проводилася за допомогою газети «Nase vojsko v SSSR» («Наше військо в СРСР»), що видавалася представниками Чехословацької компартії у Москві. Перший номер видання побачив світ у Бузулуці у 1942 р. Часопис приділяв багато уваги карпатським русинам і постійно наголошував на їхній етнічній ідентичності з українцями. Із 25 березня 1943 р. газета почала виходити українською мовою (із другої половини 1944 р. її редактором був І. Волощук). По волі збільшення чисельності корпусу було вирішено розширити і сітку газет, які відтепер видавалися по кожній бригаді, а для всього корпусу випускали щоденну газету. Часопис «Наше військо в СРСР» став друкованим органом 1-ї бригади, у 2-й бригаді, сформованій в основному зі словаків, було налагоджено випуск ротатійної щоденної газети «Plamen slobody» («Полум'я свободи»), у 3-й бригаді – часопису «Smer zapad» («Напрямок – Захід»). У

серпні 1944 р. побачило світ корпусне видання «*Za svobodne Ceskoslovensko*» («За вільну Чехословаччину») (відп. ред. – Г. Коваль, редактор словацького видання – І. Рот, українського – І. Брод). По волі просування територією Чехії та Словаччини для роботи із новобранцями Політуправління 1-го Чехословацького корпусу 20 лютого 1945 р. випустило газету «*Vojovník*» («Боець»), а 11 квітня 1945 р. – «*Denne zpravu*» («Щоденні новини»). З метою роз'яснення політичної обстановки для словацького населення, починаючи з 21 грудня 1944 р. 1-м Чехословацьким корпусом спеціально видавалася газета «*Nova sloboda*» («Нова свобода») [457, С 1, 25, 42–43, 55, 60, 63–64.].

На початку травня 1944 р. часопис 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини» виклав стенограму прес-конференції для радянської та іноземної преси, у якій заступник народного комісара іноземних справ А.Я. Вишинський виголосив заяву про те, що з ініціативи чехословацького уряду мали місце перемовини між СРСР та Чехословаччини щодо угоди на випадок вступу союзницьких військ на територію Чехословаччини. Проект передбачав, що верховна влада, а також відповідальність у справах ведення війни будуть належати Головнокомандувачу радянських військ, керівництво визволеними територіями здійснюватиметься представниками чехословацького уряду згідно з місцевим законодавством. Одним із завдань чехословацької адміністрації було активне сприяння адміністрації радянського Головнокомандувача в Чехословаччині відповідно до її потреб та бажань [297]. 9 травня військова періодика 1-го Українського фронту поінформувала громадськість про те, що напередодні в Лондоні відбулося підписання цього документа від Радянського Союзу послом СРСР при уряді Чехословацької Республіки В.З. Лебедєвим та виконувачем обов'язків голови Міністерства іноземних справ Чехословаччини Г. Ріпкою, після чого останній заявив, що Червона армія завершує підготовку до свого останнього рішучого наступу. Чехи мають виконати свій обов'язок стосовно країни й своїх союзників, надаючи повне сприяння російським військам [192; 316].

Утім, незважаючи на гучні заяви з обох сторін, на тривалий час на цій лінії німецько-радянського протистояння запанувало затишшя, а основні дії радянські війська перенесли на інші ділянки фронту. У цей період преса 1-го Українського фронту зрідка повідомляла своїх читачів про політичну ситуацію в країні, або про дії повсталих словацьких військових частин та партизанів. Зокрема, газета 18-ї армії «Знамя Родины» 20 травня повідомила, що поїздка словацького квіслінгіста – Й. Тісо та деяких міністрів квіслінгістського «уряду» до ставки Гітлера пов'язана із запланованою окупацією Словаччини німецькими військами. Частина німецьких військ, що дислокуються в Угорщині, вже перейшла словацький кордон. Велика кількість словаків тікає з країни, ховаючись у горах та намагаючись дістатися словацьких частин, які воюють на боці Червоної армії [276]. Фронтний часопис «За честь Батьківщини» розповідав, що чехословацькі війська біля Вруткі і Нітри 4 вересня знищили 27 ворожих танків. Також тривають бої за Трштеник, Лученець і Левочу, які з 1938 р. перебувають у руках угорців. На північ від Тренчіна на воєнному заводі Шкода в Дубніці відбуваються тяжкі бої [404].

Після відновлення активних воєнних дій на карпатському напрямі періодика 1-го Українського фронту інформувала своїх читачів про перебіг боїв. В опублікованому часописом 40-ї армії «За победу» Наказі Ставки ВГК генерал-полковнику Петрову зазначалося, що війська 4-го Українського фронту 26 жовтня на території Чехословаччини оволоділи промисловим центром Закарпатської України – м. Мукачеве [360]. За два дні до того було визволено м. Хуст. Газета «На врага» 31-ї армії, яка в складі 1-го Українського фронту брала участь у Празькій наступальній операції, у щоденних зведеннях Радінформбюро повідомляла, що 27 жовтня 1944 р. радянські війська на території Чехословаччини оволоділи головним містом Закарпатської України – Ужгородом, також із боями відвоювали на території Чехословаччини понад 50 населених пунктів, зокрема й м. Берегове. 29 жовтня вперше був визволений Чоп, остаточно ж місто було визволене 23

листопада. Ще 25 листопада шпальти газет 1-го Українського фронту повідомляли, що на північний захід від Чопа точаться запеклі бої [207; 210].

Як бачимо, населені пункти, які нині входять до складу Закарпатської області України, у повідомленнях від Радінформбюро, котрі ретранслювала військова преса, наприкінці жовтня визначалися як міста і села Карпатської України, що є невід'ємною частиною Чехословаччини. З листопада 1944 р. населені пункти Закарпаття вже почали визначатися без географічної прив'язки до цієї центральноєвропейської країни. Однак у всіх повідомленнях радянська військова преса не забувала постійно наголошувати на дружніх стосунках двох держав.

Слід зазначити, що в 1938 р. Карпатська Україна в результаті розподілу Чехословаччини під час Мюнхенської конференції підпала під вплив Угорщини і напередодні Другої світової війни не входила в коло інтересів СРСР. З 1944 р. багатому лісами карпатському регіону керівництво СРСР почало надавати неабиякого значення. Радянська пропаганда висунула гасло: «Через Карпати – на Берлін!» і повідомляла, що ворог думав сховатися за стінами Карпатських гір, проте вони не загородили дороги на Берлін. Радянські війська вже ступили на територію Німеччини, форсували Одер і перебувають за кілька десятків кілометрів від столиці Райху. Керівництво країни поставило завдання добити звіра в його лігві, встановити прапор перемоги над Берліном. «У нас маршрут один: через Карпати – на Берлін!» [23]. Газетярі стверджували й про те, що блискуча перемога в Карпатах започатковує визволення Чехословаччини, ставить у надзвичайно скрутне становище останнього сателіта Німеччини – Угорщину, а значить, суттєво погіршує стратегічне становище самої Німеччини.

Насправді радянський уряд у такий спосіб планомірно готував громадськість до процедури приєднання Закарпаття до УРСР. У визволених населених пунктах з'явилися оголошення, де йшлося про те, що німецько-угорські війська впродовж кількох років експлуатували й розорювали населення Закарпатської України. Особливо жорстоко вони грабували

територію під час свого відступу, знаючи про те, що вже не повернуться в цей край. У результаті такого розбійницького загарбання населення міст і частини гірських районів залишилося без хліба. Тому командування 4-го Українського фронту виділило зі своїх запасів 250 тис. пудів хлібного зерна, яке можна було отримати в економічному бюро фронту в Мукачевому з 20 до 30 листопада 1944 р. [41]. Слід зазначити, що радянські війська дбали не лише про матеріальне забезпечення місцевого населення, а й проводили ідеологічну обробку, організовуючи культурне дозвілля закарпатців. У цей час при політвідділі 1-го Українського фронту був заснований державний Український ансамбль пісні і танцю, який згідно з постановою РНК УРСР від 22 грудня 1944 р. № 1702 з 25 грудня 1944 р. терміном на два місяці відряджався до політвідділу 4-го Українського фронту для проведення культурно-освітньої роботи серед населення Закарпаття, з подальшим поверненням у розпорядження 1-го Українського фронту [12, с. 1]. У травні 1945 р. ансамбль завершив свій бойовий шлях виступами у військових частинах 1-го Чехословацького корпусу. Л. Свобода згадував: «Прошу прийняти мою щирю подяку за Вашу особливу увагу... [я] завжди [буду згадувати] високохудожні виступи Вашого ансамблю у частинах 1-го Чехословацького корпусу» [46].

Розлога стаття, опублікована в газеті «За честь Батьківщини», повідомляла читачам, що 27 листопада 1944 р. в Мукачевому відбувся з'їзд Народного комісаріату Закарпатської України, на якому був прийнятий маніфест про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини, котру в кожному оперативному зведенні Радінформбюро називало братньою слов'янською країною, а також про возз'єднання її з Радянською Україною. Приводом до цього стало перевірене радянською пропагандою під час «польської» та «румунської» кампаній СРСР із приєднання до УРСР Галичини, Північної Буковини та Бессарабії 1939–1940 рр. гасло про одвічне бажання українців об'єднати всі українські землі. До речі, територія Закарпатської України, як і територія Бессарабії, ніколи не входила до складу

навіть Російської імперії, однак це не перешкодило здійснити план радянського уряду щодо приєднання нових земель і в 1940 р, і в 1944 р.

Далі в маніфесті йшлося про те, що Закарпатська Україна століттями була відірвана від своєї матері – України, її населення було приречене на злидні, мова переслідувалася, закривалися школи, нищилася українська культура. Після розпаду Австро-Угорської імперії Сен-Жерменський договір 1919 р. закріплював автономію Закарпаття в складі Чехословаччини, яка так і не була встановлена. Історія не забула мармароських процесів, розстрілів маніфестантів у Хусті й Тур'я-Пасіці в 1929 р. та 1932 р. Абсолютно співзвучні мотиви лунали в радянській армійській пресі й на початку Другої світової війни.

Текст маніфесту визнавав, що в 1938 р. Закарпатська Україна стала розмінною монетою в реалізації планів двох держав – Німеччини та Угорщини. Це стало наслідком незавершеної справи про возз'єднання з Великою Радянською Україною та Росією під час народних зборів на Мармарощині 18 грудня 1918 р. та у Хусті 21 січня 1919 р. [229]. У цьому суперечливому баченні історичної долі згадуваного краю особливо сумнівним є останнє твердження, адже на той час радянська влада була встановлена лише в Харкові, а Великою Україною учасники зборів називали УНР [635, с. 381–383]. Хибність попереднього твердження підкріплює відозва до православного народу Карпатської України, розміщена на сторінках часопису «Нова свобода». У цьому зверненні йдеться про таке: «Перші наші борці за православ'я ще перед світовою війною ходили до Києва набрати кріпості й надії. Тепер ми також духом і серцем через високі Карпати єднаємось із цим українським народом. Перед двадцятими роками православні заявили, що хочуть жити в українській державі. Року 1919 православна Іза ішла з нашим синьо-жовтим прапором на Хустський конгрес заявити свою українську волю» [88]. Однак упродовж десятиліть у радянській історіографії офіційною вважалася думка про те, що делегати

Всекарпатського конгресу вимагали возз'єднання з Радянською Україною [464, с. 111].

Делегати з'їзду постановили обрати народну раду Закарпатської України як єдину центральну владу, що діятиме по волі народу на всій території Закарпаття, та уповноважити її зобов'язати її здійснити возз'єднання з УРСР.

Анексія частини країни з різних причин не призвела до погіршення стосунків між СРСР та Чехословаччиною. 21 лютого 1945 р. Е. Бенеш на прийомі для англійських та іноземних кореспондентів із приводу від'їзду з Лондона до Чехословаччини заявив, що спочатку поїде до Москви для зустрічі з чеськими діячами, які перебувають у СРСР, згодом до Чехословаччини й тимчасово, поки не буде визволена Прага, буде перебувати в Кошице. Після його приїзду чехословацький уряд у Лондоні припинить своє існування. Далі він планує скликати лідерів різних політичних партій для створення нового уряду, до якого увійдуть члени чехословацького руху опору [190].

Часопис «За честь Батьківщини» пильно стежив за цим візитом, на підставі чого повідомив, що 11 березня президент Чехословаччини виїхав із Лондона. 17 березня разом із дружиною, а також представниками чехословацького уряду Я. Шрамеком, Я. Масариком та ін. прибув до Москви, де виголосив заяву про те, що «...наш шлях на Батьківщину та усіх наших союзників веде через Москву. Це підкреслює ще більше значення нашої дружби та наших союзницьких відносин». Через два дні відбувся прийом Й. Сталіним та Головою Президії ВР СРСР М.І. Калініним очільників Чехословаччини. 28 березня в господаря Кремля відбувся урочистий обід на честь президента Чехословаччини [95; 196; 283; 332; 336; 341].

8 квітня те ж видання повідомило, що 5 квітня Е. Бенешем був сформований новий Чехословацький уряд на визволеній території на чолі зі З. Фірлінгером. У той же день відбулося і його перше засідання, на якому була проголошена декларація про подальшу долю Чехословаччини, де,

зокрема, знайшлося місце про нерозривну дружбу і братерство із СРСР [169; 280].

Після закінчення німецько-радянського протистояння на шпальтах радянських газет був викладений текст підписаного в Москві 29 червня 1945 р. радянсько-чехословацького договору про Закарпатську Україну, у якому зазначалося: «Закарпатська Україна (що має, згідно з Чехословацькою Конституцією, назву Підкарпатська Русь), яка на основі Договору від 10 вересня 1919 р., укладеного в Сен-Жермен ан Ле, увійшла як автономна одиниця в рамки Чехословацької Республіки, возз'єднується, згідно з бажанням, виявленим населенням Закарпатської України, і на основі дружньої угоди обох Високих Договірних Сторін зі своєю споконвічною батьківщиною – Україною та входить до складу Української Радянської Соціалістичної Республіки. Кордони між Словаччиною та Закарпатською Україною, які були чинними на день 29 вересня 1938 р., стають кордонами між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Чехословацькою Республікою...»

Незважаючи на те, що нова територіальна угода торкалася безпосередньо України, яка вважалася згідно з конституцією суверенною республікою, її підпису під документом не було. Приєднання до України території, яка стала називатися Закарпатською областю УРСР, призвело до таких геополітичних змін: по перше, територія УРСР збільшилася на 12,9 тис. кв. км, а населення зросло на 0,9 млн осіб; по-друге, приєднанням Закарпаття до України завершилося остаточне формування північно-західного державного кордону України [635, с. 844]. Це об'єднання відбулося внаслідок втілення керівництвом Радянського Союзу своїх геополітичних планів.

На території Німеччини війська 1-го Українського фронту, по суті, брали участь лише у Берлінській стратегічній наступальній операції (16.04–8.05.1945), зокрема у її складових – Котбус-Потсдамській (16.04–27.04.1945) та Штремберг-Торгауській (05.1945) фронтових наступальних операціях.

Одразу слід зазначити, що офіційно радянська пропаганда визначала дату завершення визволення Польщі як середину лютого 1945 р., але бої на територіях, що в той час входили до складу Німеччини, а по війні мали відійти до Речі Посполитої як компенсація за втрату східних кресів, тривали до кінця березня 1945 р. Виходячи з цього, військова преса переважно подавала одразу німецькі і польські назви, надаючи при цьому перевагу першому варіанту, населених пунктів цих земель. Наприклад, під час боїв на території Верхньої Сілезії щоденні оперативні зведення містили наступну інформацію: «Війська 1-го Українського фронту прорвали оборону на заході та південніше м. Оппельн (зараз – м. Ополе в Польщі – авт.) й, розгромивши оточене німецьке угруповання, оволоділи містами Нойштадт, Козель, Штейнау, Зюльц, Крапітц, Обер-Глогау, Фалькенберг (зараз – райони і міста Польщі) [205].

Висвітлення подій воєнної кампанії на території Німеччини на шпальтах часописів 1-го Українського фронту носило стандартний характер у вигляді щоденних зведень Радінформбюро, Наказів Верховного Головнокомандувача та художніх нарисів, з притаманним радянській пропаганді замовчуванням втрат, які понесла Червона армія. В той самий час у битві за столицю Німеччини загальні втрати військ 1-го Українського фронту, при середньо добових у 4 949 чол., становили 113 825 чол., або 20,6 % від особового складу [670, с. 347].

Увесь цей час часопис 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини», розміщуючи із номера в номер різноманітні гасла, вірші І. Френкеля, портрети героїв, які відзначилися у боях, карикатури В. Бріскіна, закликав бійців до якнайшвидшого розгрому ворога у його барлозі [92–93; 103–106; 139; 265; 407; 428]. Новим же було те, що періодика 1-го Українського фронту, через повідомлення ТАРС й іноземної преси, з метою морально-психологічної підтримки радянських військовослужбовців та їхньої мобілізації на виконання завдання з остаточного розгрому Вермахту, починаючи з кінця січня 1945 р., коли бої перекинулися на території Пруссії,

Сілезії, Померанії та Бранденбургу, почала провадити потужну компанію з нав'язування уявлення про глобальні панічні настрої у Райху, спричинені «виключно» наступом Червоної армії.

Газета «За честь Батьківщини» вела постійні рубрики «Положення у Німеччині» та «Положенні у Берліні», з яких читачі цього часопису могли дізнатися, що в столиці Німеччини все частіше можна почути критику існуючого режиму, тож деякі урядові організації були змушені перебратися до Мюнхена. Також в Баварію і південні регіони Німеччини поспіхом були переведені військові та цивільні заклади, а також архіви різних міністерств і відомств. У самому Берліні були введені обмеження по роботі метрополітену, залізниці, постачанню електроенергії та опалення. Вулиці більше не чистять від снігу, тож автотранспорт майже не ходить, частково працює лише трамвайний рух. У місті відчувається гостра нестача хліба та картоплі, постачання якою припинилося у зв'язку із втратою сільськогосподарських провінцій. Їжу за картками не можливо дістати, лише на чорному ринку зрідка трапляється картопля та бруква. У місті почалися невдоволення на підставі нестачі харчів та житла. Десятки тисяч біженців зі східних регіонів, що дісталися столиці, не отримують хліба, поліція жене їх з міста, в результаті чого виникають сутички, зокрема 28 січня в ході такої бійки загинуло 67 осіб. На вулицях Берліна можна побачити масу жінок та дітей які просять подаяння. Відповіддю на це стало оприлюднення 1 лютого розпорядження імперського прокурора Берліна, згідно з яким поліції було дозволено проводити арешти та обшуки без усіляких мандатів та санкцій. Також, цього дня населенню був даний наказ залишити місто. 2 лютого загони фольксштурму почали мінування будівель східної частини столиці Райху. 5 лютого німецька цензура заборонила передавати відомості з Берліна, але, все одно відомо, що у місті не має газу, електроенергія подається 1 годину на день, громадський транспорт не працює, адже закінчилося вугілля. В результаті авіаударів союзників сильно зруйновані будинки в районі Ратуші, Тіргартена, Унтер ден Лінден, Александрплац, на вулиці

Курфюрстендам непошкодженими залишилося всього 6 будинків, на Лейпцігерплац і прилеглій території зруйновано 96 % будівель. Люди пішки тікають на захід, ті що рухаються зі сходу вже не шукають притулку в Берліні. У місті гарячково зводять барикади та пристосовують руїни до довготривалої оборони, зокрема вже перегороджені Тіргартен та прилеглі райони. Страх панує від сходу до заходу. У розпачі перебувають і гітлерівські ватажки Польщі та східних районів Німеччини, у зв'язку із чим Гімлер був змушений передати до військового суду ряд чиновників, зокрема, до смертної кари засуджені колишній начальник німецької поліції в Бидгощі (Бромберзі) штандартенфюрер фон Заліш та зняті зі своїх посад колишній бургомістр Ернст та ін. В результаті масової евакуації адміністративних органів у містах східної Німеччини, влада там здійснюється гестапівцями, а військовослужбовці грабують майно втікачів, тож військове керівництво було змушене видати наказ про найсуворіші заходи покарання за мародерство. По всій Німеччині розлився потік біженців зі східних регіонів. Німці кажуть: «Простору для відступу у нас не має. Основні промислові райони або втрачені, або зруйновані» [161; 304–305; 317; 319–320; 322; 395; 403; 434].

Звичайно, у таких повідомленнях не йшлося про спонукальні мотиви місцевого населення, яке надавало перевагу втечі на захід на зустріч військам союзників, над перспективою потрапляння до рук радянських бійців. Так, у своєму листі до дружини, написаному в липні 1945 р., командир ланки 52-ї винищувальної ескадри майор Е. Хартманн, згадуючи пережите ним під час потрапляння разом із льотним персоналом та цивільним населенням, що обслуговувало аеродром, в полон до радянських військ, зазначав: «Ніколи не сумнівайся у подібній ситуації. Іди до високопоставленого офіцера та спробуй сподобатися йому. Догоджай йому й залишайся із ним. Він захистить тебе від інших. У такому випадку тобі доведеться терпіти лише одного чоловіка, тож ти зможеш уникнути звірств та принижень групового згвалтування. Інші зможуть отримати тебе лишень «через труп» твого

покровителя» [705]. Відомий історик Е. Бівор у своїй праці «Падіння Берліна. 1945» згадує про 62 жінкок, зґвалтованих військовослужбовцями РСЧА у селищі Хеммерсдорф (вочевидь дослідник має на увазі с. Неммерсдорф, нині Маяковське Калініградської області, де 21.10.1944 р. червоноармійцями були скоєні масові вбивства мирного населення), а також наводить цитату зі щоденника радянського драматурга З.М. Аграненка, що під час боїв на території Східної Пруссії радянські солдати не вірили, що німецькі жінки стануть добровільно вступати із ними в індивідуальні інтимні контакти, тому ґвалтували їх колективно – по дев'ять, десять, дванадцять чоловік [702].

З повідомлень періодики 1-го Українського фронту також впливало й про масові пораженські настрої у німецьких Збройних силах, що «звичайно» теж було результатом виключно наступу Червоної армії. Зокрема, газета «За честь Батьківщини» писала, що у східних районах Німеччини між Дрезденом та Бреслау (Вроцлав, Польща) мали місце хвилювання фольксштурму, також почастишали випадки здачі в полон та дезертирства серед солдатів, які, зокрема, у Східній Пруссії й Померанії знищують свої документи та нищпорять по домівках у пошуках цивільного одягу. Серед вищого командування Вермахту та СС переважає спосіб інсценування власної смерті з метою еміграції, основними напрямками якої є Барселона та Буенос-Айрес. А через прикордонну станцію Санкт Маргаретен (Швейцарія) до німецьких санаторіїв у Швейцарії взагалі йдуть цілі ешелони з «хворими» офіцерами. У зв'язку із цим гітлерівська влада видала розпорядження, що цивільні особи які нададуть притулок солдатам «що відстали від своїх частин» будуть суворо покарані. Щодо військовослужбовців, то 19 лютого Міністр юстиції Райху видав наказ про запровадження військово-польових судів, якими вже до середини березня за дезертирство та інші злочини було страчено тисячі солдатів і офіцерів [162; 168; 213; 252; 303; 318; 321; 323; 394; 425].

Такі дані не повністю відповідали дійсності, адже багато частин Вермахту продовжували чинити запеклий опір наступаючим радянським військам. Так у Нижньо-Сілезькій наступальній операції (8–24.02.1945)

загальні втрати Червоної армії склали 99 386 чол., а у Верхньо-Сілезькій (15–31.03.1945) – 66 801 чол. [670, с. 360], про що, звичайно, радянська мілітарна періодика у своїх розповідях про ті події не згадувала.

Військовими ЗМІ значно применшувалася роль англо-американських військ, які, так само як і Червона армія, з кінця січня 1945 р. вели бої на території Німеччини. У сухих коротких повідомленнях ТАРС ішлося, що війська союзників воюють у Північній Рейн-Вестфалії та Баден-Вюртенберзі, до кінця лютого – на території земель Саарланд та Рейнланд-Пфальц. 2 березня очистили від ворога Менхенгладбах, наступного дня – Трір. 10 березня зайняли Бонн, 17 березня – Кобленц, 23 березня – Майнц. 18 березня вступили на територію Баварії, також упродовж цього періоду вели бої за Дюссельдорф, Кельн, Кайзерслаутерн, Карлсруе. 21 березня, вступивши до Людвігсхафена, союзні війська фактично взяли під контроль західний берег Рейну. До 30 березня очистили від гітлерівців найбільше місто землі Гессен – Франкфурта-на-Майні та зайняли Мангайм – друге після Штудгарта місто провінції Баден-Вюртенберг [121–124; 127–128; 131–136]. При цьому радянські мілітарні часописи забули поінформувати своїх читачів, що втрата Рейхом цих територій, по суті, означала майже повну втрату паливних та машинобудівних потужностей для свого ВПК.

Постійно розповідаючи про те, що авіація союзників регулярно наносила потужні бомбові удари по промислових об'єктах по всій території Німеччини, зокрема по таких великих містах, як Аугсбург, Бремен, Гамбург, Гамм, Ганновер, Дессау, Дортмунд, Дрезден, Дуйсбург, Ессен, Кассель, Кельн, Кіль, Котбус, Леверкузен, Ляйпціг, Магдебург, Майнц, Манхайм, Мюнстер, Мюнхен, Саарбрюкен, Хемніц, Нюрнберг, Ульм та багато ін., що ледь не щодня великі з'єднання американських та англійських бомбардувальників атакували Берлін, майже вщент руйнуючи його інфраструктуру, та навіть ставку Гітлера Берхтесгаден, що лише за час п'ятиденного повітряного наступу з 19 по 24 березня 1945 р. авіація союзників здійснила 55 тис. літако-вильотів, скинувши при цьому 50 тис. тон

бомб (стільки ж, скільки за весь червень 1944 р. в ході операцій над Європою), і це вже не кажучи про масовані нальоти на нафтові комплекси в Румунії, військові об'єкти в Угорщині та Болгарії, радянські газетярі при цьому абсолютно не наголошували, що це ставало одним зі спонукальних чинників у прийнятті урядами цих країн рішення про вихід із війни. Розповідаючи ж про бомбардування англо-американськими ВПС Югославії і Польщі, не згадували, що такі нальоти значно впливали на роботу розташованих тут німецьких військово-промислових об'єктів та адміністративних окупаційних органів [89; 97–99; 121; 125–126; 129–130; 171–177; 225; 236; 253–272; 383; 419; 438]. До слова, співвідношення повідомлень про дії радянських ВПС та авіації союзників на шпальтах фронтового часопису зі значною перевагою схиляється на користь останніх.

Після завершення війни на європейському континенті, радянська, як мілітарна, так і партійна, преса сповістила громадськість про ту всезагальну радість яка охопила народи світу. Але у самому СРСР далеко не всі його громадяни сприйняли цю новину із захватом. Так, у своїх доповідях очільники обласних спецслужб до центрального органу НКВС УРСР упродовж травня 1945 р. повідомляли про розповсюдження антирадянських настроїв серед населення західних областей України на фоні закінчення воєнного протистояння в Європі. Так, у доповідній записці начальника відділу боротьби із бандитизмом управління НКВС Чернівецької області Хрустальова заступнику начальника управління по боротьбі із бандитизмом НКВС УРСР Гриценку зазначав, що по області ширяться антирадянські висловлювання. У спецзверненні начальника управління НКВС Львівської області Грушка до начальника НКВС УРСР В. Рясного від 14.05.1945 р. повідомляється, що у Львові мають випадки продажів мешканцями сіл продукції за долари, у зв'язку із розповсюдженням чуток, що на конференції Молотову запропонували встановити кордон 1939 р., і що Львів буде польським під патронатом американців. Ці чутки також спричинили скорочення виїзду польських громадян зі Львову до Польщі. У доповідній

записці начальника управління НКВС Рівненської області В. Трубнікова йшлося, що у м. Острог в ніч проти 10 травня були розклеєні листівки «Ніколи не підемо до радянського народу з проханням, щоб вони нас простили, ми не визнаємо радянської влади». У повідомленні начальника управління НКВС Станіславської області до центру від 14.05.1945 р. говорилося про те, що в Богородчанському та Войнилівському (нині Калуський р-н Івано-Франківської обл.) районах у ряді сіл на мітингах населення відмовчується, тому що вірить у самостійну Україну, яку створять Англія і Німеччина. У свою чергу, начальник НКВС УРСР В.С. Рясний, звертаючись до Народного комісара внутрішніх справ СРСР Л.П. Берії, звертав увагу на те, що в цілому населення західних областей України реагує радісно на звістку про капітуляцію Німеччини. Зокрема, по церквах Сарненського р-ну були проведені урочисті богослужіння. У Рівненській, Станіславській області та Львові відбулися урочисті мітинги і демонстрації. Але очільники ОУН розповсюджують чутки, що війна не закінчена, бо ще залишається Японія, а між СРСР, США та Великобританією виник конфлікт, що приведе до війни, якою має скористатися ОУН-УПА в своїй боротьбі, і за допомогою Великобританії створити самостійну Україну. До того ж, висловлюються надії, що після повернення Червоної армії відбудеться демобілізація, яка дозволить залучити українців на свій бік [15, с. 5–7, 11–12, 18, 24].

Отже, після перетину державного кордону СРСР, враховуючи, що радянські війська на цій стадії вже не виконували завдання «з захисту Батьківщини», військова преса фактично обслуговувала гібридну війну, коли під виглядом визволення від нацизму йшла радянська окупація Польщі і Чехословаччини, шляхом створення маріонеткових урядів.

Висвітлення воєнної кампанії 1-го Українського фронту на території Польщі, Чехословаччини та Німеччини полягало у притаманному для радянського мілітарного друку, як і у всі попередні роки, тиражуванні

стандартного набору інформації у вигляді щоденних зведень Радінформбюро, Наказів Верховного Головнокомандувача тощо. Окрім постійно згадуваного замовчування військовою періодикою втрат Червоної армії, злочинів, що їх чинили радянські військовослужбовці, додалося приниження ролі англо-американських військ у війні на європейському континенті.

Кампанія по вигнанню нацистів з теренів Польщі супроводжувалася дискредитацією серед громадськості польського емігрантського уряду, його збройного формування Армії крайової, а також загонів УПА, що діяли на Закерзонні. У цей час на сторінках видань 1-го Українського фронту постійними стали кореспонденції, які викривали «злочинну й антинародну суть лондонців» а також пропагували створені за сприяння польських комуністів у Москві «справжніх представників польського народу» Крайову раду народову, Польський комітет національного визволення та Армію народову.

Змістове наповнення часописів 1-го Українського фронту в процесі висвітлення вигнання нацистських загарбників з території Чехословаччини, з метою реалізації військами 1-го та 4-го Українських фронтів планів радянського керівництва щодо приєднання Закарпаття до СРСР, містило велику кількість політичної інформації та історичних довідок, у яких відбувалося маніпулюванням історичними фактами. Можна констатувати, що у цьому питанні радянська урядова та пропагандистська риторика зазнала певних змін. Зокрема, під час руйнації чехословацької держави у 1938–1939 рр. й на попередніх етапах Другої світової війни, радянська пропаганда «обурювалася» намаганнями «імперіалістів» розшматувати Чехословаччину. У 1944–1945 рр. це обурення слід було забути і висунути на передній план пропаганди цілком нові аргументи, запустивши таким чином механізм приєднання зайнятих радянськими військами закарпатських земель до СРСР. По-перше, військова періодика постійно наголошувала на дружніх стосунках між СРСР та Чехословаччиною, які, на відміну від відносин із Польщею,

дійсно мали місце, враховуючи відсутність упродовж тривалого терміну будь-яких суперечностей між двома державами. У 1944 р. чехословацький лондонський уряд, мабуть, беручи до уваги власний досвід 1938 р. та маючи перед своїми очима приклад польських «лондонців», вирішив поступитися землями на користь СРСР, ніж псувати відносини з державою – членом «великої трійки» антигітлерівської коаліції. По-друге, мілітарні часописи вдало використовували фактор наявності у складі 1-го Українського фронту чехословацького збройного формування. Слід зауважити, що до чехів та словаків у складі свого фронту радянські військовослужбовці ставилися більш прихильно ніж до поляків, зважаючи на потужну антипольську пропаганду, розгорнуту у військовій пресі у 1943 р. Прихильність місцевого населення Чехословаччини мали викликати постійні згадки літераторів про те, що Чехословацька бригада сформована у дусі й за традиціями їхніх славних пращурів – гуситів. У пригоді газетярів стало й те, що серед населення Закарпаття панували не такі сильні антирадянські настрої, як на західноукраїнських землях, адже з прихильниками незалежної України в закарпатському регіоні спочатку розправилися угорські загарбники, а з тими небагатьма ідеологами Карпатської України, хто за різних причин уник переслідування мадярської окупаційної адміністрації та не вдався до еміграції, радянська влада швидко розправилася по війні, замордувавши їх у тюрмах або засудивши до смертної кари.

Висвітлення періодикою 1-го Українського фронту кампанії з розгрому гітлерівців на території Райху супроводжувалося постійними закликами до якнайшвидшого розгрому ворога у його лігві на фоні тотальної демонізації та дегуманізації образу противника. Водночас, військові часописи, що входили до системи періодичного друку 1-го Українського фронту розгорнули потужну пропагандистську акцію з метою показу деморалізації як у військах протиборчої сторони, так і в цілому у німецькому суспільстві.

Також, неоднозначним на сторінках військової періодики поставало визначення статусу населених пунктів німецьких провінцій, які по війні

відійшли до інших держав. Це є свідченням намагання радянської пропаганди усіляко приховати від широкого загалу справжнє прагнення керівництва Радянського Союзу стосовно повоєнної долі Німеччини.

У результаті, після завершення війни на європейському континенті, попри декларування радянської пропаганди, рупором якої виступала саме преса, про встановлення нового світового порядку, де всі народи будуть рівними та вільними у виборі своєї історичної долі, під тиском Радянського Союзу на союзників в ході Тегеранської, Ялтинської, Потсдамської міжнародних конференцій та міжнародної конференції у Сан-Франциско були прийняті рішення, які призвели до кардинальних територіальних змін Європи в інтересах СРСР. Зокрема, віддавши Румунії Північну Трансільванію, що до того входила до складу Угорщини, Радянський Союз компенсував їй втрату Північної Буковини та Бессарабії. За рахунок Німеччини були збільшені території самого СРСР, Чехословаччини та Польщі, яким тим самим кремлівське керівництво відшкодувало втрату Закарпаття та західноукраїнських земель. Сама ж Німеччина на довгий час була поділена на зони окупації, де панували протилежні за внутрішнім змістом політичні режими.

Варто відзначити що повоєнні світові зміни були швидше позитивними, ніж негативними для України. По-перше, по війні Україна вийшла на завершальний етап у формуванні своєї території у межах сучасних кордонів. По-друге, як член-засновник ООН, УРСР, хоч і формально, але вийшла на міжнародну арену та стала суб'єктом міжнародного права. Однак, досягти своєї головної мети – незалежності, – українська держава не змогла. Радянська пропаганда, яка в роки німецько-радянського протистояння, по суті, ґрунтувалася на контрастах між образом світлого життя в СРСР та жахіттями окупації, які в повній мірі відчула на собі Україна, засудженні західних демократичних цінностей, тавруванні рухів, що прагнули до незалежності своїх країн, все ж таки досягла своєї мети, на довгі роки ставши визначальною у формуванні світогляду українців. Але остаточно виграти

битву за умми української спільноти радянській пропаганді до кінця так і не вдалося, що ілюструє національно-визвольна боротьба, яка розгорнулася на теренах Західної України й тривала аж до 1960 р.

ВИСНОВКИ

У той час, коли Україна, зазнавши зовнішньої збройної агресії, знову перебуває в епіцентрі процесів, що мають геополітичне і цивілізаційне значення, українське суспільство змушене звертатися до досвіду Другої світової війни, яка і сьогодні неабияк впливає на політичне, культурне, релігійне та інтелектуальне життя української спільноти, адже упродовж семи десятиліть існування України у складі СРСР це глобальне збройне протистояння, яке подавалося через призму Великої Вітчизняної війни, визначалося як державотворче та націоформуюче явище в історії радянської країни. Події в Україні, починаючи із 2014 р., засвідчують, що, навіть через чверть століття після розпаду СРСР, інформаційні моделі війни все ще залишаються тим чинником історичної пам'яті українців, які продовжують їх розколювати політично, ідеологічно, ментально і духовно. Зміна поколінь, яка здавалося мала б призвести до зниження емоційної складової в історичних оцінках, не зменшила напруження та заполітизованості у трактуванні Другої світової війни. Причиною цього явища є те, що упродовж десятиліть її історія була предметом політичних спекуляцій, піддавалася міфологізації та використовувалася з метою легітимації домінуючих у державі ідеологічних постулатів. Велика роль у цьому належала радянським засобам масової інформації, які, будучи повністю підконтрольними тоталітарному державному апаратові та виступаючи головним рупором політичного курсу, що його провадив СРСР, по-суті довгі десятиліття визначали настрої та формували громадську думку українського суспільства.

На основі військової періодики 1-го Українського фронту, актуалізованої історіографічної бази, аналізу й узагальнення архівного матеріалу та відповідно до поставлених завдань зроблено наступні висновки:

– Проведений історіографічний аналіз теми «Преса Першого Українського фронту у роки Другої світової війни (1943–1945 рр.)» дає підстави стверджувати, що у радянський період детально досліджувалася

структура та організація функціонування військової періодики, аналіз змістовного наповнення часописів проводився в рамках комуністичної ідеології. За незалежності України, коли відбуваються процеси звільнення від радянських ідеологічних постулатів, руйнації стереотипів, відкритості доступу до архівних джерел, інтерес вітчизняних істориків до радянської військової періодики відчутно зменшився на тлі появи доступу до раніше засекреченого джерельного пласту, який складають часописи українського національно-визвольного руху та окупаційні періодичні видання. Преса 1-го Українського фронту, яка є важливим джерелом для вивчення методів і стилю радянської пропаганди під час війни, залишилася поза увагою дослідників.

Джерельна база дисертації є достатньою для створення комплексного дослідження, всебічного наукового аналізу і реконструкції особливостей функціонування та змістовного наповнення часописів 1-го Українського фронту. Водночас застосування нового методологічного інструментарію до вивчення сукупності радянської періодики часів Другої світової війни дає можливість для нових інтерпретацій цього джерельного матеріалу.

– Причини, обставини та особливості формування 1-го Українського фронту були тим чинником, який визначав роботу його пресових видань.

Головною причиною трансформації наявних радянських військово-стратегічних формувань на українському театрі бойових дій було відображення стратегічного задуму радянського командування щодо подальшого перебігу подій на німецько-радянському фронті. Головною обставиною, яка супроводжувала формування 1-го Українського фронту, став повномасштабний наступ радянських військ на території України. Основною особливістю виступало комплектування військ за рахунок призову через «польові військкомати» до лав фронту контингенту з території України, що призвело до значної переваги українців над представниками інших національностей у складі цього військово-стратегічного формування.

Робота із мобілізованими велася, зокрема за допомогою преси, що передбачало формування чіткої системи періодики та залучення до її роботи фахівців.

– Газетний реєстр 1-го Українського фронту формувався у межах центральної системи військової преси СРСР з її набором стандартних рубрик, покликаних втілити у життя завдання радянської військово-патріотичної пропаганди. У зв'язку зі змінами на німецько-радянському театрі бойових дій, а відповідно і в структурі РСЧА, певної сталої форми фронтова періодика набула лише до 1944 р. Водночас, кількість найменувань та тираж газет перебували в постійній динаміці, оскільки залежали від багатьох чинників: становища на фронті, кількості та специфіки військ, які входили до складу фронту; переформування та передачі певної частини до складу іншого фронту тощо.

Особливостями у роботі часописів 1-го Українського фронту було те, що в редакціях фронтової та армійських газет працювало багато відомих (на час війни або тих, які стали відомими у повоєнні роки) українських митців, членів Спілки письменників України та Спілки художників України, які як військові журналісти перебували на німецько-радянському театрі бойових дій; з огляду на національний склад цього військово-стратегічного формування, фронтові часописи виходили шістьма мовами (українська, російська, татарська, узбецька, казахська, башкирська) для представників найбільш чисельних національностей у складі фронту, а україномовний тираж преси на завершальному етапі війни переважав російськомовний.

– Висвітлення періодикою 1-го Українського фронту наступальних операцій Червоної армії на теренах України мало обмежений характер й проходило у прийнятому в радянській періодиці стандартному форматі. Він полягав у ретрансляції малоінформативних щоденних оперативних зведень Радінформбюро та Наказів Верховного Головнокомандувача, а також поданні художніх нарисів, які не несли у собі конкретики щодо ходу боїв.

Притаманним радянській пропаганді було замовчування невдач Червоної армії, військових втрат, девіантної поведінки радянських бійців тощо.

Особливістю роботи газет виступало те, що зі вступом радянських військ на терени західноукраїнських земель змістове наповнення часописів 1-го Українського фронту визначала критика українського національно-визвольного руху та дивізії СС «Галичини», що виявлялася у збільшенні на шпальтах видань цього військово-стратегічного формування частки антинаціоналістичної пропаганди.

– Політичний курс стосовно національних питань в СРСР був спрямований на «створення єдиного радянського народу». Та в Україні він мав враховувати особливості місцевого менталітету. Тож, до радянської пропаганди було залучене українське питання – «радянське», яке певною частиною населення, а особливо на Західній Україні, не сприймалося як щось своє, підмінялося терміном «українське». Водночас українська історична та культурна спадщина за формою наділялася радянською сутністю, що проявлялося у вибірковості та заполітизованому трактуванні історичних подій, значних для України постатей тощо.

У роки німецько-радянської війни пропагування української історії та культури в тематиці видань 1-го Українського фронту додатково слугувало засобом більш швидкого досягнення поставлених військовим керівництвом перед радянськими бійцями завдань із вигнання нацистів з теренів УРСР, а також у справі контрпропаганди українському національно-визвольному руху.

– Під час воєнних кампаній на території Європи у 1944–1945 рр. у військових часописах з'явилися нові рубрики і тематичні сюжети, які мали стимулювати радянських військовослужбовців до вдосконалення своїх професійних якостей та морально-етичного виховання, а також посилювали процес демонізації й дегуманізації німецького народу.

Для військових літераторів пріоритетним тепер стало створення нового образу – «воїна-визволителя Європи», а також масштабне конструювання ідеї

«інтернаціонального братерства слов'янських народів». Публікації у пресі мали сприяти досягненню керівництвом СРСР своїх геополітичних цілей – контролю над країнами Європи. Тож на шпальтах радянських військових видань був введений цілий ряд нових рубрик, покликаних вирішити цю проблему.

– Відображення європейських воєнних кампаній 1-го Українського фронту на сторінках військових часописів носило стандартний набір інформації, який використовувався під час наступальних операцій Червоної армії на теренах СРСР, зокрема й України. Водночас, невизначеність міжнародного статусу окремих територій, зокрема західноукраїнських земель, Карпатської України, Східної Пруссії тощо, призводила до плутанини у зведеннях Радінформбюро під час ідентифікації та у правописі назв зайнятих радянськими військами населених пунктів Польщі, Чехії, Словаччини та Німеччини.

Стосовно висвітлення міжнародної ситуації, то основу радянської пропаганди на теренах Польщі становила потужна кампанія дискредитації лондонського емігрантського уряду та визнання світовою, й передусім польською громадськістю, створеного з польських комуністів та підконтрольного Москві, уряду Польщі, який би визнав приєднання до СРСР західнобілоруських та західноукраїнських земель.

На території Чехословаччини, коли постало питання про приєднання до Радянського Союзу Карпатської України, головними постулатами радянської пропаганди на шпальтах військових часописів стали пропагування братерства слов'янських народів, наголошення на ідентичності карпатських українців зі своїми братами з УРСР, а також поширення перевіреного у 1939–1940 рр. гасла щодо одвічного бажання українців об'єднатися в єдиній державі.

Висвітлюючи кампанію на теренах Німеччини, газетярі у своїх статтях покладали головну провину на Німеччину у розв'язанні Другої світової війни на Райх, замовчували співпрацю Радянського Союзу у 1939 р. з Третім райхом, підкреслено писали лише про Велику Вітчизняну як визвольну і

справедливу війну, яку веде країна Рад. Також, за рахунок Німеччини, Й. Сталін мав намір вирішити територіальні суперечки, які існували між СРСР та сусідніми країнами. Усе це знайшло відображення у тотальній антинімецькій пропаганді, яка панувала на шпальтах військових видань на завершальному етапі німецько-радянської війни.

– Переосмислення подій Другої світової війни, так само як і засобів ідеологічного впливу з боку засобів масової інформації у часи воєнного лихоліття, по-перше дадуть можливість вітчизняній академічній історичній спільноті сформуванати «український» погляд на ту війну та подолати нав'язані радянські ідеологеми. По-друге, вивчення досвіду в методах і формах роботи радянських військових часописів дозволять вітчизняним військовим засобам масової інформації, які виступають локомотивом у протистоянні збройній агресії з боку інших країн та формують імідж армії і керівництва країни в умовах сучасних збройних конфліктів, мати у своїх руках інструментарій для боротьби із пропагандою, заснованою на радянських традиціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Архівні документи

Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, м. Київ

Ф. 4620 Колекція трофейних документів про співробітництво українських націоналістів та керівників УПА з німецько-фашистськими окупантами.

Оп. 4

1.1. Спр. 25. Звіт відділу хроніки Комісії з історії Вітчизняної війни за 1946 р., 69 арк.

Оп. 5

1.2. Спр. 1. Виписки із вироку Військового трибуналу військ НКВС Українського округу в справі польських реакційних сил, які боролися проти Радянської влади в Західних областях України. 11–17 вересня 1944 р., 20 арк.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, м. Київ

Ф. 1 Центральний комітет Комуністичної партії України (особливий сектор – секретна частина) 1941–1949.

Оп. 23

1.3. Спр. 685. Доповідна записка на ім'я секретаря ЦК КП(б)У Хрущова про кримінальні прояви, здійснені військовослужбовцями, 207 арк.

1.4. Спр. 858. Довідки та інші матеріали щодо пленуму Спілки радянських письменників України, 35 арк.

1.5. Спр. 936. Бойові донесення штаба 1-го Українського фронту, звернення угорських солдатів та офіцерів про створення угорської військової частини на території СРСР, 32 арк.

1.6. Спр. 956. Довідки, відомості про кількість бойового складу та дії частин Першого Українського фронту, 111 арк.

1.7. Спр. 1527. Політінформації, доповіді, записки щодо стану партійно-політичної роботи, постановці партійної інформації та святкування Дня Перемоги, 163 арк.

Оп. 70

1.8. Спр. 75. Пам'ятка для від'їжджаючих лекторів і інструкторів ЦК КП(б)У в області, 2 арк.

1.9. Спр. 119. Копія директивного листа ЦК КП(б)У про дозвіл мати військових кореспондентів у видавництвах, 3 арк.

1.10. Спр. 232. Проекти постанов, звернення ЦК КП(б)У та РНК УРСР до українського народу, до воїнів радянської армії у зв'язку із визволенням України від німецько-фашистських загарбників, 198 арк.

1.11. Спр. 272. Проект постанови ЦК КП(б)У про недоліки роботи РАТАУ, 6 арк.

1.12. Спр. 280. Постанови ЦК КП(б)У, РНК УРСР, доповідні записки, переписка щодо відправлення артистів для обслуговування військових частин, населення Закарпатської України, про відновлення і роботу периферійних театрів та гуртків художньої самодіяльності, 107 арк.

1.13. Спр. 308. Стенограма наради з питання проведення святкування річниці визволення України від німецьких окупантів, 25 арк.

1.14. Спр. 333. Переписка, телеграми про розповсюдження друку в західних областях УРСР, про масово-політичну роботу серед демобілізованих з Червоної армії, 250 арк.

Галузевий державний архів СБ Україн, м. Київ

Ф. 2 Управління боротьби з бандитизмом МВС, управління 2-Н та 4-те Управління МДБ-КДБ УРСР.

Оп. 88

1.15. Спр. 2. Матеріали про реагування населення західних областей УРСР на капітуляцію Німеччини, 58 арк.

Науково-довідкова бібліотека Центрального державного історичного архіву, м. Києві.

1.16. Листівка «До українських братів у Червоній армії». – № 716.

Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні.

Меморіальний комплекс, м. Київ

1.17. Довідкова картка Д.О. Луценка // Генеральний каталог Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

1.18. Довідкова картка В.М. Сосюри // Генеральний каталог Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

1.19. Довідкова картка О.І. Шарова // Генеральний каталог Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс.

1.20. Листівка «Вільна Україна». – 1943. – липень // Фонди МІУДСВ. – Книга надходження (далі КН)-13141. – Листівка (далі Л)-1451.

1.21. Листівка «До населення Галичини» // Фонди НМІУДСВ – КН-16938. –Л-1156.

1.22. Листівка «Це твої сини, Україно!». Текст виступу П.Й. ПАНЧА на радіостанції «Радянська Україна». 1942 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-24126. –Л-2117.

1.23. Листівка «Через Карпати на Берлін!» // Фонди НМІУДСВ. – КН-17411. – Л-1247.

1.24. Лист Л.Д. Дмитерка до рідних. 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. –КН-47946. – Документ (далі Д)-10696.

1.25. Лист М.Ф. Ватутіна Л. Свободі від 24 серпня 1943 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-743. – Д-112.

1.26. Матеріали В.М. Сосюри // Фонди НМІУДСВ. – КН-245535. – Негатив (далі Н)-6501.

1.27. Матеріали В.П. Юдіна // Фонди НМІУДСВ. – КН-85460. – Нагороди дорогоцінні метали (далі НДМ)-2568.

1.28. Матеріали Е.Н. Євзеріхіна // Фонди НМІУДСВ. – КН-159771–159839. – Н-4070–4138.

1.29. Матеріали І.Л. Френкеля // Фонди НМІУДСВ. – КН-245534, 245539/1–15. – Н-6500, 6505/1–15.

1.30. Матеріали Л.Д. Дмитерка // Фонди НМІУДСВ. – КН-44813–44818, 47942–47946. – Д-10077–10083, 10692–10696; КН-42635, 44821–44827. – Книги (далі К)-1041, 1103–1109; КН-44819. – Речі різні (далі РР)-847; КН-47947, 47950. – Фото (далі Ф)-12068, 12071.

1.31. Матеріали М.П. Пухова, Б. Садикова та А. Калієва // Фонди НМІУДСВ. – КН-228955, 245067, 246937, 246941. – Д-41350, 53921, 55268, 55272; КН-187843. – Ф-24461; Музейне досьє – К-100; П-875; С-54.

1.32. Матеріали М.П. Стельмаха // Фонди НМІУДСВ. – КН-245523/1–3 – Н-6489/1–3; КН-218038, 222834, 223814. – Ф-29074, 29704, 29885; КН-24521, 54920, 55335, 55647, 83319–83320, 83704–83705, 92512, 134004, 134011, 134013, 185305, 195177, 220028. – К-657, 1351,1440, 1544, 8368–8369, 8642, 8647, 10193, 16979, 16981, 16983, 21243, 23267, 24960.

1.33. Матеріали О.В. Ігнатович та В.П. Юдіна // Фонди НМІУДСВ. – КН-242234/1–5, 242235/1–2, 242236, 24237/1–2, 242238–242239, 242240/1–2, 242241/1–6, 242242/1–9, 242243/1–3, 244643/ 1–12, 244644/1–3, 244645/1–2, 244646/1–3, 244647/1–3, 244648/1–2, 244649/1–2, 244650/1–3, 244651/1–3, 244652/1–3, 244653/1–10, 244654/1–2, 244655/1–6, 244656/1–6, 244657/1–7, 244658/1–2, 244659/1–3, 245511/1–5, 24551–245514, 245515/1–4, 24516/1–2, 24517–24518, 245519/1–2, 245520–245521, 245522/1–2, 245523/1–3, 245524, 245525/1–9, 245526/1–2, 245527, 245528/1–6, 245529, 245530/1–3, 245531/1–6, 245532/1–13, 245533/1–6, 245534–245535, 245536/1–2, 245537–245538, 245539/1–15, 245540/1–9, 245541/1–15, 245542/1–5, 245543/1–3, 245544/1–2, 245545/1–8, 245546/1–2, 245547/1–6, 245548, 245549/1–2, 245550/1–2, 245551, 245552/1–2, 245553/1–3, 245554/1–3. – Н-6378/1–2, 6451/1–5, 6452/1–2, 6453,

6454/1–2, 6455–6456, 6457/1–2, 6458/1–6, 6459/1–9, 6460/1–3, 6461/1–12, 6462/1–3, 6463/1–2, 6464/1–3, 6465/1–3, 6466/1–2, 6467/1–2, 6468/1–3, 6469/1–3, 6470/1–10, 6471/1–2, 6472/1–6, 6473/1–6, 6474/1–7, 6475/1–2, 6476/1–3, 6477/1–5, 6478–6480, 6481/1–4, 6482/1–2, 6483–6484, 6485/1–2, 6486–6487, 6488/1–2, 6489/1–3, 6490, 6491/1–9, 6492/1–2, 6493, 6494/1–6, 6495, 6496/1–3, 6497/1–6, 6498/1–13, 6499/1–6, 6500–6501, 6502/1–2, 6503–6504, 6505/1–15, 6506/1–9, 6507/1–15, 6508/1–5, 6509/1–3, 6510/1–2, 6511/1–8, 6512/1–2, 6513/1–6, 6514, 6515/1–2, 6516/1–2, 6517, 6518/1–2, 6519/1–3, 6520/1–3; КН-85461. – НДМ-2569; КН-85462–85467. – Нагороди недорогоцінні (далі НН)-6177–6182; КН-85458–85459. – Ф-16947–16948; КН-85470–85474. – Д-16059–16063; КН-85475. – РР-1382.

1.34. Матеріали О.І. Шарова // Фонди НМІУДСВ. – КН-245536/1–2, 245539/1–15. – Н-6502/1–2, 6505/1–15.

1.35. Матеріали Р.К. Абдурахманова // Фонди НМІУДСВ. – КН-36425–36430. – Газети (далі Г)-5211–5216.

1.36. Матеріали С.М. Борзунова // Фонди НМІУДСВ. – КН-60836. – Ф-14724; КН-60837. – Г-13483; КН-60839–60840. – К-1933–1934; Науково-допоміжний фонд (далі НД)-12994.

1.37. Матеріали С.О. Борзенка // Фонди НМІУДСВ. – КН-184546. – К-21147; КН-45693. – Ф-11581; КН-245517-245519, 245521, 245538. – Н-6483–6485, 6487, 6504.

1.38. Матеріали С.О. Голованівського // Фонди НМІУДСВ. – КН-200567–200569. – НДМ-3135–3137; КН-200574–200584. – НН-12241–12251; КН-200570–200573, 201932–201935; 201938. – Д-30921–30923, 31499–31501, 31695–31696; КН-201931. – Г-72020; КН-201936–201937, 201939. – К-23990–23992; НД-23300, 23340–23341.

1.39. Матеріали Ю. В. Баланівського // Фонди НМІУДСВ. – КН-81314–81320 – Образотворче мистецтво-901–907; КН-150501–150504. – Г-61249–61252.

1.40. Наказ військам 1 Українського фронту № 00326 від 9.12.1943 р. про факти руйнування та грабунку будівель колгоспників та громадян й заходи боротьби з цим явищем // Фонди НМІУДСВ. – НД-27814/12.

1.41. Оголошення економічного бюро 4-го Українського фронту про надання допомоги населенню визволених районів Закарпатської України. 20.10.1944 р. // Фонди НМІВВВ. – НД-262.

1.42. Плакат Іван Франко. Художник В.І. Касіян // Фонди НМІУДСВ. – КН-193569. – Плакат (далі П)-1805.

1.43. Плакат Леся Українка. Тридцять років з дня смерті. 1913–1943. «До тебе думка лине, Мій занапщений, нещасний краю!». Художник В.І. Касіян // Фонди НМІУДСВ. – КН-75744. –П-654.

1.44. Плакат Такого ще ніколи не творилося у нас на Україні, тай ніколи не створиться». Художник В.І. Касіян // Фонди НМІУДСВ. – КН-75743. – П-653.

1.45. Робочій записник В.А. Тьоміна // Фонди НМІУДСВ. – КН-237243. – Д-47766.

1.46. Спогад-подяка Міністра національної оборони Чехословацької Республіки Л. Свободи про виступи ансамблю в частинах 1-го Чехословацького армійського корпусу на Прикарпатті в 1944 р. // Фонди НМІУДСВ. – КН-206363/4. – Д-33035/4.

1.47. Фронтіві кореспонденти газети 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини». Світлини О.В. Ігнатович // Фонди НМІУДСВ. – КН-245519, 245533, 245535-245540. – Ф-6485, 6499, 6501-6506.

1.48. Щоденник П.Ф. Автомонова // Фонди НМІУДСВ. – КН-82133. – Д-15758.

***Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації,
м. Подольськ***

Ф. 9 отдельный штрафной батальон Воронежского, 1-го Украинского фронтов.

Оп. 111613

1.49 Д. 3. Приказы о реабилитации переменного состава отдельного штрафного батальона 1-го Украинского фронта 1.01–31.12.1943, 154 л.

Оп. 115516.

1.50. Д. 5. Материалы реабилитации и боевые характеристики 1.01–31.12.1943, 613 л.

1.51. Д. 11 (II). Документы на переменный состав 9 отдельного штрафного батальона 1-го Украинского фронта 26.05–31.12.1943, 413 л.

Ф. 56 Главное управление формирования и комплектования войск Красной армии 1941–1945 гг.

Оп. 12236

1.52. Д. 564 Главупраформ. О комплектовании запасных частей переменным составом. – Коробка 1685, Л. 29–30.

2. Опубліковані документи

2.53. Директива Генерального штаба Красной армии командующим войсками 1, 2, 3-го Белорусских, 1-го Украинского фронтов с объявлением Постановления ГКО о советских военных органах на освобожденной территории Польши // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 359–360.

2.54. Директива Ставки Верховного Главнокомандования командующим войсками 1, 2, 3-го Белорусских, 1-го Украинского фронтов, Главнокомандующему Войском Польским, командующему 1-й армией Войска Польского о порядке мобилизации на освобожденной территории Польши // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 359.

2.55. Директива Ставки Верховного Главнокомандования командующим войсками 1, 2, 3-го Белорусских, 1-го Украинского фронтов о назначении представителя Совнаркома СССР при Польском комитете национального освобождения и определении его функций // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 361.

2.56. Директива Ставки Верховного Главнокомандования командующим войсками 1, 2, 3-го Белорусских, 1-го Украинского фронтов о разоружении польских вооруженных отрядов, подчинявшихся эмигрантскому правительству Польши // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 171.

2.57. Докладная записка секретаря Центрального бюро коммунистов Польши в ЦК ВКП(б) о создании Института уполномоченных Польской армии при политуправлениях фронтов и политотделов армий // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 348–349.

2.58. Доповідна записка ЦК КП(б)У Верховному Головнокомандувачу Збройних сил СРСР про надання допомоги партизанами України військам Червоної армії у форсуванні рік Дніпро, Десна і Прип'ять // Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук-довід. вид. / [Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін.; Редкол.: В.А. Смолій та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – С. 291–292.

2.59. Доповідна записка ЦК КП(б)У ЦК ВКП(б) про бойові дії партизанів України з 1 жовтня 1943 р. по 1 січня 1944 р. // Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук-довід. вид. / [Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій,

В.С. Лозицький та ін.; Редкол.: В.А. Смолій та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – С. 292–294.

2.60. Звіт Золочевського підпільного диверсійного партизанського загону від 7 січня 1945 р. // Львівщина у Великій вітчизняній війні (1941–1945 рр.). Збірник документів і матеріалів / [Упорядники: С.В. Ігнатюк, К.С. Корнєєва та ін.]. – Л.: Каменяр, 1968. – С. 156–167.

2.61. Звіт про діяльність партизанської групи «Патріоти слов'ян», яка діяла під керівництвом В.І. Попова // Львівщина у Великій вітчизняній війні (1941–1945 рр.). Збірник документів і матеріалів / [Упорядники: С.В. Ігнатюк, К.С. Корнєєва та ін.]. – Л.: Каменяр, 1968. – С. 174–177.

2.62. Обращение Военного совета 1-й Польской армии к соотечественникам в стране перед вступлением армии на территорию Польши // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 206–208.

2.63. Обращение политуправления 1-го Украинского фронта к польскому народу о целях вступления Красной армии в Польшу // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 211–212.

2.64. О работе военных корреспондентов на фронте (Из положения, утвержденного в 1942 году Управлением пропаганды и агитации ЦК ВКП(б) и Главным политическим управлением Красной армии) // О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: сборник документов и материалов / [ред. кол.: А.З. Окорочков, Б.П. Веревкин, А.И. Мельников]. – М.: изд-во «Мысль», 1972. – С. 215–216.

2.65. О работе районных газет (Письмо Управления пропаганды и агитации ЦК ВКП(б) от 3 марта 1942 г.) // О партийной и советской печати: сборник документов и материалов. – М.: изд-во Правда, 1954. – С. 491–498.

2.66. Отчет от зам. председателя учетно-призывной комиссии, политико-воспитательного офицера Мазурека // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 141–144.

2.67. Письмо Д.З. Мануильского народному комиссару иностранных дел В.М. Молотову с предложениями о составе Крайовой рады народной и деятельности польских коммунистов в СССР // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 162–163.

2.68. Послание премьера И.В. Сталина Премьер-министру Великобритании У. Черчиллю и Президенту США Ф. Рузвельту // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 259.

2.69. Постановление ЦК ВКП(б) о работе на фронте специальных корреспондентов // Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): В 15-ти т. / [Ин-т Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС; Под общ. ред. А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова]. – Т. 7: 1938 – 1945. – М.: Политиздат, 1985. – С. 232.

2.70. Приказ Ставки ВГК № 089 начальникам штабов Воронежского, Юго-Западного, Донского, Сталинградского и Закавказского фронтов о призыве в Красную армию граждан, проживающих на освобождаемых от оккупации территориях // Русский архив: Великая Отечественная: в 30 т. – Т. 16, 5(2). Ставка ВГК. Документы и материалы. 1942. – М.: Терра, 1996. – С. 88–89.

2.71. Приказ Ставки ВГК № 30277 о переименовании Воронежского, Степного, Юго-Западного и Южного фронтов // Русский архив: Великая Отечественная: в 30 т. – Т. 16, 5(3). Ставка ВГК. Документы и материалы. 1943. – М.: «Терра», 1999. – С. 225.

2.72. Резолюція пленуму про хід виконання постанови ЦК ВКП(б) від 27 вересня 1944 року «про недоліки в політичній роботі серед населення західних областей УРСР» // Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК у 2-х томах / [Голова В.І. Юрчук]. – Т. 2: 1941 – 1976. – К.: Політвидав України, 1977. – С. 50–88.

2.73. Сообщение наркома государственной безопасности СССР в Государственный Комитет Обороны, Народный комиссариат иностранных дел, Народный комиссариат внутренних дел о создании и деятельности в Польше Крайовой рады народной // Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – С. 161–162.

2.74. Київ: війна, влада, суспільство. 1939–1945 рр. (За документами радянських спецслужб та нацистської окупаційної адміністрації) / [Ред. кол.: В.А. Смолій (голова), О.В. Бажан, Г.В. Боряк, Т.В. Вронська, О.Є. Лисенко (від. ред.), В.М. Литвин, С.П. Ляковська, О.П. Реєнт, Н.І. Татусь. Автори та упорядники: Т.В. Вронська, Т.В. Заболотна, А.В. Кентій, С.А. Кокін, О.Є. Лисенко, Т.В. Пастушенко]. – К.: Темпора, 2014. – 864 с.

2.75. Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / [Ин-т історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін.]. – К.: Аеростат, 2013. – 348 с.

2.76. Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1988): В 15-ти т. / [Ин-т Марксизма-Ленинизма при ЦК КПСС; Под общ. ред. А.Г. Егорова, К.М. Боголюбова]. – Т. 7: 1938 – 1945. – М.: Политиздат, 1985. – 574 с.

2.77. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК у 2-х томах / [Голова В.І. Юрчук]. – Т. 2: 1941–1976. – К.: Політвидав України, 1977. – 1022 с.

2.78. Листівки партійного підпілля і партизанських загонів України у роки Великої Вітчизняної війни / [П.І. Денисенко (керівник), В.П. Лукін, М.І. Москаленко]. – К.: видавництво політичної літератури України, 1969. – 339 с.

2.79. Львівщина у Великій вітчизняній війні (1941–1945 рр.). Збірник документів і матеріалів / [Упорядники: С.В. Ігнатюк, К.С. Корнєєва та ін.]. – Л.: Каменяр, 1968. – 408 с.

2.80. О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: сборник документов и материалов / [ред. кол.: А.З. Огороков, Б.П. Веревкин, А.И. Мельников]. – М.: изд-во «Мысль», 1972. – 635 с..

2.81. О партийной и советской печати: сборник документов и материалов. – М.: изд-во Правда, 1954. – 692 с.

2.82. Русский архив: Великая Отечественная. Том 14 (3–1). СССР и Польша: 1941–1945. К истории военного союза. Документы и материалы. – М.: ТЕРРА, 1994. – 492 с.

2.83. Україна. Хроніка визволення: дослідження, документи, свідчення / [Ін-т історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 років»; редкол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін.]. – К.: Аеростат, 2014. – 324 с.

3. Газетні матеріали

Матеріали, вміщені на сторінках газет 1939–1944 рр.

3.84. Дорогі брати і сестри. // Син України. – 1944. – 27 березня.

3.85. Мирное решение советско-румынского конфликта по вопросу о Бессарабии и северной части Буковины // За Родину. – 1940. – 30 июня. – № 7.

3.86. Москва салютує // Радянська Україна. – 1943. – 7 серпня. – № 33.

3.87. На кого должна быть рассчитана фронтовая газета // Красная Звезда. – 1943. – 8 июля. – № 159.

3.88. Православний народ Карпатської України. // Нова свобода. Орган українського національного об'єднання. – Хуст. – 1939. – 5 лютого. – № 27.

Матеріали, вміщені на сторінках газет 1-го Українського фронту

3.89. Англійські літаки бомбардують Кіль та Берлін // За честь Батьківщини – 1944. – 17 вересня. – № 182.

3.90. Антисоветская деятельность польских реакционеров в Турции // За честь Родины. – 1944. – 30 апреля. – № 105.

3.91. Арест группы польских солдат – выходцев из Западной Украины // За честь Родины. – 1944. – 2 апреля. – № 80.

3.92. Баграш И. Песня / И. Баграш // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.

3.93. Беляев В. Идем на Берлин / В. Беляев // За честь Родины. – 1945. – 31 января. – № 27.

3.94. Берлин (справка) // За честь Родины. – 1945. – 14 марта. – № 63.

3.95. Беседа И.В. Сталина с г-ном Эд. Бенешем и г-ном Я. Шрамеком 19 марта // За честь Родины. – 1945. – 21 марта. – № 69.

3.96. Беседа тов. И.В. Сталина с г-ном Эд. Бенешем // Знамя Родины. – 1943. – 19 декабря. – № 289.

3.97. Бомбардування Берліна, Ессена, Бремена, Гамбурга і Кіля // За честь Батьківщини – 1945. – 13 березня. – № 61.

3.98. Бомбардування Берхтесгадена // За честь Батьківщини – 1945. – 23 лютого. – № 46.

3.99. Бомбардування нафтоочисних та авіаційних заводів в Німеччині // За честь Батьківщини – 1944. – 9 липня. – № 122.

3.100. Борзенко С. Наши войска взяли Житомир / С. Борзенко // Знамя Родины. – 1944. – 1 января. – № 1.

3.101. Борзунов С. Немецкие танкетки-торпеды / С. Борзунов // За честь Родины. – 1944. – 6 июня. – № 135.

- 3.102. Бранденбургская провинция (справка) // За честь Родины. – 1945. – 9 февраля. – № 35.
- 3.103. Брискин В. Все для поддержания духа / В. Брискин // За честь Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.
- 3.104. Брискин В. Где найти жизненное пространство? / В. Брискин // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.
- 3.105. Брискин В. Добьем фашистского зверя! / В. Брискин // За честь Родины. – 1945. – 28 января. – № 25.
- 3.106. Брискин В. Немцам капут нам салют / В. Брискин // За честь Родины. – 1945. – 31 января. – № 27.
- 3.107. Брискин В. Одер-лейтенант / В. Брискин // За честь Родины. – 1945. – 8 февраля. – № 34.
- 3.108. Брискин В. Праздник на нашей улице / В. Брискин // За честь Родины. – 1945. – 31 января. – № 27.
- 3.109. Брискин М. Истреблю еще сотни мерзавцев / М. Брискин // За честь Родины. – 1944. – 24 июня. – № 151.
- 3.110. Брусиловский прорыв // За честь Родины. – 1945. – 22 февраля. – № 46.
- 3.111. Будем достойны нашей великой миссии! Дружба воинов-освободителей с населением // За честь Родины. – 1944. – 21 апреля. – № 97.
- 3.112. Будь бдителен, воин! // За честь Родины. – 1945. – 31 января. – № 27.
- 3.113. Вечерние школы крестьянской молодежи // За честь Родины. – 1945. – 6 февраля. – № 32.
- 3.114. Визволення українських земель від німецьких загарбників і чергові завдання відбудови народного господарства Радянської України // За честь Батьківщини. – 1944. – 23 березня. – № 68.
- 3.115. Відповідь Й.В. Сталіна п. П. Гроза і п. Г. Татареску; Голові Ради Міністрів Румунії п. Гроза // За честь Батьківщини – 1945. – 11 березня. – № 59.

- 3.116. Від Радянського Інформбюро // За честь Батьківщини. – 1944. – 1 липня. – № 114.
- 3.117. Від Радянського Інформбюро // За честь Батьківщини. – 1944. – 15 липня. – № 127.
- 3.118. Виноградский Г. Вклад чешских патриотов / Г. Виноградский // За честь Родины. 1944. – 6 мая. – № 109.
- 3.119. Вовк С. Бої у Львові / С. Вовк // За честь Батьківщини. – 1944. – 27 липня. – № 137.
- 3.120. В Одессу доставлены 750 полотен выдающихся мастеров живописи // За честь Родины. – 1945. – 21 марта. – № 69.
- 3.121. Военні дії у Західній Європі // За честь Батьківщини. – 1945. – 3 березня. – № 53.
- 3.122. Военні дії у Західній Європі // За честь Батьківщини. – 1945. – 4 березня. – № 54.
- 3.123. Военні дії у Західній Європі // За честь Батьківщини. – 1945. – 11 березня. – № 59.
- 3.124. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.
- 3.125. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 5 февраля. – № 31.
- 3.126. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 18 февраля. – № 43.
- 3.127. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 22 февраля. – № 46.
- 3.128. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 23 февраля. – № 47.
- 3.129. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 27 февраля. – № 50.
- 3.130. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 12 марта. – № 61.

- 3.131. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 18 марта. – № 67.
- 3.132. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 19 марта. – № 69.
- 3.133. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 22 марта. – № 70.
- 3.134. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 23 марта. – № 71.
- 3.135. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 25 марта. – № 73.
- 3.136. Военные действия в Западной Европе // За честь Родины. – 1945. – 31 марта. – № 78.
- 3.137. Волконогов П. Как воевать в горах / П. Волконогов // Знамя Родины. – 1944. – 6 июля. – № 148.
- 3.138. Воронин А. Как воевать в горах / А. Воронин // Знамя Родины. – 1944. – 2 июля. – № 144.
- 3.139. Вперед, добьем фашистского зверя в его берлоге! // За честь Родины. – 1945. – 25 января. – № 22.
- 3.140. В помощь агитатору и пропагандисту // За честь Родины. – 1945. – 2 марта. – № 76.
- 3.141. В помощь групповоду политзанятий // За победу. – 1944. – 1 октября. – № 129.
- 3.142. В Равенбрике, под Берлином, гитлеровцы сжигают советских людей // За честь Родины. – 1945. – 7 февраля. – № 33.
- 3.143. Вручение маршальского знака отличия «Маршальская Звезда» и ордена Суворова I степени Маршалу Советского Союза И.С. Коневу и ордена Суворова I степени Маршалу бронетанковых войск Я.Н. Федоренко // Знамя Родины. – 1944. – 22 июня. – № 136.
- 3.144. Все города Украины получили электроэнергию // За честь Родины. – 1945. – 4 февраля. – № 30.

3.145. Вступають в строй підприємства обувної промисловості // За честь Родины. – 1945. – 14 марта. – № 63.

3.146. Вчіться майстерно наступати в горах! Гори, ліси й ріки для хоробрих воїнів – не перешкода! // За честь Батьківщини. – 1944. – 10 вересня. – № 176.

3.147. Выдающиеся успехи Красной армии // За честь Родины. – 1945. – 25 января. – № 22.

3.148. Выступление Бенеша // Знамя Родины. – 1943. – 2 марта. – № 51.

3.149. Выступление г-на Эд. Бенеша на пресс-конференции // Знамя Родины. – 1943. – 24 декабря. – № 293.

3.150. Галаков Б., Котляров Б. Коростышев снова советский / Б. Галаков, Б. Котляров // Знамя Родины. – 1943. – 29 декабря. – № 297.

3.151. Генеральный секретарь ППС Матушевский о решениях Крымской конференции по польскому вопросу // За честь Родины. – 1945. – 18 февраля. – № 43.

3.152. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 5 февраля. – № 31.

3.153. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 8 февраля. – № 33.

3.154. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 21 февраля. – № 45.

3.155. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 22 февраля. – № 46.

3.156. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 26 февраля. – № 49.

3.157. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 12 марта. – № 61.

3.158. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 14 марта. – № 63.

3.159. Герои наступления // За честь Родины. – 1945. – 17 марта. – № 66.

3.160. Герої наступу // За честь Батьківщини. – 1945. – 26 лютого. – № 48.

- 3.161. Гетеборгские газеты о положении в Берлине // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.
- 3.162. Гитлеровцы укрываются в Швейцарии // За честь Родины. – 1945. – 30 марта. – № 77.
- 3.163. Г-ну Эдуарду Бенешу, президенту Чехословацкой Республики // За честь Родины. 1944. – 11 апреля. – № 88.
- 3.164. Г-ну Яну Шрамеку Премьер-министру Чехословацкой Республики // За честь Родины. 1944. – 13 апреля. – № 90.
- 3.165. Гунин В. Фаустпатроны и борьба с ними / В. Гунин // За честь Родины. – 1945. – 18 февраля. – № 43.
- 3.166. Гусаров А. Як пересуватися в лісисто-гірській місцевості / А. Гусаров // За честь Батьківщини. – 1944. – 10 вересня. – № 176.
- 3.167. Даниил Филиппович Буцик бывший рабочий завода «Азовсталь» в Мариуполе // За честь Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.
- 3.168. Дезертирство в германской армии // За честь Родины. – 1945. – 8 февраля. – № 34.
- 3.169. Декларація Чехословацького уряду // За честь Батьківщини. – 1945. – 11 квітня. – № 86.
- 3.170. «Дейли миррор» о судьбе польских солдат – выходцев из Западной Украины и Белоруссии // За честь Родины. – 1944. – 23 апреля. – № 99.
- 3.171. Действия авиации союзников // За честь Родины. – 1945. – 19 марта. – № 68.
- 3.172. Действия авиации союзников // За честь Родины. – 1945. – 31 марта. – № 78.
- 3.173. Действия американской авиации // За честь Родины. – 1945. – 16 марта. – № 65.
- 3.174. Дії авіації союзників // За честь Батьківщини – 1944. – 1 липня. – № 114.

3.175. Дії авіації союзників // За честь Батьківщини – 1944. – 31 липня. – № 142.

3.176. Дії авіації союзників // За честь Батьківщини – 1944. – 18 вересня. – № 183.

3.177. Дії американської авіації в червні // За честь Батьківщини – 1944. – 7 липня. – № 120.

3.178. Директивы и приказы гитлеровского правительства и германского военного командования об истреблении советских военнопленных и мирных граждан // Знамя Родины. – 1944. – 13 марта. – № 61.

3.179. Директивы и приказы гитлеровского правительства и германского военного командования об истреблении советских военнопленных и мирных граждан // Знамя Родины. – 1944. – 16 марта. – № 63.

3.180. До радянсько-фінських стосунків // За честь Батьківщини – 1944. – 6 вересня. – № 72.

3.181. Дорошенко П. Німецький конвеєр смерті в Освенцимі / П. Дорошенко // За честь Батьківщини. – 1945. – 15 лютого. – № 39.

3.182. Єрмілов В., Борзунов С. У визволеному Львові / В. Єрмілов, С. Борзунов // За честь Батьківщини. – 1944. – 29 липня. – № 139.

3.183. Ермилов В. Венгрия / В. Ермилов // За честь Родины» – 1944. – 21 мая. – № 122.

3.184. Ермилов В., Френкель И. Митинг в освобожденном Кракове / В. Ермилов, И. Френкель // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.

3.185. За честь Родины. – 1945. – 12 января. – № 5.

3.186. За честь Родины. – 1945. – 25 января. – № 22.

3.187. За честь Родины. – 1945. – 28 января. – № 25.

3.188. За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.

3.189. За честь Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.

3.190. Заявление Бенеша // За честь Родины. – 1945. – 26 февраля. – № 49.

3.191. Заявление Временного Польского правительства правительствам СССР, США, Великобритании и Китая // За честь Родины. – 1945. – 28 марта. – № 75.

3.192. Заявление Губерта Рипка // За честь Родины. – 1944. – 10 мая. – № 112

3.193. Заявление Губерта Рипка // Знамя Родины. – 1943. – 16 декабря. – № 286.

3.194. Заявление Наркоминдела СССР об отношении Советского Союза к Польше // Знамя Родины. – 1944. – 26 июля. – № 165.

3.195. Заявление правительств Советского Союза, Великобритании и Соединенных штатов, обращение к сателлитам гитлеровской Германии – Венгрии, Румынии, Болгарии и Финляндии // За честь Родины. – 1944. – 13 мая. – № 115.

3.196. Заявление президента Эд. Бенеша «Наш путь на родину и всех наших союзников ведет через Москву// За честь Родины. – 1945. – 18 марта. – № 67.

3.197. Заявление Советского Правительства // За честь Родины. – 1944. – 3 апреля. – № 81.

3.198. Зверства немцев в селе Барышевка // Знамя Родины. – 1943. – 3 декабря. – № 299.

3.199. Звіряче поводження німців з радянськими громадянами, вигнаними на німецьку каторгу // За честь Батьківщини. – 1944. – 30 червня. – № 113.

3.200. Знищення німецьких «літаків-снарядів» у повітрі // За честь Батьківщини. – 1944. – 21 червня. – № 106.

3.201. Игнатович О. В Освенцимском лагере немецкие врачи проводили зверские опыты над людьми / О. Игнатович // За честь Родины. – 1945. – 16 марта. – № 65.

3.202. Игнатович О. Герой Одера Владимир Загной / О. Игнатович // За честь Родины. – 1945. – 5 февраля. – № 31.

3.203. Игнатович О. Разбитая немецкая техника в городе Розенберге / О. Игнатович // За честь Родины. – 1945. – 4 февраля. – № 30.

3.204. Из оперативной сводки за 14 декабря // Знамя Родины. – 1943. – 15 декабря. – № 285.

3.205. Из оперативной сводки за 22 марта // За честь Родины. – 1945. – 23 марта. – № 71.

3.206. Из оперативной сводки за 22 июля // Знамя Родины. – 1944. – 23 июля. – № 162.

3.207. Из оперсводки за 25 ноября // На врага. – 1944. – 26 ноября. – № 277.

3.208. Из оперативной сводки за 26 декабря // Знамя Родины. – 1943. – 27 декабря. – № 296.

3.209. Из оперативной сводки за 27 декабря // Знамя Родины. – 1943. – 29 декабря. – № 297.

3.210. Из оперсводки за 27 октября // На врага. – 1944. – 28 октября. – № 253;

3.211. Из оперативной сводки за 28 декабря // Знамя Родины. – 1943. – 29 декабря. – № 297.

3.212. Из опыта партийно-политической работы в наступлении. Трибуна парторга // За победу. – 1944. – 16 октября. – № 245.

3.213. Казни в Германии // За честь Родины. – 1945. – 22 марта. – № 70.

3.214. Как советский закон карает изменников Родины. Из постановления ЦИК СССР от 8 июня 1934 г. Как советский закон карает за самовольные отлучки и дезертирство. Указ Президиума Верховного Совета СССР об изменении пунктов А-Г статьи 193-7 Уголовного кодекса РСФСР // За победу. – 1944. – 1 октября. – № 129.

3.215. Киев получит газ Дашавы // За честь Родины. – 1945. – 6 февраля. – № 32.

3.216. Кисельов Й. Так взято Золочев / Й. Кисельов // За честь Батьківщини. – 1944. – 19 липня. – № 130.

3.217. Ключ от старинной крепости возвращен городу Киеву // За честь Родины. – 1944. – 28 мая. – № 128.

3.218. Конференция руководителей трех союзных держав – Советского Союза, Соединенных штатов Америки и Великобритании // За честь Родины. – 1945. – 8 февраля. – № 34.

3.219. Корабельщиков А. Месть немцам стала законом моей жизни / А. Корабельщиков // За честь Родины. – 1944. – 21 июня. – № 149.

3.220. К польско-чехословацким отношениям // За честь Родины. – 1945. – 4 февраля. – № 30.

3.221. К пребыванию в Москве Президента Крайовой рады народной г-на Б. Берута и премьер-министра Польши г-на Эд. Осубка-Моравского // За честь Родины. – 1945. – 25 января. – № 22.

3.222. К пребыванию в Москве Президента Крайовой рады народной г-на Б. Берута, премьер-министра Польши г-на Эд. Осубка-Моравского и Главнокомандующего Польским Войском генерал-полковника М. Роля-Жимерского // За честь Родины. – 1945. – 22 февраля. – № 46.

3.223. К предстоящей Валютной и Финансовой Конференции Объединенных Наций в Соединенных Штатах Америки // За честь Родины. – 1944. – 22 июня. – № 150.

3.224. К предстоящей конференции Объединенных наций в Сан-Франциско // За честь Родины. – 1945. – 29 марта. – № 76.

3.225. Крупные соединения тяжелых бомбардировщиков совершили ряд налетов на важные железнодорожные объекты и центры коммуникаций в Германии // За честь Родины. – 1945. – 4 февраля. – № 30.

3.226. Ледовое побоище // За честь Родины. – 1945. – 22 февраля. – № 46.

3.227. Малышко А. На Одере / А. Малышко // За честь Родины. – 1945. – 28 января. – № 25.

3.228. Малышко А. Освенцим / А. Малышко // За честь Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.

3.229. Маніфест Першого з'їзду народних комітетів Закарпатської України про возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною // За честь Батьківщини. – 1944. – 28 грудня. – № 268.

3.230. Мануильский Д.З. Советский народ в боях за окончательную победу / Д.З. Мануїльський // «За честь Родины» – 1944. – 1 мая. – № 106.

3.231. Мартынюк Г. Я мщу за мать и сестру / Г. Мартынюк // За честь Родины. – 1944. – 30 июня. – № 156.

3.232. Маршалу Иосифу Сталину // За честь Родины. 1944. – 11 апреля. – № 88.

3.233. Маршалу Иосифу Сталину // За честь Родины. 1944. – 13 апреля. – № 90.

3.234. Маршалу Советского Союза товарищу Жукову // За честь Родины. – 1944. – 13 апреля. – № 90.

3.235. Маршалу Советского Союза товарищу Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 15 апреля. – № 83.

3.236. Масові нальоти американської авіації на Німеччину // За честь Батьківщини – 1945. – 2 березня. – № 52.

3.237. Мелехін А. Боротьба із ворожими засідками у лісі / А. Мелехін // За честь Батьківщини. – 1944. – 15 вересня. – № 180.

3.238. Митинг, посвященный освобождению Польши // За честь Родины. – 1945. – 27 февраля. – № 50.

3.239. Митинг Чехословаков в Лондоне // За честь Родины. 1944. – 14 апреля. – № 91.

3.240. Морковин М. Русские в Берлине / М. Морковин // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.

3.241. Набор в офицерские школы войска польского // На врага. – 1944. – 8 декабря. – № 287.

3.242. Наказ Верховного Головнокомандувача генералові армії Ватутіну // За честь Батьківщини. – 1943. – 7 листопада. – № 78.

3.243. Наказ Верховного Головнокомандувача генералові армії Ватутіну // За честь Батьківщини. – 1943. – 8 листопада. – № 79.

3.244. Наказ Верховного Головнокомандувача генералові армії Ватутіну // За честь Батьківщини. – 1943. – 16 листопада. – № 81.

4.245. Наказ Верховного Головнокомандувача командуючому військами 1-го Українського фронту Маршалу Радянського Союзу Коневу, начальнику штаба фронту генералу армії Соколовському // За честь Батьківщини. – 1945. – 28 січня. – № 25.

3.246. Наказ Верховного Головнокомандувача командуючому військами 1-го Українського фронту Маршалу Радянського Союзу Коневу, начальнику штаба фронту генералу армії Соколовському // За честь Батьківщини. – 1945. – 15 лютого. – № 39.

3.247. Наказ Верховного Головнокомандувача командуючому військами 1-го Українського фронту Маршалу Радянського Союзу Коневу, начальнику штаба фронту генералу армії Соколовському // За честь Батьківщини. – 1945. – 16 лютого. – № 40.

3.248. Наказ Верховного Головнокомандувача Маршалові Радянського Союзу Коневу // За честь Батьківщини. – 1944. – 19 липня. – № 130.

3.249. Наказ Верховного Головнокомандувача Маршалові Радянського Союзу Коневу // За честь Батьківщини. – 1944. – 28 липня. – № 138.

3.250. Наказ Верховного Головнокомандувача Маршалові Радянського Союзу Коневу // За честь Батьківщини. – 1944. – 29 липня. – № 139.

3.251. Наказ Верховного Головнокомандувача Маршалові Радянського Союзу Коневу // За честь Батьківщини. – 1944. – 6 серпня. – № 146.

3.252. Наказ гітлерівської влади про створення військово-польових судів // За честь Батьківщини. – 1945. – 25 лютого. – № 47.

3.253. Налет авіації союзників на Берлін // За честь Родины. – 1945. – 19 марта. – № 68.

3.254. Налет авиации союзников на Будапешт // За честь Родины. – 1944. – 11 мая. – № 113.

3.255. Налет авиации союзников на Плоешти и Белград // За честь Родины. – 1944. – 20 мая. – № 120.

3.256. Налет авиации союзников на Софию // За честь Родины. – 1944. – 1 апреля. – № 79.

3.257. Налет американских бомбардировщиков на авиационные заводы в Германии и Польше // За честь Родины. – 1944. – 11 апреля. – № 88.

3.258. Налет американских самолетов на Центральную Германию // За честь Родины. – 1945. – 8 февраля. – № 34.

3.259. Налет американской авиации на военные объекты противника в Румынии // За честь Родины. – 1944. – 7 июня. – № 136.

3.260. Налет английских бомбардировщиков на Нюрнберг // За честь Родины. – 1944. – 2 апреля. – № 80.

3.261. Налет английских самолетов на Берлин и Регенсбург // За честь Родины. – 1945. – 15 марта. – № 64.

3.262. Налет английской авиации на Берлин // За честь Родины. – 1945. – 25 февраля. – № 48.

3.263. Налет английской авиации на Берлин // За честь Родины. – 1945. – 28 февраля. – № 51.

3.264. Налет английской авиации на Германию // За честь Родины. – 1945. – 24 марта. – № 72.

3.265. Налет на Берлин и Ганновер // За честь Родины. – 1945. – 30 марта. – № 77.

3.266. Налеты авиации союзников на Германию // За честь Родины. – 1945. – 17 февраля. – № 42.

3.267. Налеты авиации союзников на Германию // За честь Родины. – 1945. – 17 марта. – № 66.

3.268. Наліт американської авіації на Мюнхен і Саарбрюкен // За честь Батьківщини – 1944. – 14 липня. – № 126.

3.269. Наліт англійської авіації на Берлін // За честь Батьківщини – 1944. – 11 червня. – № 97.

3.270. Наліт англійської авіації на Берлін // За честь Батьківщини – 1945. – 5 березня. – № 55.

3.271. Наліт англійської авіації на Західну Німеччину // За честь Батьківщини – 1944. – 3 липня. – № 116.

3.272. Наліт 2 250 американських літаків на Німеччину // За честь Батьківщини – 1945. – 3 березня. – № 53.

3.273. На немецкой каторге // За честь Родины. – 1944. – 21 июня – № 149.

3.274. На совещании военкоров и читателей // За честь Родины. – 1944. – 30 мая. – № 129.

3.275. Наумов М. Герои Сталинграда идут по немецкой земле / М. Наумов // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.

3.276. Немцы оккупируют Словакию // Знамя Родины. – 1944. – 22 мая. – № 110.

3.277. Ненависть жжет мое сердце // За честь Родины. – 1944. – 16 июня. – № 144.

3.278. Николай Федорович Ватулин // Знамя Родины. – 1944. – 18 апреля. – № 86.

3.279. Новиков Д. Ненависть привела меня сюда / Д. Новиков // За честь Родины. – 1944. – 3 июня. – № 133.

3.280. Новый Чехословацкий уряд // За честь Батьківщини. – 1945. – 9 квітня. – № 85.

3.281. Новые шахты в Западной Украине // За честь Родины. – 1945. – 30 марта. – № 77.

3.282. Нота радянського уряду Болгарії // За честь Батьківщини – 1944. – 6 вересня. – № 72.

3.283. Обед у Председателя Совета Народных Комиссаров СССР И.В. Сталина в честь Президента Чехословацкой Республики г-на Эд. Бенеша // За честь Родины. – 1945. – 30 марта. – № 77.

3.284. Обед у Председателя Совета Народных Комиссаров СССР тов. И.В. Сталина в честь Президента Чехословацкой Республики г-на Эд. Бенеша // Знамя Родины. – 1943. – 24 декабря. – № 293.

3.285. Обед у Председателя Совета Народных Комиссаров СССР товарища И.В. Сталина в честь руководителей Польского комитета национального освобождения // Знамя Родины. – 1944. – 30 июля. – № 162.

3.286. Обмен телеграммами между президентом Чехословацкой Республики Э. Бенешом и Премьер-Министром Чехословацкой Республики Я. Шрамеком и товарищем И. Сталиным // Знамя Родины. – 1944. – 13 апреля. – № 81.

3.287. Об оказании помощи восстановлению г. Варшавы // За честь Родины. – 1945. – 19 февраля. – № 44.

3.288. Образование Польского комитета национального освобождения // Знамя Родины. – 1944. – 25 июля. – № 164.

3.289. О внешней политике Советского Союза. Доклад председателя СНК и народного комиссариата иностранных дел тов. В.М. Молотова на заседании Верховного Совета СССР 31 октября 1939 года // За Родину. – 1939. – 14 ноября. – № 81.

3.290. О зверствах немецко-фашистских захватчиков в г. Харькове и Харьковской области // Знамя Родины. – 1943. – 14 декабря. – № 284.

3.291. Оперативне зведення за 19 липня // За честь Батьківщини. – 1944. – 20 липня. – № 131.

3.292. Оперативне зведення за 21 липня // За честь Батьківщини. – 1944. – 22 липня. – № 133.

3.293. Оперативне зведення за 22 липня // За честь Батьківщини. – 1944. – 23 липня. – № 134.

- 3.294. О разрушениях и зверствах, совершенных немецко-фашистскими захватчиками в городе Киеве // Знамя Родины. – 1944. – 1 марта. – № 50.
- 3.295. Организованность, дисциплина, порядок // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.
- 3.296. Орешкін Ф., Дальський В. Ярослав Визволено / Ф. Орешкін, В. Дальський // За честь Батьківщини. – 1944. – 31 липня. – № 142.
- 3.297. О Советско-Чехословацком Соглашении на случай вступления советских войск на территорию Чехословакии // За честь Родины. – 1944. – 4 мая – № 107.
- 3.298. От Совнаркома СССР, Наркомата обороны СССР и ЦК ВКП(б) // Знамя Родины. – 1944. – 16 апреля. – № 84.
- 3.299. Отставка Миколайчика // На врага. – 1944. – 26 ноября. – № 277.
- 3.300. Отъезд г-на Эд. Бенеша из Москвы // Знамя Родины. – 1943. – 24 декабря. – № 293.
- 3.301. Отъезд из Москвы председателей Польского комитета национального освобождения // За победу. – 1944. – 16 декабря. – № 297.
- 3.302. Офіційне англійське повідомлення про німецький «літак-снаряд» // За честь Батьківщини. – 1944. – 21 червня. – № 106.
- 3.303. Падение духа в германской армии // За честь Родины. – 1945. – 6 февраля. – № 32.
- 3.304. Паника в логове гитлеровского зверя // За честь Родины. – 1945. – 31 января. – № 27.
- 3.305. Паническое настроение в Германии // За честь Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.
- 3.306. Пантелеев А. Ненависть привела меня сюда! / А. Пантелеев // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.
- 3.307. Первая группа украинцев прибыла из Польши в СССР // За победу. – 1944. – 8 декабря. – № 290.
- 3.308. Передача дара города Варшавы Московскому совету // За победу. – 1944. – 17 ноября. – № 272.

3.309. Переименования аллеи «Уяздовська» у Варшаві в «Алею Маршала Йосифа Сталіна» // За честь Батьківщини. – 1945. – 1 березня. – № 51.

3.310. Петровський М.Н. З історії спільної боротьби українського та російського народу проти іноземних загарбників // За честь Батьківщини – 1945. – 3 березня. – № 53.

3.311. Письма об опыте работы агитаторов // За победу. – 1944. – 2 октября. – № 233.

3.312. Письма об опыте работы агитаторов // За победу. – 1944. – 3 октября. – № 234.

3.313. Письмо винницьких остарбайтеров Анны Коневец, Парасковии Луценко, Марии Коваль «Спасибо дорогие друзья!» // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.

3.314. Подлинно национальная, мощная польская армия // За честь Родины. – 1944. – 9 июня. – № 138.

3.315. Подписание договора между СССР и Чехословацкой республикой о дружбе, взаимной помощи и послевоенном сотрудничестве // Знамя Родины. – 1943. – 13 декабря. – № 283.

3.316. Подписание соглашения между правительствами Союза Советских Социалистических Республик и правительством Чехословацкой Республики об отношениях между советским главнокомандующим и чехословацкой администрацией после вступления советских войск на территорию Чехословакии // За честь Родины. – 1944. – 9 мая. – № 111.

3.317. Положение в Берлине // За честь Родины. – 1945. – 31 января. – № 27.

3.318. Положение в Берлине // За честь Родины. – 1945. – 6 февраля. – № 32.

3.319. Положение в Берлине // За честь Родины. – 1945. – 7 февраля. – № 33.

3.320. Положение в Берлине // За честь Родины. – 1945. – 9 февраля. – № 35.

3.321. Положение в Берлине // За честь Родины. – 1945. – 21 февраля. – № 45

3.322. Положение в Германии // За честь Родины. – 1945. – 4 февраля. – № 30.

3.323. Положение в Германии // За честь Родины. – 1945. – 5 февраля. – № 31.

3.324. Полосов Г. Торжество Советской Украины / Г. Полосов // За победу. – 1944. – 21 октября. – № 249.

3.325. Польская печать о братской помощи народов СССР Варшаве // За часть Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.

3.326. Польский народ требует преобразования Польского комитета национального освобождения во временное национальное правительство // За победу. – 1944. – 5 декабря. – № 288.

3.327. Помощь СССР населению Праги // На врага. – 1944. – 3 октября. – № 232.

3.328. Послание от председателя Президиума ВС УССР М. Гречухи, председателя СНК УССР Н. Хрущева, секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка председателю ГКО тов. Сталину И.В. в день полного освобождения Советской Украины // За победу. – 1944. – 16 октября. – № 245.

3.329. Потери немцев и трофеи войск 1-го Украинского фронта за период боев с 4 декабря 1943 года по 31 марта с.г. // Знамя Родины. – 1944. – 5 апреля. – № 80.

3.330. Потери противника и трофеи войск 1-го Украинского фронта за время наступательных операций с 13 июля по 12 августа сего года // На врага. – 1944. – 17 августа. – № 194.

3.331. Потери противника и трофеи войск 1-го Украинского фронта за период с 24 декабря 1943 года по 13 января 1944 года // Знамя Родины. – 1944. – 17 января. – № 15.

3.332. Президент Чехословакии виїхав з Лондона // За честь Батьківщини. – 1945. – 13 березня – № 61.

3.333. Пресс-конференция в представительстве Польского комитета национального освобождения в Москве // На врага. – 1944. – 2 октября. – № 231.

3.334. Прибуття до Москви Президента Крайової ради народової п. Б. Берута та прем'єр-міністра і міністра закордонних справ Тимчасового уряду Польської Республіки п. Е. Осубка-Моравського // За честь Батьківщини. – 1945. – 15 лютого. – № 39.

3.335. Прибытие в Москву делегации г. Варшавы // За счастье Родины. – 1944. – 16 ноября. – № 65.

3.336. Прибытие в Москву Президента Чехословацкой Республики г-на Эд. Бенеша и Премьер-Министра Чехословацкой Республики г-на Я. Шрамека // За честь Родины. – 1945. – 18 марта. – № 67.

3.337. Прибытие в Москву уполномоченных Национального совета Польши («Крайовой рады народовой») // За честь Родины. – 1944. – 27 мая. – № 127.

3.338. Приезд в Москву представителей Польского комитета национального освобождения // На врага. – 1944. – 1 октября. – № 230.

3.339. Прием И.В. Сталиным г-на С. Миколайчика // На врага. – 1944. – 11 августа. – № 189.

3.340. Прием И.В. Сталиным делегации населения Варшавы // За победу. – 1944. – 17 ноября. – № 272.

3.341. Прием Председателем Президиума Верховного Совета СССР М.И. Калининым Президента Чехословацкой Республики г-на Эд. Бенеша 19 марта // За честь Родины. – 1945. – 21 марта. – № 69.

3.342. Прием тов. И.В. Сталиным председателя Польского национального совета г-на Б. Берута и председателя Польского комитета национального освобождения г-на Э. Осубка-Моравского // На врага. – 1944. – 11 августа. – № 189.

3.343. Прием тов. И.В. Сталиным уполномоченных Национального Совета Польши // За честь Родины. – 1944. – 26 мая. – № 126.

3.344. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватутину // Знамя Родины. – 1943. – 31 декабря. – № 299.

3.345. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватутину // Знамя Родины. – 1944. – 2 января. – № 2.

3.346. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватутину // Знамя Родины. – 1944. – 5 января. – № 4.

3.347. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватутину // Знамя Родины. – 1944. – 6 января. – № 5.

3.348. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватутину // Знамя Родины. – 1944. – 13 января. – № 11.

3.349. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватутину // Знамя Родины. – 1944. – 6 февраля. – № 30.

3.350. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Ватутину // Знамя Родины. – 1944. – 12 февраля. – № 34.

3.351. Приказ Верховного Главнокомандующего генералу армии Коневу // Знамя Родины. – 1944. – 18 февраля. – № 39.

3.352. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 1-го Украинского фронта Маршалу Советского Союза Коневу // За победу. – 1945. – 14 января. – № 12.

3.353. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 1-го Украинского фронта Маршалу Советского Союза Жукову // За честь Родины. 1944. – 9 апреля. – № 87.

3.354. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 1-го Украинского фронта Маршалу Советского Союза Коневу, начальнику штаба фронта генералу армии Соколовскому // За честь Родины. – 1945. – 29 января. – № 26.

3.355. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 1-го Украинского фронта Маршалу Советского Союза Коневу, начальнику штаба фронта генералу армии Соколовскому // За честь Родины. – 1945. – 7 февраля. – № 33.

3.356. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 1-го Украинского фронта Маршалу Советского Союза Коневу, начальнику штаба фронта генералу армии Соколовскому // За честь Родины. – 1945. – 23 марта. – № 71.

3.357. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 1-го Украинского фронта Маршалу Советского Союза Коневу, начальнику штаба фронта генералу армии Соколовскому // За честь Родины. – 1945. – 25 марта. – № 73.

3.358. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 1-го Украинского фронта Маршалу Советского Союза Коневу, начальнику штаба фронта генералу армии Соколовскому // За честь Родины. – 1945. – 28 марта. – № 75.

3.359. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему 2-м Украинским фронтом Коневу, командующему 1-м Украинским фронтом Ватутину // Знамя Родины. – 1944. – 5 февраля. – № 29.

3.360. Приказ Верховного Главнокомандующего командующему войсками 4-го Украинского фронта генералу армии Петрову, начальнику штаба фронта генерал-лейтенанту Корженевичу // За победу. – 1944. – 27 октября. – № 255.

3.361. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 6 марта. – № 55.

3.362. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 10 марта. – № 58.

3.363. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 18 марта. – № 65.

3.364. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 19 марта. – № 66.

3.365. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 20 марта. – № 67.

3.366. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 22 марта. – № 68.

3.367. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 25 марта. – № 71.

3.368. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 26 марта. – № 72.

3.369. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 29 марта. – № 74.

3.370. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 30 марта. – № 75.

3.371. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 31 марта. – № 76.

3.372. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Жукову // Знамя Родины. – 1944. – 16 апреля. – № 84.

3.373. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Коневу // На врага. – 1944. – 19 августа. – № 195.

3.374. Приказ Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза Коневу // На врага. – 1944. – 25 августа. – № 200.

3.375. Приказ Верховного Главнокомандующего 1 мая 1944 года № 70 // За честь Родины. – 1944. – 1 мая. – № 106.

3.376. Приложение к «Соглашению между СССР, Великобританией, США и Венгрией о перемирии» // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.

3.377. Провал попыток Квапинского сформировать новое польское эмигрантское правительство // За победу. – 1944. – 1 декабря. – № 288.

3.378. Проценко Н. Как воевать в горах / Н. Проценко // Знамя Родины. – 1944. – 28 июня. – № 141.

3.379. Пущена Корсунская гидроэлектростанция // За честь Родины. – 1945. – 4 февраля. – № 30.

- 3.380. Разгром немцев на Украине // За честь Родины. – 1945. – 22 февраля. – № 46.
- 3.381. Разоблаченная фашистская лож // За честь Родины. – 1944. – 4 мая. – № 108.
- 3.382. Растет и крепнет дружба народов СССР и Чехословакии // Знамя Родины. – 1943. – 15 декабря. – № 285.
- 3.383. Результаты налета авиации союзников на Берлин // За честь Родины. – 1945. – 5 февраля. – № 31.
- 3.384. Ренсков И. Год со снайперской винтовкой / И. Ренсков // За честь Родины. – 1944. – 24 июня. – № 151.
- 3.385. Речмедін Л. Стародавнє місто Львів / Л. Речмедін // За честь Батьківщини. – 1944. – 27 липня. – № 137.
- 3.386. Речь Черчилля в палате общин // За честь Родины. – 1945. – 28 февраля. – № 51.
- 3.387. Решение Чехословацкого правительства о признании временного правительства Польской Республики // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.
- 3.388. Розвідка в горах та лісах // За честь Батьківщини. – 1944. – 16 вересня. – № 181.
- 3.389. Румыния // За честь Родины – 1944. – 3 июня. – № 133.
- 3.390. Румынские крестьяне о Красной Армии // За честь Родины. – 1944. – 20 апреля. – № 96.
- 3.391. Саксония (справка) // За честь Родины. – 1945. – 17 февраля. – № 42.
- 3.392. «Секретное оружие» Гитлеровцев. Про самолеты-снаряды // За честь Родины. – 1944. – 25 июня. – № 152.
- 8.393. Скляренко С. Львівський напрям / С. Скляренко // За честь Батьківщини. – 1944. – 22 липня. – № 133.
- 3.394. Смятение и паника в «угрожаемых районах Германии» // За честь Родины. – 1945. – 21 февраля. – № 45.

3.395. Смятение среди гитлеровских главарей // За честь Родины. – 1945. – 9 февраля. – № 35.

3.396. Советско-японские соглашения о ликвидации японских консульств на Северном Сахалине и о пролонгации Рыболовной Конвенции между СССР и Японией с внесенными в Конвенцию коррективами // За честь Родины. – 1944. – 1 апреля. – № 79.

3.397. Совещание редакторов красноармейских газет // За честь Родины. – 1944. – 20 июня. – № 148.

3.398. Совнарком СССР объявил о выпуске Третьего Государственного Военного Займа на сумму 25 млрд. рублей сроком на 20 лет // За честь Родины. 1944. – 4 мая. – № 108.

3.399. Соглашение между СССР и дружественной Чехословакией // За победу. – 1944. – 24 ноября. – № 278.

3.400. Сообщение агентства «Польпресс» // На врага. – 1944. – 11 августа. – № 189.

3.401. Сообщение Совинформбюро: В наркомате СССР // За честь Родины. – 1945. – 21 марта. – № 69.

3.402. Сообщение Совинформбюро // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.

3.403. Становище в Берліні // За честь Батьківщини. – 1945. – 10 березня. – № 58.

3.404. Становище в Словаччині // За честь Батьківщини – 1944. – 6 вересня – № 72.

3.405. Стариков В., Ермилов В. Лагерь смерти в Ламсдорфе / В. Стариков, В. Ермилов // За честь Родины. – 1945. – 31 марта. – № 78.

3.406. Судебный процесс о зверствах немецко-фашистских захватчиков на территории гор. Харькове и Харьковской области в период их временной оккупации // Знамя Родины. – 1943. – 17 декабря. – № 287.

3.407. С удесытеренной силой бить врага в его разбойничьем логове до полного разгрома! // За честь Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.

3.408. Телеграмма румынского правительства тов. Сталину // За честь Родины. – 1945. – 14 марта. – № 63.

3.409. Телеграмма уполномоченных Национального совета Польши тов. Н.С. Хрущову // За честь Родины. – 1944. – 13 июня. – № 147.

3.410. Тематика бесед, докладов и лекций по изучению доклада и приказа товарища Сталина о XXVII годовщине Великой Октябрьской социалистической революции // За победу. – 1944 г. – 21 ноября. – № 276.

3.411. Тематика политического управления Красной Армии для бесед и политзанятий с рядовым и сержантским составом по приказу ВГК тов. Сталина № 5 от 23 февраля 1945 года // За честь Родины. – 1945. – 28 февраля. – № 51.

3.412. Тихомиров М., Ходаков В. В районе Бреслау / М. Тихомиров, В. Ходаков // За честь Родины. – 1945. – 29 января. – № 26.

3.413. Тихомиров М., Ходаков В. Наши воины освободили от фашистской неволи тысячи советских людей / М. Тихомиров, В. Ходаков // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.

3.414. Траурный митинг в Киеве, посвященный памяти Н.Ф. Ватутина // Знамя Родины. – 1944. – 19 апреля. – № 87.

3.415. Три года Отечественной войны Советского Союза (военные и политические итоги) // За честь Родины. – 1944. – 22 июня. – № 150.

3.416. Тюрин В. Как воевать в горах / В. Тюрин // Знамя Родины. – 1944. – 5 июля. – № 147.

3.417. У визволеному Горохові // За честь Батьківщини. – 1944. – 20 липня. – № 131.

3.418. Угода між союзними державами в справах військовополонених та цивільних осіб цих держав // За честь Батьківщини. – 1945. – 15 лютого. – № 39.

3.419. Удар 1 300 американских бомбардировщиков // За честь Родины. – 1945. – 19 марта. – № 68.

3.420. Указ Президії Верховної Ради Союзу РСР про надання звання Героя Радянського Союзу маршалам і генералам Червоної армії // За честь Батьківщини. – 1944. – 30 липня. – № 141.

3.421. Указ Президиума Верховного Совета Союза ССР о награждении Маршала Советского Союза Жукова Г.К. орденом «Победа» // Знамя Родины. – 1944. – 13 апреля. – № 81.

3.422. Указ Президиума Верховного Совета СССР о предоставлении амнистии польским гражданам, осужденным за совершение преступлений на территории СССР // На врага. – 1944. – 12 августа. – № 190.

3.423. Указ Президиума Верховного Совета Союза ССР о присвоении генералу армии Коневу И.С. Военного звания Маршала Советского Союза // Знамя Родины. – 1944. – 21 февраля. – № 42.

3.424. Украинско-немецкие националисты – пособники Гитлера, злейшие враги украинского народа (Из доклада Председателя Совета Народных Комиссаров Украинской ССР тов. Хрущева Н.С. на VI сессии Верховного Совета УССР) // Знамя Родины. – 1944. – 17 марта. – № 64.

3.425. Уловки гитлеровцев // За честь Родины. – 1945. – 26 марта. – № 74.

3.426. Ульрих В. Выше бдительность на заключительной стадии войны! // За честь Родины. – 1945. – 12 марта. – № 61.

3.427. Финляндия (справка) // За честь Родины. – 1944. – 24 июня. – № 151.

3.428. Френкель И. Дорога в Берлин / И. Френкель // За честь Родины. – 1945. – 2 февраля. – № 29.

3.429. Чехословакия (справка) // За победу. – 1944 г. – 23 ноября. – № 277.

3.430. Чехословакия (справка) // За честь Родины. – 1944. – 20 июня. – № 148.

3.431. Шаров А. Немецкая фабрика смерти – Освенцим / А. Шаров // За честь Родины. – 1945. – 28 февраля. – № 51.

3.432. Шаров А. Расплата / А. Шаров // За честь Родины. – 1945. – 1 февраля. – № 28.

3.433. Шатілов А. Після утворення Польського комітету національного визволення / А. Шатілов // За честь Батьківщини. – 1944. – 31 липня. – № 142.

3.434. Эвакуация Берлина продолжается // За честь Родины. – 1945. – 31 января. – № 27.

3.435. Юдин В.П. В Германию повели свои грозные машины славные танкисты, герои боев за освобождение Украины и Польши» / В.П. Юдин // За честь Родины. – 1945. – 26 января. – № 23.

3.436. 300 тысяч колхозников переселились в новые дома // За честь Родины. – 1945. – 18 марта. – № 67.

3.437. 500 техникумов в освобожденных районах // За честь Родины. – 1945. – 6 февраля. – № 32.

3.438. 55 тысяч самолетовылетов // За честь Родины. – 1945. – 26 марта. – № 74.

Література

4. Монографії, брошури, наукові статті

4.439. Абишев Г.А. Фронтовая печать / Г.А. Абишев // Партийная жизнь Казахстана. – Алма-Ата, 1965. – № 5. – С. 30–33.

4.440. А було це так... Згадують журналісти-ветерани / [Упорядник Г.І. Вартанов]. – К.: Україна, 1992. – 206 с.

4.441. Алехина А.С. Советская публицистика периода Великой Отечественной войны / А.С. Алехина. – М.: изд-во МГУ, 1988. – 362 с.

4.442. Андрющенко О. Висвітлення питання українізації на шпальтах газет Дніпропетровщини 1941–1943 рр. / О. Андрющенко // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення сьомої Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Львів, 17–18 травня 2002 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2002 – С. 343–349.

4.443. Андрющенко О. «Дніпропетровська газета» періоду фашистської окупації / О. Андрющенко // Українська періодика: історія і сучасність: доп. і

повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовтня 2003 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Львів, 2003. – С. 176–181.

4.444. Андрющенко О. Окупаційна преса Дніпропетровщини (1941–1943 рр.): маніпулювання свідомістю аудиторії / О. Андрющенко // Вісник. Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Журналістика. Медіалінгвістика. Кіномистецтво. – Вип. 3. – К., 2004. – С. 157–165.

4.445. Антонюк Н.В. Проблеми функціонування західноукраїнської преси періоду Другої світової війни / Н.В. Антонюк // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. п'ятої Всеукр. наук.-теорет. конф. Львів, 27–28 листопада 1998 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 1999. – С. 353–358.

4.446. Антонюк Н.В. Список легальних періодичних видань, які виходили у Генеральній губернії (1939–1944 рр.) / Н.В. Антонюк. – Львів, 1998. – 297 с.

4.447. Антонюк Н.В. Творчість Львівського оперного театру у публікаціях періодичної преси (1941–1944 рр.) / Н.В. Антонюк // Українська періодика: історія та сучасність: доп. та повід. четвертої Всеукр. наук.-теорет. конф. 19–20 грудня 1997 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Львів, 1997. – С. 132–135.

4.448. Антонюк Н.В. Українське культурне життя в «Генеральній Губернії» (1939–1944 рр.): За матеріалами періодичної преси / [Н.В. Антонюк; НАН України; Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника]. – Львів, 1997. – 232 с.

4.449. Ахунзянов Т.И. Идеино-политическая направленность печати / Т.И. Ахунзянов. – М.: Политиздат, 1976 – 63 с.

4.450. Байрау Д. Пропаганда как механизм агитации / Д. Байрау // Отечественная история. – М.: Наука, 2008. – Январь–февраль – № 1.– С. 91–99.

4.451. Білоус О.П. Діяльність радянських партизанських формувань Середньої Наддніпрянщини під час форсування Дніпра як складова частина

загальноукраїнської антинацистської боротьби в роки Великої Вітчизняної війни / О.П. Білоус // Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Зб. наук. Праць / Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 31 жовтня 2013 р. / [Кабінет міністрів України, Український інститут національної пам'яті, Міністерство культури України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років», Інститут історії України НАН України]. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети»», 2013. – С.78–85.

4.452. Богуславський О. Освітня політика німецького окупаційного режиму у світлі публікацій часопису «Нове Запоріжжя» (1941–1943) / О. Богуславський // Українська періодика: історія і сучасність: доп. і повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовтня 2003 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Львів, 2003. – С. 423–428.

4.453. Боевые традиции нашей печати: в помощь редактору краснофлотской газеты / [сост. А. Мишурис]. – М.-Л.: Военно-морское издательство НКВМФ Союза ССР, 1945. – 64 с.

4.454. Борисенко Т. «Краківські вісті» – український часопис Холмщини та Підляшшя / Т. Борисенко // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 травня 2000 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2000. – С. 306–310.

4.455. Будников В.П. Большевистская печать – важнейшее идеологическое оружие партии / В.П. Будников. – М.: Мысль, 1978 – 166 с.

4.456. Бурков Б.С. «Комсомолка» в шинели / Б.С. Бурков. – М.: Правда, 1975. – 239 с.

4.457. Бурмака М.М. Преса Чехословацького військового корпусу в СРСР: учбово-методичний посібник / М.М. Бурмака. – К.: КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 1968. – 70 с.

4.458. Буряк Л.І. Партійно-радянська преса як джерело вивчення патріотичного виховання радянських людей у роки Великої Вітчизняної

війни / Л.І. Буряк // Український історичний журнал. – 1985. – № 5. – С. 142–148.

4.459. Буряк Л.И. Печать как источник изучения опыта партийно-политического воспитания советских людей в годы Великой Отечественной войны (методика количественного анализа) / Л.И. Буряк // Научные труды по истории КПСС: Республиканский междуведомственный научный сборник. – К.: Вища школа, 1985. – Вып. № 135. – С. 99–106.

4.460. Бухало Г.В. Видання Української Повстанської Армії (1941–1950-ті рр.) / Г.В. Бухало // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 травня 2000 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2000. – С. 83–86.

4.461. Верниковский М. Wolnosc – по-русски свобода / [Верниковский М.] // Советская печать. – М., 1966. – № 7. – С. 57–60.

4.462. Веселов В. Листовка и брошюра на фронте / В. Веселов // Агитатор и пропагандист Красной Армии. – М., 1943. – № 13–14. – С. 32–37.

4.463. Винокурова Ф. Вінницька обласна окупаційна преса 1941–1944 рр. у науково-довідковій бібліотеці Держархіву Вінницької області як джерело вивчення ідеології і практики геноциду / Ф. Винокурова // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Вип. 13. – К., 2004. – С. 449–460.

4.464. Вони боронили Карпатську Україну. Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців / [Під ред. доктора іст. наук, професора М.М. Вегеша]. – Ужгород: «Карпати», 2002. – 709 с.

4.465. Всемирно-историческая победа советского народа: 1941–1945 / [Под ред. А.А. Гречко]. – М.: Наука, 1971. – 646 с.

4.466. Газета в бою / [ред. В. Троянкер]. – М.: Госполитиздат, 1942. – 132 с.

4.467. Газеты Ленинградской области в дни Отечественной войны. – Л.: Ленинградское газетно-журналистское и книжное издательство, 1944. – 112 с.

4.468. Галумов Э.А. «Известия» на информационном и боевом фронтах / Э.А. Галумов // Военно-исторический журнал. – 2010. – № 11. – С. 29–33.

4.469. Гедз В.А. Джерела до вивчення культурного життя в окупованому Києві / В.А. Гедз // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Збірка наукових праць / [відп. ред. Г.В. Боряк]. – К.: НАН України, Інститут історії України, 2007. – Число 15. – С. 181–203.

4.470. Гінда В.В. Українсько-німецьке футбольне протистояння в Україні (на матеріалах окупаційної преси) / В.В. Гінда // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / [НАН України. Ін-т Історії України]. – К., 2009. – Вип. 12. – С. 201–212.

4.471. Гольшев А.А. Военная печать в дни обороны Одессы / А.А. Гольшев // Тезисы научной конференции кафедры истории КПСС Одесского университета. – Одесса, 1965. – С. 82–85.

4.472. Горевалов С.І. Військова журналістика України: історія та сучасність / С.І. Горевалов. – Львів: вид-во Військового інституту при ДУ «Львівська політехніка», 1998. – 388 с.

4.473. Горохов Н.А. Идеологическая работа КПСС в Советской Армии в годы Великой Отечественной войны / Н.А. Горохов. – М.: Высшая школа, 1985 – 119 с.

4.474. Горохов Н.А. Фронтная печать – могучее средство партии в мобилизации советских воинов на разгром немецко-фашистских войск под Москвой / Н.А. Горохов // Доклады научно-технической конференции Московского энергетического института по итогам научно-исследовательских работ за 1966–1967 гг. – М., 1967. – С. 105–119.

4.475. Григорович Д.Ф. Политическая работа КПСС среди населения на временно оккупированной территории Украины / Д.Ф. Григорович. – К.: Знание, 1980. – 48 с.

4.476. Гриневич В.А. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939–1945) / В.А. Гриневич. – К.: НАН України, ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса, 2007. – 520 с.

4.477. Гриняев С.М. Лицом к огню / С.М. Гриняев // Алтай – Барнаул, 1964. – № 1. – С. 83–90.

4.478. Грицюк В. Дебреценсько-Ужгородська (Східно-Карпатська) стратегічна наступальна операція 1944 року / В. Грицюк // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць / [Відп. ред. О.Є. Лисенко]. – К.: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – С. 182–189.

4.479. Гуржій О.І. Проблемність застосування термінів «військовий» і «воєнний»: методологічні підходи / О.І. Гуржій // Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни): тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції з міжнародною участю, Київ–Черкаси, 25–26 вересня 2014 р. / [редкол.: В.А. Смолій та ін.]. – К.: Інститут історії України, 2014. – С. 26–28.

4.480. Гурьев М.В. До стен Рейхстага / М.В. Гурьев. – М.: Воениздат, 1973. – 160 с.

4.481. Гутин М.Л. Организационно-массовая работа окружных военных газет в годы Великой Отечественной войны / М.Л. Гутин // Труды военно-политической академии им. В.И. Ленина. – Том 22. – М., 1958. – С. 210–237.

4.482. Гутин М.Л. Роль окружных военных газет в морально-политической подготовке боевого пополнения для фронта (1941–1945 гг.) / М.Л. Гутин // Труды военно-политической академии им. В.И. Ленина. – Том 23. – М., 1958. – С. 90–110.

4.483. Гутянська О.В. Через лінію фронту. Газета «За Радянську Україну» у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників / О.В. Гутянська. – К.: Вища школа, 1980. – 152 с.

4.484. Дем'янчук І.Л. Зброєю слова. Преса партійного підпілля і партизанських формувань періоду Великої Вітчизняної війни 1941–1945 / І.Л. Дем'янчук. – К.: вид-во Київського ун-ту, 1966. – 239 с.

4.485. Дем'янчук І.Л. Партизанська преса України (1941–1944 рр.) / І.Л. Дем'янчук. – К.: вид-во Київського ун-ту, 1956. – 108 с.

4.486. Довганич О.Д. Закарпатські добровольці: Нариси з історії та бойового шляху / О.Д. Довганич. – Ужгород, 1998. – 167 с.

4.487. Довженко О.П. Щоденникові записи, 1939–1956 = Дневниковые записи, 1939–1956 / О.П. Довженко. – Харків: Фоліо, 2013. – 879 с.

4.488. Дорофеев В.В. С пером и гранатой / В.В. Дорофеев. – Мурманск: Мурманское книжное издательство, 1962. – 56 с.

4.489. Дубицкий А.В. В пороховом дыму / А.В. Дубицкий // Простор. – Алма-Ата, 1965. – № 5. – С. 84–87.

4.490. Евсеев В.Е. Партийное воздействие прессы: Вопросы истории и методологии печати как средства идейного и организационного укрепления КПСС / В.Е. Евсеев. – М.: Политиздат, 1980. – 174 с.

4.491. Жив'юк А.А. Місце і роль легальної української періодики (1941–1944 рр.) у національно-визвольній боротьбі (на прикладі газети «Волинь») / А.А. Жив'юк] // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 травня 2000 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2000. – С. 110–115.

4.492. Жуков С.И. Фронтальная печать в годы Великой Отечественной войны / С.И. Жуков. – М.: изд-во МГУ, 1968. – 388 с.

4.493. Жуков Ю. Журналисты: Рассказы о солдатах переднего края фронта идеологической борьбы / Ю. Жуков. – М.: Правда, 1984. – 336 с.

4.494. Журналисты на войне / [Сост: В.Г. Андрущенко]. – М.: Воениздат, 1982. – 274 с.

4.495. Журналисты на войне / [Сост: Н.Г. Кузьмин]. – М.: Воениздат, 1966. – 424 с.

4.496. Идеологическая работа КПСС в действующей армии. 1941–1945 гг. / [под ред. Г.В. Средина]. – М.: Воениздат, 1985. – 270 с.

4.497. Каюшин Н. Периодическая печать военных лет – один из источников истории / Н. Каюшин // Военно-исторический журнал. – 1980. – № 1. – С. 82–83.

4.498. Клец В. Днепропетровская пресса оккупационного периода в годы Второй мировой войны в русле осуществления оккупационной политики / В. Клец // Вопросы германской истории: сб. науч. ст. / [ред. кол.: С.И. Бобылева (отв. ред.) и др.]. – Днепропетровск: РВВ ДНУ, 2002. – С. 112–119.

4.499. Козлов Н. Фронтная печать в годы Великой Отечественной войны / [Н. Козлов] // Военно-исторический журнал. – 1981. – № 7. – С. 75–78.

4.500. Комаров Д. Пресса германских властей на оккупированной территории СССР / Д. Комаров // Отечественные архивы. – 2005. – № 2. – С. 44–52.

4.501. Комков Г.Д. Идеино-политическая работа КПСС в 1941–1945 гг. / Г.Д. Комков. – М.: Наука, 1965. – 439 с.

4.502. Комков Г.Д. На идеологическом фронте Великой Отечественной... / Г.Д. Комков. – М.: Наука, 1983. – 277 с.

4.503. Кондакова Н.И. Идеологическая победа над фашизмом 1941–1945 гг. / Н.И. Кондакова. – М.: Высшая школа, 1985. – 174 с.

4.504. Кононыхин Н.М. Мероприятия Коммунистической партии по укреплению и развитию фронтовой печати во второй период Великой Отечественной войны / Н.М. Кононыхин // Труды военно-политической академии им. В.И. Ленина. – Том 23. – М., 1958. – С. 68–89.

4.505. Кононыхин Н.М. Партийная и советская печать в период Великой Отечественной войны / Н.М. Кононыхин. – М.: Высшая школа, 1960. – 103 с.

4.506. Кореневский М.С. Советская военная публицистика: основные этапы становления и развития / М.С. Кореневский. – М.: изд-во МГУ, 1986. – 548 с.

4.507. Коржановська Л. Часопис «Нова доба» як джерело дослідження історії Бердичева періоду окупації (1941–1944 рр.) / Л. Коржановська, Є. Маринич // Бердичів древній і вічно молодий: науковий збірник «Велика Волинь»: праці Житомирського науково-краснознавчого товариства дослідників Волині. – Т. 32. / [гол. ред. М.Ю. Костриця]. – Житомир: Косенко, 2005. – С. 15–18.

4.508. Король В. Військові втрати слов'янських народів СРСР у роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945) / В. Король // Історія слов'янських народів: актуальні проблеми дослідження. Вип. 6. Слов'янські народи в Другій світовій війні. Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2000. – С. 88–95.

4.509. Кочкуров А.М. Армейская газета в наступлении / А.М. Кочкуров. – М.: Военное издательство Министерства Вооруженных сил Союза ССР, 1949. – 200 с.

4.510. Кочкуров А.М. Голос солдатского сердца / А.М. Кочкуров. – М.: Военное издательство Министерства Вооруженных сил Союза ССР, 1951. – 200 с.

4.511. Крайнюков К.В. «Военный вестник» на 1-м Украинском фронте / К.В. Крайнюков // Военный вестник. – М., 1946. – № 10. – С. 61–62.

4.512. Кригер Е. Москва за нами / Е. Кригер // Советская печать. – М., 1966. – № 12. – С. 10–11.

4.513. Кузнецов И., Шумаков А. Партийно-советская печать Москвы / И. Кузнецов, А. Шумаков. – М.: Моск. рабочий, 1980. – 448 с.

4.514. Кульчицький С. Червоний виклик. Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. Книга 3 / С. Кульчицький. – К.: Темпора, 2013. – 388 с.

4.515. Курилишин К. Українське життя в умовах німецької окупації (1939–1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси / К. Курилишин. – Львів: НАН України, Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника, Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, 2010. – 328 с.

4.516. Лащук Ю.П. Дослідження періодичних видань Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836–1950 рр.): стан і найважливіші завдання / [Ю.П. Лащук] // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 травня 2000 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2000. – С. 30–34.

4.517. Левитас И.Г. Заметки фронтового типографа / И.Г. Левитас // Полиграфия. – М., 1965. – № 3. – С. 39–41.

4.518. Левитин М. Веселое подразделение / М. Левитин // Нева. – М.-Л., 1965. – № 5. – С. 186–188.

4.519. Летописцы Победы / [авт.-сост.: Б.С. Бурков, В.А. Мякушков]. – М.: Политиздат, 1990. – 247 с.

4.520. Лизанчук В.В. Газета «Станиславівське слово» (1925–1944 рр.) / В.В. Лизанчук // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики / [за ред. М.М. Романюка]. – Львів, 1996 – 1997. – Вип. III/IV. – С. 418–436.

4.521. Лисенко О., Вронська Т. Військові втрати України в Другій світовій війні / О. Лисенко, Т. Вронська // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / [Ін-т історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін.]. – К., Аеростат, 2013. – С. 52–59.

4.522. Лисенко О. «В сім'ї вольній, новій...»: Україна після нацистської окупації (деякі теоретичні міркування з приводу 70-річного ювілею) О. Лисенко // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць / [відп. ред. О.Є. Лисенко]. – К.: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії

Великої вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – С. 68–81.

4.523. Лисенко О. Демографічні втрати України в роки Другої світової війни / О. Лисенко, О. Перехрест, І. Перехрест, А. Іржавська // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси: у 2 кн. / Ін-т історії України НАН України. – К.: Наукова думка, 2011. – Кн. 2. – С. 734–784.

4.524. Лунев В.Н. Деятельность Коммунистической партии по организации и ведению контрпропаганды в Красной Армии в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) / В.Н. Лунев // Вопросы Отечественной войны 1941–1945. Сборник научных статей. – М., 1986. – № 31. — С. 56–64.

4.525. Луцький О.І. Офіційна україномовна преса Галичини періоду німецької окупації (1941–1944 рр.): умови і проблематика публікацій / О.І. Луцький // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. третьої Всеукр. науково-теорет. конф., Львів, 22–23 грудня 1995 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 1995. – С. 105–110.

4.526. Мазило В.М. Роль преси України в мобілізації сил на відсіч фашистським агресорам у початковий період Великої Вітчизняної війни / В.М. Мазило // Український історичний журнал. – 1971 – № 3. – С. 32–36.

4.527. Мазуренко І.Д. Печать в период обороны Одессы / И.Д. Мазуренко // Немеркнувший подвиг. Тезисы докладчиков научной конференции, посвященной 25-летию героической обороны г. Одессы в 1941 г. – К.: изд-во Киевского ун-та, 1966. – С. 48–51.

4.528. Мельниченко В. Інформаційно-видавниче забезпечення функціонування окупаційної влади на Черкащині у 1941–1944 рр. / В. Мельниченко // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – Вип. 26. – К., 2004. – С. 252–259.

4.529. Мінгазутдінов А.Ф. Значення фронтової преси у пропаганді серед воїнів бойових традицій в ході визволення України від німецько-фашистських загарбників / А.Ф. Мінгазутдінов // Сторінки воєнної історії

України. Збірник наукових статей / [НАН України. Ін-т історії України]. – К., 2004. – Вип. 8. Част. 2. – С. 153–158.

4.530. Михайлюк М.В. К. Штепа і «Нове Українське Слово» в умовах нацистської окупації Києва (кінець 1941–1943 рр.): джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Київська старовина. – 2004. – № 5. – С. 133–141.

4.531. Михайлюк М.В. Періодична преса ОУН (М) у Києві восени 1941 р.: джерелознавчий аспект / М.В. Михайлюк // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / [НАН України. Ін-т Історії України]. – К., 2005. – Вип. 9. – С. 443–455.

4.532. Михайлюк М.В. Функціонування видавництв україномовної періодичної преси Київщини в умовах нацистської окупації / М.В. Михайлюк // Історичний журнал. – 2005. – № 2. – С. 46–52.

4.533. Михалев С.Н., Толмачева А.В. К вопросу об исчислении потер противника на советско-германском фронте 1941 – 1945 гг. / С.Н. Михалев, А.В. Толмачева. // Военно-исторический архив. – 2004. – № 3 (51). – С. 91–101.

4.534. Мишурис А.Л. Советская публицистика в годы Великой Отечественной войны / А.Л. Мишурис. – М.: Просвещение, 1980. – 642 с.

4.535. Московский В. Первые месяцы... Из записок редактора фронтовой газеты / В. Московский // Советская печать. – М., 1966. – № 2. – С. 17–20.

4.536. Муковський І. Військові втрати українського народу у Великій Вітчизняній війні / І. Муковський // Трибуна. – 2000. – № 7 – 8. – С. 31–33.

4.537. Муковський І. З історії протистояння між Червоною армією та УПА (січень – червень 1944 р.) / І. Муковський // Боротьба за Україну в 1943–1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство. Зб. наук. праць / [Відп. ред. О.Є. Лисенко]. – К.: Інститут історії України НАН України, Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 років», Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, 2014. – С. 460–466.

4.538. Муковський І.Т., Лисенко О.Є. Звитяга і жертвність: Українці на фронтах Другої світової війни. / [За ред. В.Д. Конашевича]. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга Пам'яті України», 1996. – 558 с.

4.539. Муксинов Р.З. Газета-воин / Р.З. Муксинов. – Волгоград: Нижнее-Волжск. кн. изд-во, 1972 – 134 с.

4.540. Муксинов Р.З. Газета в бою / Р.З. Муксинов. – Волгоград: Нижнее-Волжск. кн. изд-во, 1968. – 76 с.

6.541. Муксинов Р.З. Идет война народная / Р.З. Муксинов. – Волгоград: Н-Волж. кн. изд., 1969. – 56 с.

4.542. Муксинов Р.З. Роль печати в массово-политической работе среди населения Сталинградской области, освобожденного от немецко-фашистских захватчиков (1942–1943 гг.) (материал в помощь пропагандистам и лекторам) / Р.З. Муксинов. – Волгоград: Волгоградский дом политического просвещения, областная организация общества «знание», 1968. – 32 с.

4.543. Муксинов Р.З. Укрепление единства фронта и тыла – важнейшая тема печати Нижнего Поволжья в период Великой Отечественной войны (материал в помощь пропагандистам и лекторам) / Р.З. Муксинов. – Волгоград: Дом политического просвещения Волгоградского обкома КПСС, областная организация общества «знание», 1970. – 23 с.

4.544. Мусьяков П.И. В Севастополе. Из дневника редактора флотской газеты («Красный черноморец») / П.И. Мусьяков. // Москва. – 1958. – № 2. – С. 108–116.

4.545. Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933–1945 / Б. Мюллер-Гиллебранд. – Т. III. Война на два фронта / [пер. с нем. И.М. Глаголева. Под. ред. П.М. Деревянко]. – М., Воениздат, 1976. – 416 с.

4.546. Наше дело правое! Враг будет разбит! Сборник передовых статей. – М.: Правда, 1942. – 160 с.

4.547. Олійник Ю.В. Преса Хмельниччини в роки окупації: становлення та діяльність (1914–1944 рр.) / Ю.В. Олійник. // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2006. – Т. 6. – С. 354–360.

4.548. Орлов Ю.Я. Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР / Ю.Я. Орлов. – М., 1985. – 186 с.

4.549. Осипова Л.А. Огненные строки / Л.А. Осипова. – Л.: Лениздат, 1989. – 93 с.

4.550. От советского информбюро... Публицистика военных лет 1941–1945 / [под ред. Е. Кузнецова]. – М.: изд-во Агентства печати Новости, 1982. – 478 с.

4.551. ОУН-УПА і українське питання: погляд із сьогодення / [В. Кучер, І. Дробот, М. Виговський, О. Сушко, П. Чернега; Інститут національних відносин і політології НАН України, Український державний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова]. – К.: Генеза, 1997. – 70 с.

4.552. Павлюк І. Преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1941–1944: історико-типологічний та ідеологічний аналіз / [І. Павлюк] // Зб. праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 192–205.

4.553. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–1939, 1941–1944 рр. / І. Павлюк. – Львів: Каменяр, 2001. – 285 с.

4.554. Пазилев С. Воспитание ненависти к врагу / С. Пазилев // Газета в бою / [ред. В. Троянker]. – М.: ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1942. – С. 84–85.

4.555. Панкратов В., Пекерман И. В боевом строю / В. Панкратов, И. Пекерман // Военно-исторический журнал. – 1962. – № 5. – С. 85–92.

4.556. Паринов М.П. Виїзна редакція газети «Правда» в боротьбі за відбудову Донбасу (1943–1944) / М.П. Паринов // Український історичний журнал. – 1972. – № 5. – С. 72–78.

4.557. Парсаданова В.С. Советско-польские отношения. 1945–1949 / В.С. Парсаданова; [Отв. ред. Ю.С. Новопашин; АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики]. – Москва: Наука, 1990. – 191 с.

4.558. Партийно-советская печать в годы Великой Отечественной войны: сборник статей / [сост. С.И. Жуков и А.Л. Мишурис]. – М.: изд-во МГУ, 1964. – 114 с.

4.559. Пастушенко Т.В. Система німецьких таборів для радянських військовополонених в Україні (червень – грудень 1941 р.) // Краєзнавство. Науковий журнал / [Головний редактор Петро Тронько]. – К.: Національна спілка краєзнавців України, редакція журналу «Краєзнавство». – 2`2011. – № 2. – С. 116–125.

4.560. Патриляк І.К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: П.П. Лисенко М.М., 2010. – 590 с.

4.561. Пером и штыком / [Ред: А. Бичерова]. – Ташкент: изд-во «Узбекистан», 1965. – 116 с.

4.562. Пигурнов А. Друг и советчик фронтовиков. (Из опыта военной печати) / А. Пигурнов // Коммунист Вооруженных Сил. – М., 1966. – № 16. – С. 88–91.

4.563. Полевой Б.Н. В большом наступлении. Дневник военного корреспондента / Б.Н. Полевой. – М.: «Советская Россия», 1966. – 352 с.

4.564. Політична історія України ХХ. ст. у 6 т. / [Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін.]. – Т. 4. Україна у Другій світовій війні, 1939–1945 / [Керівник тому В.І. Кучер] – К., Генеза, 2003 – 584 с.

4.565. Полковенко В.В. Українська радянська журналістика у Великій Вітчизняній війні / В.В. Полковенко. – К.: Вища школа, 1975. – 168 с.

4.566. Попов Н., Горохов Н. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны. 1941–1945 / Н. Попов, Н. Горохов. – М.: Воениздат, 1981. – 386 с.

4.567. Потильчак О. Перевірко-фільтраційні пункти НКВС СРСР для «переміщених осіб» на території України у 1944 році / О. Потильчак // Воєнна історія / [Голов. ред. – С. Литвин]. – 2010. – № 3(51). – С. 110–117.

4.568. Пузин А.О. некоторых задачах в печати в дни Отечественной войны / А.О. Пузин. – М.: ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1942. – 20 с.

4.569. Путин А. Дорогами военных газет / А. Путин // Полиграфия. – М., 1965. – № 5. – С. 11–16.

4.570. Радчик Р.В. «Літопис буремних днів»: видавництво «Волинь» (1941–1944 рр.) у ствердженні української державності: Монографія / Р.В. Радчик // [Київ. нац. Ун-т ім. Тараса Шевченка]. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – С. 9.

4.571. Радчик Р.В. Рівненське видавництво «Волинь» (1941–1944 рр.) у боротьбі за українську Україну / Р.В. Радчик. – Рівне: Тетіс, 2004. – 40 с.

4.572. Радчик Р.В. Улас Самчук як редактор газети «Волинь» / Р.В. Радчик // Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка. Інститут журналістики. Науково-методична комісія з журналістики при Міністерстві освіти і науки України. Українське журналістикознавство. — Вип. 2. – К., 2001. – С. 21–26.

4.573. Рейтсак Г. Об одной из кузниц журналистских кадров / Г. Рейтсак // Коммунист Эстонии. – Таллинн, 1962. – № 2. – С. 70–77.

4.574. Репринцев В.Ф., Стронський Г.Й. Рецензія на монографію П. Жароня Польське населення у Радянському Союзі під час Другої світової війни. – Варшава: Держ. наук. вид-во, 1990. – 430 с. / В.Ф. Репринцев, Г.Й. Стронський // Український історичний журнал. – 1991. – № 11 (368). – С. 145–148.

4.575. Рибченко Л. Персональний облік людських військових втрат Червоної армії у Великій Вітчизняній війні /Л. Рибченко // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / [Ін-т історії України НАН України; Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін.]. – К.: Аеростат, 2013. – С. 59–79.

4.576. Рибченко Л.В. Радянські військові мобілізації на території України у 1941–1945 рр. / Л.В. Рибченко // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI століття. Історичні нариси / [НАН України. Інститут історії України]. – К.: НВП «Видавництво «Наукова думка», НАН України», 2010. – Кн. 1. – С. 303–318.

4.577. Родионов В. Газета освобожденного района / В. Родионов. – Ростов на Дону: Ростиздат, 1944. – 24 с.

4.578. Романенко Т.В. Радянська преса в Українській РСР на початку Другої світової війни та в роки нацистської окупації (1939 – перша половина 1943) / [Т.В. Романенко] // Вісник ЛНУ ім. Т.Г. Шевченка. – № 1 (260). – Частина II. – 2013. – С. 133–143.

4.579. Романов И.М. Советская военная печать в первый период Великой Отечественной войны (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.) / И.М. Романов // Труды военно-политической академии им. В.И. Ленина. – Том 14. – М., 1956. – С. 220–262.

4.580. Романько О. З історії колабораціоністської періодичної преси в Криму в окупаційний період (1941–1944) / О. Романько // Українська періодика: історія і сучасність: доп. і повідомл. восьмої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 24–26 жовтня 2003 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2003. – С. 165–169.

4.581. Рубан В.А. І в труді, і в бою... (50 років української радянської преси) / В.А. Рубан. – К.: вид-во Київського ун-ту, 1967. – 216 с.

4.582. Рубан В.А. Печать Советской Украины / В.А. Рубан // Многонациональная Советская журналистика. – М., 1975. – С. 96–114.

4.583. Рубан В.А. Печать Украинской ССР / В.А. Рубан // Многонациональная советская журналистика. – М., 1972. – С. 75–99.

4.584. Ругаль В., Пшенична Т. Характеристика архівних джерел, друкованих мартирологів, електронних баз даних з обліку загиблих воїнів СРСР / В. Ругаль, Т. Пшенична // Київські адреси сповіщень про загибель: дослідження, документи, свідчення / [Ін-т історії України НАН України;

Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; ред. кол.: Л.В. Легасова (кер. проекту) та ін.]. – К.: Аеростат, 2013. – С. 79–88.

4.585. Румянцев Н.И. Журналистика в военной шинели / Н.И. Румянцев // Военно-исторический журнал. – 2011. – № 6. – С. 25–26.

4.586. Савицький Л. Вплив української преси на формування національної свідомості населення Кам'янець-Подільської області під час фашистської окупації (1941–1944 рр.) / Л. Савицький // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 травня 2000 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2000. – С. 164–167.

4.587. Салата О.О. Вплив інформаційної політики держав на соціальні конфлікти (на прикладі Другої світової війни) / О.О. Салата // Література та культура Полісся: Збірник наукових праць / [Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя]. – Ніжин, 2011. – Вип. 66: Соціальні аспекти історико-культурного розвитку Полісся й України. – С. 237–251.

4.588. Салата О.О. Вплив німецького інформаційного простору на свідомість населення окупованих територій (1941–1943 рр.) / О.О. Салата // Гілея. Історичні науки. Філософські науки. Політичні науки: Наук. вісник: зб. наук. праць / [Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Українська АН]. – К.: Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2013. – Вип. 72 (№ 5). – С. 133–138.

4.589. Салата О.О. Засоби та механізми формування інформаційного простору України в умовах Великої Вітчизняної війни / О. Салата // Суспільно-політичні та соціокультурні процеси воєнної доби. Зб. наук. ст. – 2008. – Вип. 11. – С. 321–330.

4.590. Салата О.О. Концепція інформаційного простору України в умовах Великої Вітчизняної війни / О.О. Салата // Наукові записки. Педагогічні та історичні науки / [М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова]. – К.: НПУ, 2006. – Вип. 61. – С. 261–272.

4.591. Салата О.О. Необхідність формування радянською владою інформаційного простору на окупованих територіях / О.О. Салата // Наукові

записки. Педагогічні та історичні науки / [М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова]. – Київ: НПУ, 2007. – Вип. 68. – С. 217–229.

4.592. Салата О.О. Роль преси на окупованих територіях під час Великої Вітчизняної війни / О.О. Салата // Наукові записки. Педагогічні та історичні науки / [М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова]. – К.: НПУ, 2006. – Вип. 63. – С. 241–253.

4.593. Салата О.О. Роль преси у дослідженні проблеми Великої Вітчизняної війни / О.О. Салата // Наукові записки / [М-во освіти і науки України, НПУ ім. М.П. Драгоманова]. – Київ: НПУ, 2002. – Вип. 50: Педагогічні та історичні науки. – С. 223–228.

4.594. Санников Н.А. Партийное руководство печатью военно-морского флота (1941–1945 гг.) / Н.А. Санников. – Иркутск: Изд-во Иркутского университета, 1991. – 134 с.

4.595. Сегеда С.П. Створення та розвиток української військової преси (XX – початок XXI століття): монографія / С.П. Сегеда. – Рівне: Овід, 2012. – 504 с.

4.596. Сегеда С.П. Радянська військова преса на території України в роки Другої світової війни / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / [Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова (Київ), ВГО Українська академія наук (Київ)]. – К., 2011. – Вип. 44 (2). – С. 156–162.

4.597. Сегеда, С.П. Становлення української військової преси 1942–1953 рр. як складової системи інформаційно-пропагандистського забезпечення УПА / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / [Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова (Київ), ВГО Українська академія наук (Київ)]. – К., 2010 – Вип. 40. – С. 20–27.

4.598. Сегеда С.П. Українська військова преса XX–XXI століття: історіографія досліджень доби незалежної України / С.П. Сегеда // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць / [Національний педагогічний

університет ім. М.П. Драгоманова (Київ), ВГО Українська академія наук (Київ)]. – К., 2009 – Вип. 29. – С. 122–128.

4.599. Селиванова Н.И. Партийная работа в период обороны Севастополя (1941–1942 гг.) и роль печати в ее организации / Н.И. Селиванова // Издательство Крымского педагогического института. – Т. 36. – Симферополь, 1961. – С. 81–108.

4.600. Селиванова Н.И. Роль армейских и флотских газет в обобщении и пропаганде опыта партийно-политической работы в дни обороны Севастополя 1941–1942 гг. (По материалам севастопольских газет) / Н.И. Селиванова // Издательство Крымского педагогического института. – Т. 27. – Симферополь, 1957. – С. 37–53.

4.601. Сергеев Н.И. Роль газеты Правда в воспитании патриотизма советских воинов в период Великой Отечественной войны (1941–1945) / Н.И. Сергеев. – М.: Ин-т повышения квалификации преподавателей марксизма – ленинизма при Моск. ун-те, 1955. – 15 с.

4.602. Сергеев Н.И. Роль «Правды» в воспитании советских воинов в духе братства и дружбы народов в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / Н.И. Сергеев // Ученые записки Куйбышевского педагогического института. – 1963. – Вып. 39. – С. 59–86.

4.603. Сімперович В.М. Газета «Британський союзник» як джерело вивчення історії Другої світової війни / В.М. Сімперович // Архіви України. Науково-практичний журнал. – 2013. – Травень – жовтень. – № 3. – С. 105–114.

4.604. Сеницын Ф.Л. «Японские стервятники... вырываются внезапно из-за сопки... дают короткую очередь и удирают» / Ф.Л. Сеницын // Военно-исторический журнал. – 2013. – № 3. – С. 30–35.

4.605. Слободянюк И.П. Славные страницы истории. Печать подполья и партизан в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / И.П. Слободянюк. – М.: Знание, 1962. – 38 с.

4.606. Смилянская Ю. Отражение Холокоста в прессе оккупационного периода на территории Украины / Ю. Смилянская // Катастрофа европейского еврейства под час Другої світової війни. Матеріали VII наукової конференції. – К.: Інститут Юдаїки, 2000. – С. 300–304.

4.607. Смірнова В.І. Колекція підпільно-партизанської преси України 1941–1944 рр. / В.І. Смірнова // Архіви України. Науково-практичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 118–131.

4.608. Смирнова М.И. Газета «Моряк» в дни героической обороны Одессы / М.И. Смирнова // Немеркнувший подвиг. Тезисы докладчиков научной конференции, посвященной 25-летию героической обороны г. Одессы в 1941 г. – К.: изд-во Киевского ун-та, 1966. – С. 55–57.

4.609. Смирнов В.П. Ленинские принципы партийного руководства печатью / В.П. Смирнов. – М.: Мысль, 1975. – 174 с.

4.610. Советская военная печать (исторический очерк) / [Под. ред. И.А. Портянкина]. – М.: Военное издательство Министерства обороны Союза ССР, 1960. – 418 с.

4.611. Солдати слова. Нариси, спогади, біографічні довідки про фронтовиків – журналістів та письменників (видання друге, доповнене) / [Сост. П.Ф. Богданов]. – Донецьк: ТОВ «АЛАН», 2003. – 528 с. «

4.612. Солдаты слова: Рассказывают ветераны сов. журналистики. Кн. 3 / [авт.-сост. Б.С. Бурков, В.А. Мякушков]. – М.: Политиздат, 1981. – 287 с.

4.613. С пером и автоматом». Писатели и журналисты Ленинграда в годы блокады / [Под общей ред. М.С. Куртынина]. – Л.: Лениздат, 1964. – 532 с.

4.614. Стасюк О. Видавнича діяльність ОУН періоду німецької окупації / О. Стасюк // Зб. праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2001. – Вип. 9. – С. 172–192.

4.615. Стасюк О. Видавничо-пропагандивна діяльність ОУН (1941–1953 рр.) / О. Стасюк. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2006. – 384 с.

4.616. Стріхарська Т. Червоноармійські книжки як історичне джерело (за матеріалами фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.») / Т. Стріхарська // Військово-історичний меридіан: електронний науковий журнал / [Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»; Інститут історії України НАН України]. – К.: Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» – 2014. – № 2 (4). – С. 32–44.

4.617. Сугацька Н. Єврейське питання в колаборантській пресі на Миколаївщині (1941–1944 рр.) / Н. Сугацька // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. V Миколаївська обласна краєзнавча конференція. – Миколаїв: Атол, 2004. – С. 46–47.

4.618. Телегин К.Ф. «Военный вестник» на 1-м Белорусском фронте / К.Ф. Телегин // Военный вестник. – М., 1946. – № 10. – С. 62–63.

4.619. Титаренко Д.М. Висвітлення взаємовідносин України та Німеччини на сторінках окупаційної преси Донбасу (1941–1943 рр.) / Д.М. Титаренко // Вопросы германской истории: Сб. науч. ст. / [ред. кол. С.И. Бобылева (отв. ред.) и др.] – Днепропетровск: Изд-во Днепропетр. ун-та, 2000. – С. 43–49.

4.620. Титаренко Д.М. Окупаційна періодика про соціально-економічний стан Донеччини в 1941–1943 рр. / Д.М. Титаренко // Історичні і політологічні дослідження. – 1999. – № 1–2. – С. 135–142.

4.621. Титаренко Д.М. Окупаційна преса Донбасу як джерело з історії культури регіону / Д.М. Титаренко // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. праць. Вип. 4 / [Відп. ред. Н.М.Кушнарєнко]. – Харків: ХДАК, 2001. – С. 91–98.

4.622. Титаренко Д.М. Окупаційна преса як джерело вивчення соціально-економічного та культурного стану Юзівки (Сталіно) в 1941-1943 рр. / Д.М. Титаренко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей. Вип. 18 / [Відп. ред. П.Т. Тронько]. – Київ-Донецьк: Рідний край, 2001. – С. 118–123.

4.623. Титаренко Д.М. Офіційна преса Донеччини в період німецько-фашистської окупації (1941–1943) / Д.М. Титаренко // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2000. – Вип. 8. – С. 199–212.

4.624. Титаренко Д.М. Підпільно-партизанський рух на Донеччині у висвітленні окупаційної преси / Д.М. Титаренко // Сборник научных работ Международной студенческой научной конференции «История глазами молодых исследователей». – Донецк: ДонГУ, 1999. – Т.1. – С. 300–302.

4.625. Титаренко Д.М. Пропагандистська діяльність ОУН у Східній Україні під час нацистської окупації / [Д.М. Титаренко] // Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей 2-ї всеукраїнської наукової конференції. – К., 2006. – С. 13–15.

4.626. Титаренко Д.М. Театр, кіно, періодика, музеї: Культурне життя українських областей зони військової окупації в 1941–1943 роках / Д.М. Титаренко // Україна модерна. – 2008. – Ч. 13. – С. 131–147.

4.627. Титаренко Д.М. Умови виникнення та функціонування окупаційної періодичної преси Східної України (1941–1943 рр.) / Д.М. Титаренко // Матеріали доповідей вузівської наукової конференції професорсько-викладацького складу по результатах науково-дослідної роботи. Історичні науки, політологія, міжнародні відносини і філософія / [гол. ред. П.В. Добров]. – Донецьк: ДонНУ, 2001. – С. 84–87.

4.628. Трайнин И.П. Механизм немецко-фашистской диктатуры / И.П. Трайнин. – Ташкент: Госиздат, 1942. – 232 с.

4.629. Трофимович В.В. Проблема західного кордону України в 1941–1945 рр. / В.В. Трофимович // Військово-науковий вісник Академії

Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – 2012. – Випуск 18. – С. 239–251.

4.630. Тюленев И.В. Боевая красноармейская печать / И.В. Тюленев. – Тбилиси: «Заря Востока», 1942. – 14 с.

4.631. Тяглый М. Антисемитская доктрина на страницах крымско-татарской газеты «Азат Кърым» 1942–1944) / М. Тяглый // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень НАН України. – К., 2006. – Вип. 31. – С. 132–151.

4.632. Тяглый М. Нацистская антисемитская пропаганда в оккупированном Крыму и ее место в системе мероприятий Холокоста / М. Тяглый // Холокост. Материалы VIII ежегодной международной конференции по иудаике. – М.: Сэфер, 2001. – С. 55–70.

4.633. Удалова Т.М., Мальцева І.В. Роль преси та радіомовлення на території України у період Другої світової війни (1939–1945) / Т.М. Удалова, І.В. Мальцева // Історичні і політичні дослідження. – 2013. – № 3 (53). – С. 112–117.

4.634. Україна в Другій світовій війні. – К.: Український інститут національної пам'яті, 2015. – 28 с.

4.635. Україна: політична історія. XX – початок XXI с. / [Редрада: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол.: В.А. Смолій, Ю.А. Левенець (співголови) та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 1028 с.

4.636. Український народ у Другій світовій війні: навч. посібник / І.І. Дробот, В.І. Кучер, А.Г. Слюсаренко, П.М. Чернега; Національний педагогічний ун-т ім. М.Драгоманова. – К.: «Школяр, 1998». – 238 с.

4.637. Филиппов Н. Северо-западнее Сталинграда. Записки армейского редактора / Н. Филиппов. – М.: Воениздат, 1952. – 212 с.

4.638. Фрид Л.С. Очерки по истории развития политико-просветительной работы в РСФСР (1917–1929 г.г.) / Л.С. Фрид. – Л., 1941. – 184 с.

4.639. Хворостянко А. Спутник и наставник офицера / [А. Хворостянко] // Военный вестник. – М., 1946. – № 10. – С. 63.

4.640. Царев П. «Дивизионка» / П. Царев // Советская печать. – М., 1965. – № 4. – С. 25–27.

4.641. Цуманенко М.В. Идейно-политическая работа в заключительный период Великой Отечественной войны (на материалах 1–4 Украинского фронтов) / М.В. Цуманенко. – Харьков: изд-во при Харьковском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1985. – 378 с.

4.642. Цьох Й.Т. Преса Української РСР періоду Великої Вітчизняної війни / Й.Т. Цьох. – Львів: ЛДУ, 1984. – 53 с.

4.643. Черняков Б.І. Окупаційна і легальна періодична преса в Україні 1941–1944 рр.: Джерела дослідження. Бібліографія / [Б.І. Черняков; Академія наук вищої школи України]. – К., 2005. – 80 с.

4.644. Черняков Б. Періодична преса на окупованій території України / Б. Черняков // Наукові записки інституту журналістики / [Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка]. – 2005. – Т. 18 (січень / березень). – С. 131–158.

4.645. Чиркова М.Ю. До питання про історію миргородської газети окупаційного періоду / М.Ю. Чиркова // Українська періодика: історія і сучасність: доп. та повід. шостої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 11–13 травня 2000 р. / [за ред. М.М. Романюка]. – Л., 2000. – С. 167–169.

4.646. Шаповал Ю.Г. Газета «Волинь» як український часопис (1941–1944 рр.) / Ю.Г. Шаповал // Збірник праць науково-дослідного центру періодики. – Львів, 1994. – Вип. 1. – С. 122–138.

4.647. Шаповал Ю.Г. Ідеї історико патріотичного сенсу буття та свободи особистості у воєнних спогадах Уласа Самчука (1905–1987) / Ю.Г. Шаповал // Вісник Київського університету ім. Тараса Шевченка. – Серія: Журналістика. – Вип 4. – К., 1997. – С. 115–125.

4.648. Шаповал Ю.Г. Чого не гоїть огонь // Україна Людей: Особистість у контексті національного чину / Ю.Г. Шаповал. – Львів, 2001. – 276 с.

4.649. Шелекасов В.И. «Боевые листки» военных лет. (Обзор коллекции Центрального музея Советской Армии) / В.И. Шеликасов // Сообщения и материалы Центрального музея Советской Армии. – М., 1962. – Вып. 2. – С. 143–155.

4.650. Шпаковская С.В. Советские газеты в годы Великой Отечественной войны / С.В. Шпаковская // Вопросы истории. – 2014. – № 5. – С. 64–74.

4.651. Юденков А.Ф., Ивлев И.А. Оружием контрпропаганды. Советская пропаганда среди населения оккупированных территорий СССР. 1941–1944 / А.Ф. Юденков, И.А. Ивлев. – М., 1988 – 285 с.

4.652. Юденков А Ф Политическая работа партии среди населения оккупированных советских территорий (1941–1944 гг.) / А.Ф. Юденков. – М., 1971 – 462 с.

4.653. Яременко В. Контроль за пресою в «Третьому рейху» та рейхскомісаріаті «Україна»: порівняльний аналіз / В. Яременко // Київська старовина. – 2007. – № 6. – С. 110–128.

4.654. Яременко В. Преса в рейхскомісаріаті «Україна» під час німецької окупації у липні–грудні 1941 р. / В. Яременко // Київська старовина. – 2006. – № 3. – С.123–131.

5. Довідники, енциклопедії, навчальні посібники

5.655. Антология советской фотографии. В 3-х томах / [Ред. кол.: А. Вартанов, Г. Оганов, В. Помазнев, О. Суслова, Г. Чудаков]. – Т. II. 1941–1945. – М.: «Планета», 1987. – 264 с.

5.656. Варшавчик М.А. Историко-партийное источниковедение: теория, методология, методика / М.А. Варшавчик. – М.: Высшая школа, 1984. – 317 с.

5.657. Великая Отечественная без грифа секретности. Книга потерь. Новейшее справочное исследование / [Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андронников, П.Д. Буриков, В.В. Гуркин]. – М.: Вече, 2009. – 384 с.

5.658. Владимиров В.М. Історія української журналістики (1917–1991): Навч. посіб. / В.М. Владимиров. – К.: МАУП, 2007. – 174 с.

5.659. Газети України 1941–1945 рр. у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського: каталог / [НАН України; Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського] / [О.С. Онищенко (голова ред. кол.), Н.Ф. Самохіна (авт.-уклад.)]. – К., 2009. – 504 с.

5.660. Горбик Р. Методологія в історії журналістики: можливості комплексного підходу / Р. Горбик // Журналістика: науковий збірник. – К.: Ін-т журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка, 2012. – Вип. 11 (36). – С. 5–12.

5.661. Журналісти йшли в бій: Книга пам'яті журналістів України, які загинули у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр. / [Упорядник: Г.І. Вартанов]. – К.: Україна, 1995 р. – 144 с.

5.662. История партийной и советской печати: учебно-методическое пособие: [для слушателей отделения работников печати] / А.К. Белков, Б.П. Веревкин, Н.М. Кононыхин. – М.: Мысль, 1975. – 207 с.

5.663. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська, С.Ф. Павленко та ін. – К.:Либідь, 2002. – С. 488 с.

5.664. Калакура Я.С. Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К.: Генеза, 2004. – 496 с.

5.665. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939–1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. У 2 т. / К.М. Курилишин. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ, 2007. – Т.1: А – М. – 640 с.

5.666. Курилишин К. Українська легальна преса періоду німецької окупації (1939-1944 рр.): Історико-бібліографічне дослідження. У 2 т. / К.М. Курилишин. – Львів: ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ, 2007. – Т.2: Н – Я. – 592 с.

5.667. Методика изучения периодической печати: сборник статей / [под ред. Б.И. Есина]. – М.: изд-во МГУ, 1977 – 109 с.

5.668. Овсепян Р.П. История новейшей отечественной журналистики (февраль 1917–90-е гг.): Учебное пособие / [под ред. Я.П. Засурского]. – М.: изд-во МГУ, 1999. – 416 с.

5.669. Письменники Радянської України. 1917–1987: бібліографічний довідник / [упор.: В.К. Коваль, В.П. Павловська]. – К.: Радянський письменник, 1988. – 719 с.

5.670. Россия и СССР в войнах XX века. Книга потерь / [Г.Ф. Кривошеев, В.М. Андроников, П.Д. Буриков и др.]. — М.: Вече, 2010. – 624 с.

5.671. Санцевич О.В. Джерелознавство з історії Української РСР 1917–1941. / О.В. Санцевич. – К.: Наукова думка, 1981. – 206 с.

5.672. Советские писатели на фронтах Великой Отечественной войны / [под ред. А.Н. Дубовикова, Н.А. Трифонова]. – Кн. 1. – М.: Наука, 1966. – 639 с.

5.673. Тарасюк П.М., Тарасюк Т.П. Слово – на вагу кулі. Нариси, спогади, бібліографічні довідки про журналістів і письменників / П.М. Тарасюк, Т.П. Тарасюк. – Житомир: Полісся, 2006. – 232 с.

5.674. Україна партизанська. Партизанські формування та органи керівництва ними (1941–1945 рр.): Наук-довід. вид. / [Авт.-упоряд.: О.В. Бажан, А.В. Кентій, В.С. Лозицький та ін.; Редкол.: В.А. Смолій та ін.]. – К.: Парламентське вид-во, 2001. – 319 с.

5.675. Черноморский М.Н. Источниковедение истории СССР: советский период / М.Н. Черноморский. – М.: Высшая школа, 1966. – 338 с.

5.676. 22 червня – 9 травня. Письменники України у Великій Вітчизняній: Бібліографічний довідник / [упор.: Б.А. Буркатов, А.Я. Шевченко]. – К.: Радянський письменник, 1980. – 383 с.

6. Дисертації та автореферати дисертацій

6.677. Белинский Н.Я. Роль печати партийного подполья и партизанских формирований в мобилизации трудящихся на борьбу против фашистских оккупантов (1941–1944). На материалах западных областей Украинской ССР: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Коммунистической партии Советского Союза» / Н.Я. Белинский. – К., 1975. – 25 с.

6.678. Войцеховская И.Н. Газета «Коммунист» и «Советская Украина» периода Великой Отечественной войны как источник изучения борьбы трудящихся против немецко-фашистских захватчиков: дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук 07.00.02 «История СССР» / И.Н. Войцеховская. – К., 1987. – 182 с.

6.679. Гедз В.А. Газети «Українське Слово» та «Нове Українське Слово» як джерело з історії України періоду Другої світової війни (жовтень 1941 – вересень 1943): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В.А. Гедз. – К., 2009. – 25 с.

6.680. Горбачев В.С. Армейская печать – мощное оружие Коммунистической партии в патриотическом воспитании советских воинов. (По материалам военных газет 1944 г.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Коммунистической партии Советского Союза» / В.С. Горбачев. – Харьков, 1959. – 19 с.

6.681. Дашинский С.Н. Печать Советского Заполярья – боевой помощник партии в годы Великой Отечественной войны (1941–1944 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Коммунистической партии Советского Союза» / С.Н. Дашинский. – Ленинград, 1979. – 21 с.

6.682. Демьянчук И.Л. Печать подпольных партийных организаций и партизанских отрядов Украины в борьбе против фашистских захватчиков:

автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук / И.Л. Демьянчук. – К., 1953. – 16 с.

6.683 Еремин А.И. Роль газеты «Правда» в борьбе Коммунистической партии за мобилизацию рабочего класса на отпор врагу в первый период Великой Отечественной войны (июнь 1941 г. – ноябрь 1942 г.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Коммунистической партии Советского Союза» / А.И. Еремин. – М., 1956. – 26 с.

6.684. Жив'юк А.А. Вплив громадсько-політичної та літературної діяльності Уласа Самчука на розвиток української національної свідомості (1920-ті – 1990-ті роки): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12 «Українознавство» / А.А. Жив'юк. – К., 2002. – 207 с.

6.685. Жуков С.И. Фронтовые газеты в период завершающих побед Советской Армии в Великой Отечественной войне Советского Союза (1941–1945): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Коммунистической партии Советского Союза» / С.И. Жуков. – М., 1963. – 24 с.

6.686. Ивлев И.А. Коммунистическая пропаганда среди населения оккупированной советской территории (1941–1944 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01. «История Коммунистической партии Советского Союза» / И.А. Ивлев. – М., 1986. – 26 с.

6.687. Карачаров Ю.Г. Партийное руководство местной печатью в годы Великой Отечественной войны (1941–1945) (На материалах Горьковской, Кировской и Пермской областных партийных организаций): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.10 «История науки и техники» / Ю.Г. Карачаров. – М., 1974. – 27 с.

6.688. Курилишин К.М. Україномовна легальна періодика часів нацистської окупації (1939–1944): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / К.М. Курилишин. – Львів, 2008. – 17 с.

6.689. Лозицкий В.С. Партийно-советская печать Украины – активный помощник партии в мобилизации трудящихся республики на разгром немецко-фашистских захватчиков 1941–1945 гг.: дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Коммунистической партии Советского Союза» / В.С. Лозицкий. – К., 1983. – 206 с.

6.690. Павлюк І.З. Українськомовна легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917–2000 років як структурна частина загальнонаціонального інформаційного простору: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук із соц. комунікацій: спец. 27.00.04 «Соціальні комунікації» / [І.З. Павлюк] – К., 2009. – 41 с.

6.691. Попов Н.П. Советская военная печать в годы Великой Отечественной войны (Опыт фронтовых и армейских газет 1941–1945 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени доктора ист. наук: спец. 07.00.10 «История науки и техники» / Н.П. Попов. – М., 1972. – 51 с.

6.692. Прокопенко И.В. Большевистская печать в героической обороне Одессы: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук / И.В. Прокопенко. – К., 1951. – 19 с.

6.693. Романенко Т.В. Радянська цензура в засобах масової інформації Української РСР напередодні та в роки Другої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Т.В. Романенко. – К., 2014. – 19 с.

6.694. Сегеда С.П. Українська військова преса як чинник національного військового будівництва (XX – початок XX століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія» / С.П. Сегеда. – К., 2013. – 36 с.

6.695. Селиванова Н.И. Печать – могучее оружие Коммунистической партии в мобилизации воинов и трудящихся на оборону Севастополя 1941–1942 гг.: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.01 «История Коммунистической партии Советского Союза» / Н.И. Селиванова. – К., 1962. – 24 с.

6.696. Сидорчук В.И. Пресса Союза польских патриотов в СССР (1943–1944 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.10 «История науки и техники» / В.И. Сидорчук. – К., 1985. – 24 с.

6.697. Сіропол В.О. Медичне забезпечення Червоної армії в роки Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр. (на матеріалах «воєнно-медицинського журналу»): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / В.О. Сіропол. – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 239 с.

6.698. Срибная Т.А. Военно-патриотическая печатная пропаганда в передвоенные годы и во время Великой Отечественной войны: дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Т.А. Срибная. – Пятигорск, 2005. – 191 с.

6.699. Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941–1943 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Д.М. Титаренко. – Дніпропетровськ, 2002. – 22 с.

6.700. Шевченко В.И. Военно-патриотическая публицистика первого периода Великой Отечественной войны: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.10 «История науки и техники» / В.И. Шевченко. – М., 1967. – 19 с.

6.701. Яременко В. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті «Україна» (1941–1944 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В. Яременко. – К., 2008. – 17 с.

7. Інтернет ресурси

7.702. Бивор Э. Падение Берлина. 1945. / Э. Бивор / [Пер. с англ. Ю.Ф. Михайлова]. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига»,

2004. – 622 с. // Сайт «Военная литература» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://militera.lib.ru/research/beevor2/03.html>

7.703. Енциклопедія історії України: Т. 9 / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2012 – 944 с. [электронный ресурс]. Режим доступа <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1290-5/978-966-00-1290-5.pdf>

7.704. Закон України № 315-VIII від 09.04.2015 р. «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» // Офіційний вебпортал Верховної Ради України [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii>

7.705. Зефиров М.В. Бриллианты на шее. Элита истребительной авиации Люфтваффе / [М.В. Зефиров]. – М.: АСТ, 2012. – 608 с. [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.litmir.info/br/?b=176253&p=95>

7.706. Книга відгуків Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 рр.» [электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.warmuseum.kiev.ua/ukr/vidguky_2015.shtml

7.707. Министерство обороны Российской Федерации (Минобороны России) [электронный ресурс]. Режим доступа: http://function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=12006359@egNews#txt

7.708. Наградной лист Безыменского Александра Ильича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=18415568&tab=navDetailDocument>

7.709. Наградной лист Борзенка Сергея Александровича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=23862430&tab=navDetailDocument>

7.710. Наградной лист Брискина Вениамина Марковича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой

Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=23862430&tab=navDetailDocument>;
<http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=20705329&tab=navDetailDocument>

7.711. Наградной лист Голованивского Саввы Евсеевича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=81964827&tab=navDetailDocument>;
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=18415568&tab=navDetailDocument>

7.712. Наградной лист Дальского Валентина Александровича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс] // Режим доступа:
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=20705329&tab=navDetailDocument>;
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=23862430&tab=navDetailDocument>

7.713. Наградной лист Дорошка Петра Онуфриевича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс] // Режим доступа:
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=2156336&tab=navDetailDocument>;
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=16609943&tab=navDetailDocument>;
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=23862430&tab=navDetailDocument>

7.714. Наградной лист Майстренко Евгении Андреевны // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://podvignaroda.mil.ru/?#id=16721254&tab=navDetailDocument>

7.715. Наградной лист Одутька Тимофея Романовича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа:
<http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=46810651&tab=navDetailDocument>;
<http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=22193868&tab=navDetailDocument>

<http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=18784600&tab=navDetailDocument>;

<http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=10958425&tab=navDetailDocument>;

<http://www.podvignaroda.mil.ru/?#id=20214299&tab=navDetailDocument>;

7.716. Наградной лист Хейфица Михаила Исохоровича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=23862430&tab=navDetailDocument>

7.717. Наградной лист Шмигельского Антона Ивановича // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=28857615&tab=navDetailDocument>

7.718. Немецкий ученый об Украине: Надо разрушать исторические мифы // GLAVPOST.COM [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <http://glavpost.com/post/31may2015/WorldPolitics/38457-nemeckiy-uchenyu-ob-ukraine-nado-razrushat-istoricheskie-mify.html>

7.719. Постановление № ГОКО-2428сс от 20 ноября 1942 г. об укомплектовании формируемых на территории СССР чехословацких частей карпато-руссами, украинцами и словаками, состоявшими до расчленения Чехословакии в чехословацком гражданстве. // Солдат.ru [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://www.soldat.ru/doc/gko/text/2528.html>

7.720. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 386-р від 22.04.2015 р. «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» // Офіційний вебпортал Верховної Ради України [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/386-2015-p>

7.721. Указ Президента України № 169/2015 від 24.03.2015 р. «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни» // Офіційний вебпортал Верховної Ради України [електронний ресурс] // Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/169/2015>

7.722. Указ Президиума Верховного Совета СССР о Присвоении звания Героя Советского Союза офицерскому, сержантскому и рядовому составу Красной армии от 17.11.1943 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс] // Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=150560994&tab=navDetailDocument>

7.723. Фронтowej приказ № 102/н от 16.06.1945 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=28857615&tab=navDetailDocument>

7.724. Фронтowej приказ № 112/н от 13.05.1945 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=41026200&tab=navDetailManAward>

7.725. Фронтowej приказ № 180/н от 04.10.1943 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=18784600&tab=navDetailDocument>

7.726. Фронтowej приказ № 305/н от 09.11.1944 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=42391191&tab=navDetailDocument>

7.727. Фронтowej приказ № 46/н от 09.03.1944 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=19909599&tab=navDetailDocument>

7.728. Фронтowej приказ № 5/н от 25.01.1944 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=19901810&tab=navDetailDocument>

7.729. Фронтовой приказ № 56/н от 14.04.1945 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=23862430&tab=navDetailDocument>

7.730. Фронтовой приказ № 67/н от 29.03.1943 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=18415568&tab=navDetailDocument>

7.731. Фронтовой приказ №88/н от 11.08.1943 г. // Общедоступный электронный банк документов «Подвиг народа в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.» [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://podvignaroda.mil.ru/?#id=17783577&tab=navDetailDocument>

7.732. Центральний архів Міністерства оборони Російської Федерації. – Ф. 236. – Оп. 2625. – Д. 353. Из информационной справки Политического управления 1-го Украинского фронта об отношении польского населения к Красной армии в районах Польши, освобожденных войсками фронт с 12 января 1945 года. – Л. 82–85 [электронный ресурс]. Режим доступа: http://mil.ru/winner_may/parad/his_docs/more.htm?id=20187@cmsPhotoGallery

7.733. Czechoslovak military units in the USSR (1942–1945) [электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.czechpatriots.com/indexru.php>

ДОДАТКИ

Додаток А

Нагородні листи співробітників редакції видання 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини»

Додаток А. 1

Нагородний лист О.І. Безименського [708]

№ 5304
184

Все графы заполнять полностью

НАГРАДНОЙ ЛИСТ

1. Фамилия, имя и отчество БЕЗЫМЕНСКИЙ АЛЕКСАНДР ИЛЬИЧ

2. Звание ПОДПОЛКОВНИК интен. службы 3. Должность, часть писатель-специор газеты
"За честь родины"

Представляется к ордену Красное знамя

4. Год рождения 1898 5. Национальность еврей 6. Партийность член ВКП/б/

7. Участие в гражданской войне и в последующих боевых действиях по защите СССР (где, когда):
участвовал - в гражданской войне, в войне с белофиннами, в Отечественной войне

8. Имеет ли ранения и контузии в отечественной войне нет

9. С какого времени в Красной Армии с 1941 года 10. Каким РВК призван
призван ГлавПУРЖКА

11. Чем ранее награжден (за какие отличия) за участие в войне с белофиннами орденом Красной звезды

12. Постоянный домашний адрес (представляемого к награждению или его семьи)
[REDACTED]

I. Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг

Тов. БЕЗЫМЕНСКИЙ с первых дней Отечественной войны на фронте. Работал в газетах "Красная Армия" - 40-й Западный фронт, "За победу" - 40-я армия, сейчас работает в газете "За честь родины".

Тов. БЕЗЫМЕНСКИЙ совершенно неутомим в своей поэтической, журналистской работе на фронте. Он стремится откликнуться на каждое событие художественным словом, помочь в каждом деле фронтовому то ли стихом, то ли песней, то ли газетной мапшой, эпиграммой, статьей, личным участием - всем что в его силах. Его произведения вселяют в бойцов уверенность в нашей победе, поднимает их наступательный дух, помогает им стать подлинными героями.

Тов. БЕЗЫМЕНСКИЙ держит крепкую связь с бойцами и командирами фронта, непосредственно из боевой практики часто черпает материал для своих произведений. В последнее время тов. БЕЗЫМЕНСКИЙ написал десятки самых различных стихотворений и песен, посвященных героике фронта. Бойцы и командиры фронта знают и поют песни Безыменского "Марш 40-й армии", "Песня об Украине", "Атака", "Воронеж должен стать советским", "Песня наступления" и другие.

Тов. БЕЗЫМЕНСКИЙ оказал большую помощь ансамблю песни и пляски 40-й армии и ансамблю фронта, где исполняются его песни, частушки, стихи, посвященные отдельным событиям на фронте и героям фронта.

представляю тов. БЕЗЫМЕНСКОГО к ордену "Красное знамя".

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР ГАЗЕТЫ
"ЗА ЧЕСТЬ РОДИНЫ" (звание) ПОДПОЛКОВНИК

Военный комиссар
МОЛЧАНОВ (звание)

27 февраля 1943 г.

ДЛЯ ПОДШИВКИ

Додаток А. 2

Нагородний лист С.О. Борзенка [709]

337

Указ 17.11.43

230

НА ГРАЖДАНСКОМ ЛИСТЕ № 3

1. Фамилия, имя и отчество - БОРЗЕНКО Сергей Александрович
 2. Звание - майор административной службы. 3. должность - писатель газеты "Знамя Родины"

Представляется к звания ГЕРОЯ СОВЕТСКОГО СОЮЗА.

4. Год рождения - 1909. 5. - Национальность - русский
 6. Партийность - член ВКП/б/
 7. Участие в Гражданской войне, последующих боевых действиях по защите СССР и Отечественной войне /где, когда/ - участвовал во многих боях, которые вела с начала войны 18 армия
 8. Имеет ли ранения и контузии в Отечественной войне - не имеет.
 9. С какого времени в Красной Армии - с июня 1941 года.
 10. Каким РВК призван - Харьковским Горвоенкоматом.
 11. Чем ранее награжден - медалью "За отвагу" /по приказу войскам Южного фронта № 0305/н от 11 июля 1942 года/ и орденом "Красная Звезда" /по приказу войскам Черноморской Группы войск Закавказья № 044/н от 5 ноября 1942 года/
 12. Постоянный домашний адрес -

1. КРАТКОЕ КОНКРЕТНОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ ЛИЧНОГО ВОЕВОДО
 ПОДВИГА ИЛИ ЗАСЛУГ

Писатель армейской газеты "Знамя Родины" /18 армия/
 майор а/с Борзенко С.А. высадился на берег Крыма в ночь на
 1 ноября с первым десантным отрядом 318 Новоросейской стрел-
 ковой дивизии. Этот отряд состоял из полутора батальонов.
 Немногочисленный по своему составу, он с ходу вступил в бой,
 с сильно укрепившимся противником. В силу сложившейся обстановки

1941
 15.11

Додаток А. 3

Нагородний лист С.О. Голованівського [711]

ДЛЯ ПОДШИВКИ

Все графы заповнять полностью

НАГРАДНОЙ ЛИСТ

- 1. Фамилия, имя и отчество ГОЛОВАНОВСКИЙ САВВА ЕВСЕЕВИЧ
- 2. Звание *подполковник*
- 3. Должность, часть писатель спецкорр газеты "За честь родины"
- Представляется к ордену Красное знамя
- 4. Год рождения 1910
- 5. Национальность еврей
- 6. Партийность канд. ВКП/б/
- 7. Участие в гражданской войне и в последующих боевых действиях по защите СССР (где, когда) с первых дней Отечественной войны на фронте
- 8. Имеет ли ранения и контузии в отечественной войне имеет ранение
- 9. С какого времени в Красной Армии с 1941 года
- 10. Каким РВК призван ГлавПУРККА
- 11. Чем ранее награжден (за какие отличия) не награжден
- 12. Постоянный домашний адрес (представляемого к награждению или его семьи) адрес семьи:

I. Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг

Тов. ГОЛОВАНОВСКИЙ, работая во фронтовой газете отдает делу политического воспитания бойцов и командиров все свои силы, знания и талант. Его очерки, стихи и корреспонденции остры и свежи по теме, ярко написаны, часто публикуются как во фронтовой, так и в центральной печати. Тов. ГОЛОВАНОВСКИЙ часто выезжает на передовые позиции, где с добром и личным участием помогает войскам. Летом, во время отступления, тов. ГОЛОВАНОВСКИЙ неоднократно принимал участие в боевых действиях. В районе Боровой он обеспечил переправу войск через Оснол, позднее он вывел колонну автомашин из Старовельска в Калач, спас ценное имущество. В одном из летних боев он получил ранение.

В период наступательных боев тов. ГОЛОВАНОВСКИЙ почти все время находился в частях - работал корреспондентом в полках, бригадах России, Алексеевну, Харьнов. В трудных условиях на поле боя он организовывал материалы о героизме наступающих бойцов и командиров. Его очерки, стихи и корреспонденции помогают командованию в деле воспитания у бойцов наступательного порыва, презрения и опасности.

представляю тов. ГОЛОВАНОВСКОГО к ордену Красное знамя.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР ГАЗЕТЫ "ЗА ЧЕСТЬ РОДИНЫ" ПОДПОЛКОВНИК

Молчанов - МОЛЧАНОВ/

Командир (начальник) (звание)

Военный комиссар (звание)

27 февраля 1943г.

Додаток А. 4

Нагородний лист В.О. Дальського [712]

Все графы заполнять полностью.

НАГРАДНОЙ ЛИСТ

1. Фамилия, имя и отчество ДАЛЬСКИЙ Валентин Александрович
2. Звание майор 3. Должность, часть корреспондент-организатор фронтовой газ. "За честь Родины"
- Представляется к ордену Отечественной войны 1-й степени
4. Год рождения 1906 5. Национальность Русский 6. Партийность чл. ВКП/б/
7. Участие в гражданской войне, последующих боевых действиях по защите СССР и Отечественной войне; (где, когда) в Отечественной войне с 1941 г.
8. Имеет ли ранения и контузии в Отечественной войне Н е т
9. С какого времени в Красной Армии с 1941 г. 10. Каком РВК призван Воронеж. РВК
11. Чем ранее награжден (за какие отличия) Красной Звездой, мед. "За обор. Сталинграда"
12. Постоянный домашний адрес представляемого к награждению и адрес его семьи _____

I. Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг

Майор ДАЛЬСКИЙ В.А. являлся корреспондентом-организатором, все время находится в действующих частях Красной Армии. Во время боев на Висленском плацдарме, тов. Дальский находился в 13-й и 4-й танковых армиях. Из 4-й танковой армии тов. Дальский дал ряд образцовых материалов о лучших механиках-водителях, о сбережении боевой техники.

С началом наступления Сандомирского плацдарма, тов. Дальский все время находится в частях 4-й Танковой Армии. Вместе с ними он прошел весь боевой путь и передвинулся границы Германии. Тов. Дальский в боевой обстановке проявляет мужество и отвагу и при любых условиях образцово выполняет задания командования.

Партии Ленина-Сталина предан.

За образцовое выполнение заданий командования, за проявленное при этом мужество и отвагу достоин награждения Орденом Отечественной войны 1-й степени.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР
фронтовой газ. "За честь Родины"
ПОЛНОВНИК

Жуков
/С. ЖУКОВ/

Командир (начальник) _____

(Звание)

194 г.

Додаток А. 6

Нагородний лист Т.Р. Одутька [715]

Все графы заполнять полностью

НАГРАДНОЙ ЛИСТ

Г 4852

1. Фамилия, имя и отчество ОДУТЬКО Тимофей Романович
2. Звание майор 3. Должность, часть Редактор украинской фронтовой газеты "За честь Батькивщины".
- Представляется к ордену "Красное Знамя".
4. Год рождения 1912 г. 5. Национальность украинец 6. Партийность с 1940 г.
7. Участие в гражданской войне, последующих боевых действиях по защите СССР и отечественной войне (где, когда) с 1941 года - Южный фронт, в 1942-43 г Сталинградский фронт.
8. Имеет ли ранения и контузии в отечественной войне нет
9. С какого времени в Красной Армии с 1934 по 1936 и с 1941 года. 10. Каким РВК призван
11. Чем ранее награжден (за какие отличия) Ор. Красная Звезда", Отеч. война II ст. Отечественная война I степени".
12. Постоянный домашний адрес представляемого к награждению и адрес его семьи

I. Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг

Редактор фронтовой газеты на украинском языке "За честь Батькивщины" майор ОДУТЬКО, выполняя указания Военного Совета и Политического Управления фронта, в период подготовки к январьско-февральским наступательным боям войск Первого Украинского фронта, проделал большую работу по политическому и военному воспитанию бойцов нового пополнения из западных областей Украины. Газета "За честь Батькивщины" на конкретных примерах учила бойцов умелым боевым действиям, воспитывая у них чувство беспощадной ненависти к врагу.

В период наступления газета "За честь Батькивщины" умело оперативно освещала опыт наступательных, стремительных боев, широко пропагандировала массовый героизм бойцов нового пополнения. Проявляла инициативу в постановке злободневных вопросов в газете, майор ОДУТЬКО умело мобилизовал коллектив редакции на образцовое выполнение поставленных задач.

Газета "За честь Батькивщины" пользуется в войсках авторитетом. Работа товарища ОДУТЬКО содействовала успешному проведению наступательных боев январе-феврале 1945 года.

За образцовое выполнение заданий Военного Совета и Политического Управления фронта по политическому и военному воспитанию бойцов нового пополнения из западных областей Украины майор ОДУТЬКО достоинительственной награды орденом "Красное Знамя".

Командир (начальник)

НАЧАЛЬНИК ПОЛИТУПРАВЛЕНИЯ I УФ (звание)

Г.В.1941 ГЕНЕРАЛ-МАЙОР

7 марта 1945 г.

/ЯЩЕЧКИН/

Додаток А. 7

Нагородний лист М.І. Хейфіца [716]

Все графы заполнить полностью.

НАГРАДНОЙ ЛИСТ

7036 *Жуков*

1. Фамилия, имя и отчество ХЕЙФИЦ Михаил Исхорович

2. Звание Ст. лейтенант 3. Должность, часть художник редакции газеты "За честь Родины"

Представляется к награждению орденом "Отечественной войны II ст

4. Год рождения 1915 5. Национальность Еврей 6. Партийность В/парт.

7. Участие в гражданской войне, последующих боевых действиях по защите СССР и Отечественной войне, (где, когда) Участник Отечеств. войны с 22 июня 1941 г.

8. Имеет ли ранения и контузии в Отечественной войне нет

9. С какого времени в Красной Армии с X. 1940 г. 10. Каким РВБ призван Советским РВБ - г. Москва

11. Чем ранее награжден (за какие отличия) Медалью "За оборону Кавказа"

12. Постоянный домашний адрес представляемого к награждению и адрес его семьи _____

I. Краткое, конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг

ХЕЙФИЦ М.И. с первых дней Отечественной войны на фронте. Возвал в качестве рядового на Южном и Северо-Кавказском фронтах; с 1943 г. работал в 7-м Отделе Политуправления Северо-Кавказского фронта. С марта 1944 г. в редакции газеты "За честь Родины". Принимает активное участие в иллюстрации газеты, а также оформлении национальных изданий - узбекской, казахской, татарской газет "За честь Родины". Его рисунки-плакаты злободневны, выразительны. Многие из его работ используются в качестве плакатов на фронтовых дорогах. Большая работа проведена тов. Хейфицом по показу Героев нашего фронта. С этой целью он неоднократно выезжал в действующие части, откуда присылал зарисовки воинов, отличившихся в боях. Таким образом редакция имела возможность своевременно показывать героев боев за Львов, Карпатского наступления /38-я Армия/ Сандомирского плацдарма /5 Гв.армия/ и др.

Храбрый, дисциплинированный офицер, преданный партии и Родине.

Достоин награждения орденом Отечественной войны II степени.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР
фронтовой газ. "За честь Родины"
ПОЛКОВНИК *Жуков* /С.ЖУКОВ/

Командир (начальник) _____ (звание)

194 г.

Додаток А. 8

Нагородний лист А.І. Шмигельського [717]

*Вулиця
За бр.
Кв.
Ч. 6/11*

Все графы заполнять полностью

НАГРАДНОЙ ЛИСТ 110267

- 1. Фамилия, имя и отчество Шмигельский Антон Иванович
- 2. Звание Гвардии майор 3. Должность, часть Старший литературный по письмам газеты 1-го фр. фронта "За честь Батьківщини".
- представляется к ордену Отечественной войны 1-й степени.
- 4. Год рождения 1901 5. Национальность украинец 6. Партийность член ВКП(б)
- 7. Участие в гражданской войне, последующих боевых действиях по защите СССР и отечественной войне (где, когда) В Отечественной войне с ноября 1941 г. - Южный, Сталинградский, 1-й Украинский фронты.
- 8. Имеет ли ранения и контузии в отечественной войне не имеет.
- 9. С какого времени в Красной Армии с ноября 1941 г. 10. Каким РВК призван Сталинградским горвоенкоматом.
- 11. Чем ранее награжден (за какие отличия) орден "Красная Звезда", медалью "За оборону Сталинграда"
- 12. Постоянный домашний адрес представляемого к награждению и адрес его семьи оборону Сталинграда"

И
В
К
В
И
Ш
Д
О
И
Я
Д

1. Краткое конкретное изложение личного боевого подвига или заслуг

Тов. Шмигельский А.И. - старший литературный сотрудник по письмам редакции красноармейской газеты 1-го украинского фронта "За честь Батьківщини", вместе с подразделениями 122-й Павлоградской и 5-й гвардейской дивизий 13-й армии прошел весь путь наступления с Сандомирского плацдарма к границам фашистской Германии, обеспечил газету оперативным материалом о занятии нашими войсками польских городов Кельце, Ченстохова и первого немецкого города Розенберг. Широко показав в газете мужество, храбрость и высокое воинское мастерство советских воинов в борьбе с ненавистным врагом и подав первую корреспонденцию о боевых действиях советских войск на вражеской земле. С частями 13-й армии форсировал немецкие реки Рейссе, Шпрее и показал в своих корреспонденциях высокое мужество наших саперов, артиллеристов, пехотинцев, обеспечивших переправу основных сил через водные рубежи и развертывание наступательных операций на запад от Рейссе и Шпрее. Выполняя задания редакции, тов. Шмигельский проявил себя мужественным и отважным военным журналистом, организуя материал для газеты в боевых порядках наступающих подразделений.

Представляется к правительственной награде - ордену Отечественной войны 1-й степени.

Ответственный редактор красноармейской газеты "За честь Батьківщини"
Гвардии полковник М. Овчарук /Г. ОВЧАРУК/

27. апрель 1945 г.

Додаток Б

Змістове наповнення та літературно-художнє оформлення періодичного видання 1-го Українського фронту «За честь Батьківщини»

Додаток Б. 1

Кореспонденції та поезії відомих українських літераторів на сторінках фронтового часопису

Додаток Б. 1.1

Статті Л. Дмитерка у газеті «За честь Батьківщини». 1943–1945 рр. [30]

Додаток Б. 1.3

Поезії І. Френкеля, А. Малишка та О. Безименського в газеті «За честь Родины». 1943 р. [29]

Спешите на запад!		Земля моя, краса моя!	
<p>Вы спешите на запад, вперед, Украина героев зовет: В наступленье пошла ваша рота...</p> <p>Вы и Днепру проломили ворота. Над колонной завыл «Мессершмитт», Грохнул залп — и стервятник горит.</p> <p>Еще дым не развеялся черный, Еще путь ваш тяжелый, не торный: Вы спешите на запад, вперед, Украина героев зовет...</p> <p>Не остыл еще дым раскаленный, Пыль висит над пехотной колонной,</p>	<p>А вокруг все сады и сады, Тополей придорожных ряды, Августовская прелесть заната,— Все, чем мать-Украина богата. Где-то в зарослях перепал бьет. Вы спешите на запад, вперед!</p> <p>Торопитесь — скорее, скорее! Торопитесь вперед, батареи. Живо, шофер, машину гони. Связь! Быстрее свой провод тяни!</p> <p>Торопитесь на Харьков, к Полтаве. Торопитесь к победе и славе. Украина героев зовет: — Торопитесь на запад, вперед! Илья ФРЕНКЕЛЬ.</p>	<p>І крию і полум'я рудо Мене стрічає на путі, Де синій вересень брече, Сурмить у сурми золоті. Дубів полтавських зелен круг Гіллями маше, мило зве. Ясніша будь, росе ярю! Міцніше будь, усю живе!</p> <p>Хто вкрився ранами, як струн, Хто бивсь під кулями,—радію, Хто в сізій темряві халує Не погасив вогню надій. Земля моя, краса моя, Путьильських зор цвітуча рань, Віщуйний посивст солов'я На грані смерті і страждань.</p>	<p>І синь закапанських висет, І шир піднівських долин, Журба плодюча, як осет, Не обплела на чорній згнй. Не обплела, не ізвала, Сіле небо голубе, З німецьких пут, із крові й зла,—</p> <p>Виремо, — в визволим тебе! Хоч другий, третій з нас впаде, Бо день важний, бої круті. І крию, і полум'я рудо Мене стрічає на путі. Андрій МАЛИШКО.</p>

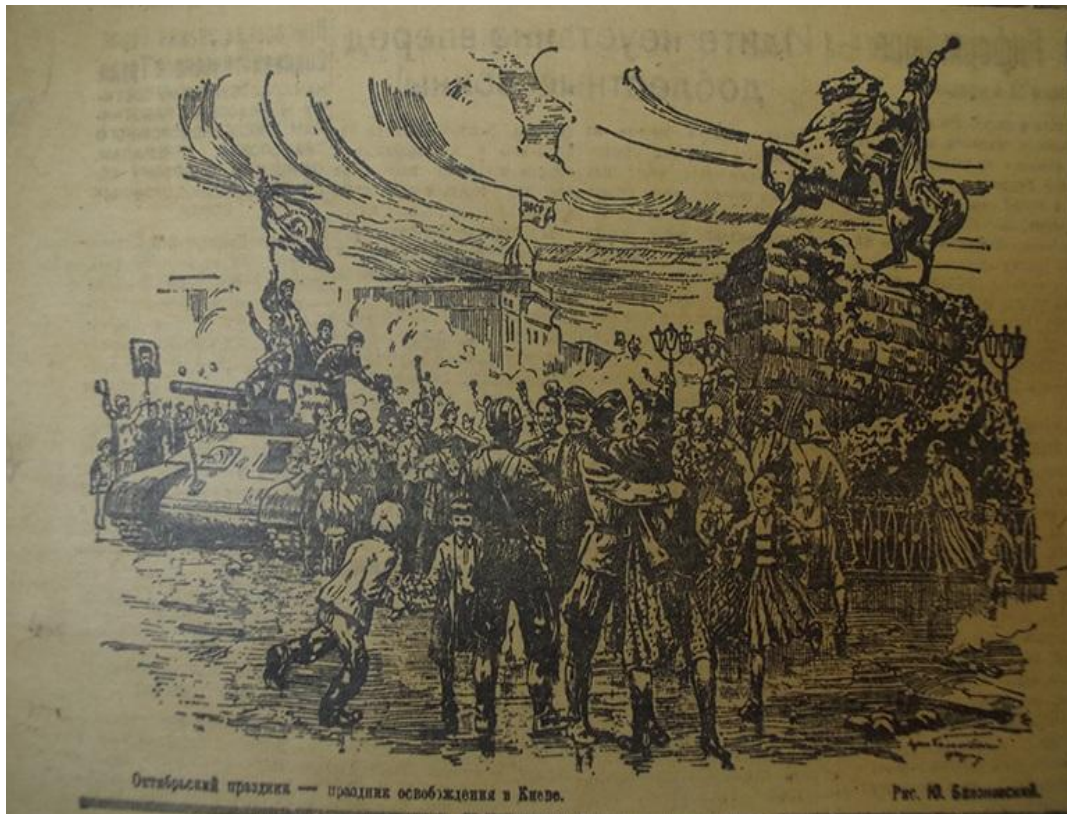
 <p>За нашу матір-Україну!</p>	<p>—▼▼▼—</p> <h2>ПЕСНЯ СЛАВЫ</h2>		
<h3>До тебе, Дніпре!</h3> <p>Ми навчаємось від кулі Дзвінкої сили й легкоти, Коли в гарматаім перегулі Бува наказано іти...</p> <p>Залізо впертості навчає, Коли тріщить в огні броня І день задимлений гуздає Багряногрювого коня.</p> <p>А ти, мій Дніпре, мій поточе, У широті, в голубині, Сивієш, лужий, опівночі І влещеш хвилю мені.</p> <p>І я нав'ясь твоєї сили, Не зажуриєш, не похилиєш, Біля високої могилі Твоїм стражданням поклонюсь.</p>	<p>Осінім димом віють трави. Пили курять на три кінці, Ідуть з Пирятина й Полтави На шлях той Канівський біяці.</p> <p>Хлюпнуть в обвітрени долони Краплину гожої води, Вона в страданні і в безсонні Вела їх, кликала сюди.</p> <p>І зачаровані тобою, Згадають квітку не одну І хату, й беріг цей, що в бою</p> <p>Ім сниться на дальньому Дону.</p> <p>Андрій МАЛИШКО.</p>	<p>Грохочут снаряды и мины летают. Охвачен огнем горизонт. Но четко и гордо стране рапортует Наш Первый Украинский фронт:</p> <p>— Разбиты ударом оковы тугие! Фанфары победы гремят! Родимый наш Киев, наш солнечный Киев Сегодня атакою взят!</p> <p>В битве кровавой стяг величавый Фронт наш на запад несет на штыках. Воинам слава! Родине слава! Сталину слава в веках!</p>	<p>Свободна столица родної України. Фашистські орди бегуть! И слушает Киев с днепровской вершины Страны громоносный салют.</p> <p>Ведя наступленье, мы вышли за Киев, И новый открыт горизонт — И движет все дальше полки боевые Наш Первый Украинский фронт.</p> <p>В битве кровавой стяг величавый Фронт наш на запад несет на штыках Воинам слава! Родине слава! Сталину слава в веках!</p> <p>А. БЕЗИМЕНСКИЙ.</p>

Додаток Б. 2

Художнє оформлення газети «За честь Батьківщини»

Додаток Б. 2.1

Малюнки Ю. Баланівського в газеті «За честь Родины». 1943 р. [39]

Додаток Б. 2.2

Карикатури В. Брискіна та М. Хефіца в газеті «За честь Родины». 1944 р.

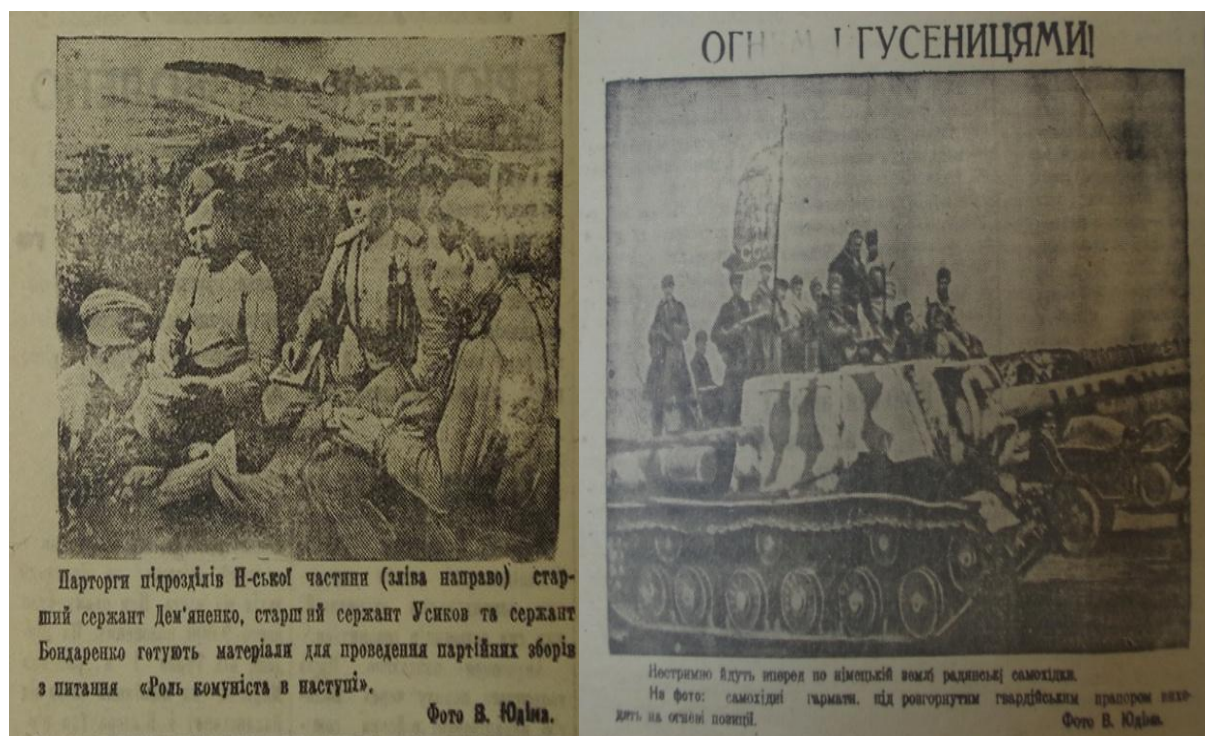
[390]

Додаток Б. 2.3

Світлини О. Ігнатович та В. Юдіна в газеті «За честь Батьківщини». 1944 р.

[27; 33]

Додаток В. 2

Газета 1-го Українського фронту «За честь Родины». 1943 р. [38]

Не давать врагу передышки!

С БЛАГОДАРНОСТЬЮ СТАЛИНА В СЕРДЦЕ, ВПЕРЕД, ГЕРОИ КИЕВА,
ЗА ПОЛНОЕ ИЗГНАНИЕ НЕМЦЕВ ИЗ ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЫ!

СМЕРТЬ НЕМЕЦКИМ ОККУПАНТАМ!

ЗА ЧЕСТЬ РОДИНЫ

КРЕДИТОВАЯ ФРОНТОВАЯ КРАСНОАРМЕЙСКАЯ ГАЗЕТА

Киевщина, 2 ноября 1943 г.

№ 372 (900).

Программа победы

Война за нашу Родину, за освобождение 26-й территории Великой Отечественной войны, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Война за нашу Родину, за освобождение Украины, за освобождение Украины, за освобождение Украины...

Рис. В. Боровик.

Привет советскому Киеву!

Приказ Верховного Главнокомандующего Генералу армии ВАТУТИНУ

Войска 1-го Украинского фронта, успешно выполняя поставленные задачи, в ходе наступления достигли района Рыбана...

Телеграммы благодарности выданы командирам бригад, полков, батальонов, рот, взводов и отдельным бойцам и сержантам...

В бой за освобождение города Фастова включены следующие:

- 6 Гвардейский Конный полковой артиллерийский полк капитана полковника Панфилова,
- 21 Гвардейский танковый полк капитана полковника Воробьева,
- 72 Гвардейский артиллерийский полк капитана полковника Мельникова,
- 51 Гвардейский танковый полк капитана полковника Павловского,
- 51 Гвардейский танковый полк капитана полковника Павлова,
- 53 Гвардейский танковый полк капитана полковника Афанасова,
- 1893 Сваровский артиллерийский полк капитана полковника Бакина.

В награждение за мужество и героизм выданы ордена и медали, грамоты и благодарности...

Высочайшим повелением Верховного Главнокомандующего Генералу армии В. В. Ватутину присвоено звание Героя Советского Союза.

Войска 1-го Украинского фронта, успешно выполняя поставленные задачи, в ходе наступления достигли района Рыбана...

21-я Гвардейская артиллерийская бригада капитана полковника Фастова,

22-я Гвардейская артиллерийская бригада капитана полковника Фастова,

51-я Гвардейская артиллерийская бригада капитана полковника Фастова,

52-я Гвардейская артиллерийская бригада капитана полковника Фастова,

53-я Гвардейская артиллерийская бригада капитана полковника Фастова,

1893-й Артиллерийский полковой артиллерийский полк капитана полковника Фастова,

6-й Гвардейский Конный полковой артиллерийский полк капитана полковника Фастова,

21-й Гвардейский танковый полк капитана полковника Фастова,

72-й Гвардейский артиллерийский полк капитана полковника Фастова,

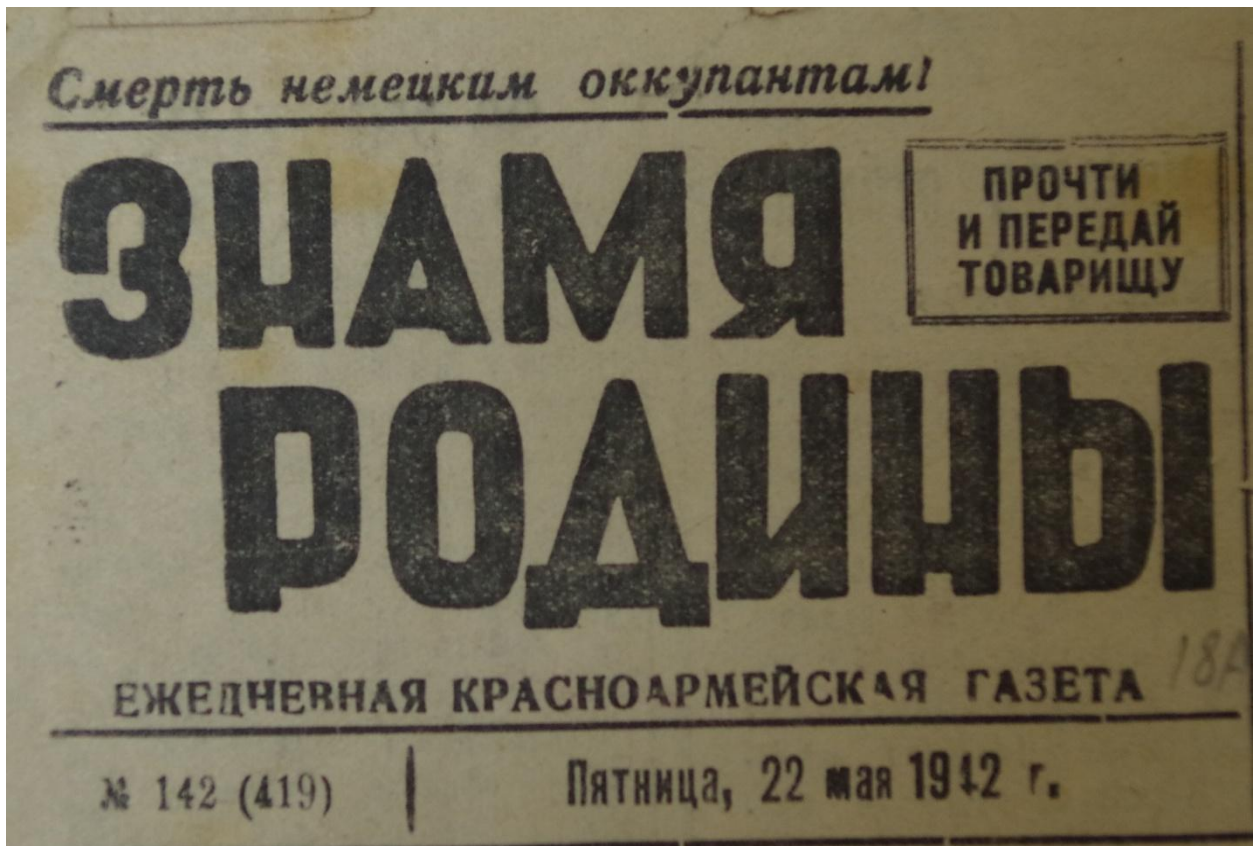
51-й Гвардейский танковый полк капитана полковника Фастова,

51-й Гвардейский танковый полк капитана полковника Фастова,

53-й Гвардейский танковый полк капитана полковника Фастова,

Додаток В. 3

Газета 18-ї армії «Знамя Родины». У Шпигель-вікні – напис «Прочитай та передай товаришу», який робився у зв'язку з нестачею паперу [37]

Додаток В. 5

Газета 40-ї армії «За победу». На першій шпальті часопису вміщені кореспонденції з постійної рубрики «По рідній стороні», введеної до радянських військових видань під час бойових дій на теренах Європи [352]

Смерть немецким оккупантам!

За победу

Красноармейская газета

№ 7 | 14 января 1944 года, пятница | Прочти и передай товарищу

Артиллеристы и минометчики!
Точным и губительным огнем орудий и минометов подавляйте сопротивление врага. Сопровождайте сокрушительным огнем родную пехоту, прокладывая ей победный путь.

ЕЩЕ УПОРНЕЕ НАТИСК, еще стремительнее, смелее вперед!

Приказ

ВЕРХОВНОГО ГЛАВНОКОМАНДУЮЩЕГО
Генералу армии **ВАТУТИНУ**

Войска 1-го УКРАИНСКОГО фронта, форсировав реку СЛУЧЬ, вчера, 11 января, штурмом овладели городом САРНЫ, крупным железнодорожным узлом и важным опорным пунктом обороны немцев на Полесском направлении.

В боях за овладение городом САРНЫ отличились войска генерал-лейтенанта ПУХОВА, генерал-майора ИВАНОВА и артиллеристы полковника МИХАЙЛОВА.

В ознаменование одержанной победы соединения и части, наиболее отличившиеся в боях за освобождение города САРНЫ, представить к присвоению наименования „САРНЕНСКИХ“ и награждению орденами.

Сегодня, 12 января, в 20 часов столица нашей Родины МОСКВА от имени Родины салютует нашим доблестным войскам, освободившим город САРНЫ,—двенадцатью артиллерийскими залпами из ста двадцати четырех орудий.

За отличные боевые действия **ОБЪЯВЛЯЮ БЛАГОДАРНОСТЬ** всем руководимым Вами войскам, участвовавшим в боях за освобождение города САРНЫ.

Вечная слава героям, павшим в борьбе за свободу и независимость нашей Родины!
Смерть немецким захватчикам!

**Верховный Главнокомандующий
Маршал Советского Союза И. СТАЛИН.**

12 января 1944 года.

Дважды Герой Советского Союза майор Михаил Захарович Бондаренко.

Цель уничтожена

Я с отцом жил в Славгороде на Азтасе: трудился со славой, жил с радостью. Грабительски вторжением немцы начали войну. Оба мы ушли на фронт. Отец сейчас освобождает украинскую, а я—белорусскую землю. Оба, как трудился, так и воюю—со славою.

Наше подразделение наступало на деревню, сильно укрепленную немцами. Наше отделение было направлено: большая часть вражеского огня досталась нам. Местность открытая: пришлось ползти, а кое-где передвигаться короткими перебежками.

Когда наши части ворвались в деревню, застрекотали два немецких пулемета. Красной нитью прошли тенью тасирующие пули. Установил точно расположение цели, я дал в том направлении несколько выстрелов. Пулемет замолчал и больше не открывал огня.

Снайпер Ю. КОМАРОВ.

Месть за раненого друга

Рядового Николая Григорьевича ранил осколком снаряда. Он пробежал еще несколько метров и свалился на землю.

—Отомсти, друг, — сказал он, увидев меня, свалившегося над ним.

С Колькой давнишню дружим мы. Вместе из запасной части попали в одно подразделение, вместе воевали. Передал я раненого санитару, а сам пробежал в деревню, куда раздавался сильная перестрелка.

Подосел как раз вовремя — немцы огрызались. После слов раненого друга я бросил злость у меня на врагов поддала. Беспощадно начал подывать их огнем и вдребезги разрушил дома угроbia пехоты фрицев.

Сержант К. КАРПОВ.

В напряженный момент

Свистел Зайцев под непрерывным пулеметно-пушечным огнем исправлял свои В разгаре боя была выведена из действия телефонная линия. Не ожидая приказа, Зайцев отправился исправлять поврежденную.

В это время немцы перешли в контратаку: два вражеских танка и самоходная пушка стремились прорваться через передний край.

В этот напряженный момент отважно свистел удалил повреждение, обеспечивая с артиллеристами, которые огнем своих орудий подбили один танк.

Рядовой А. ПАВЛОВ.

ПО РОДНОЙ СТРАНЕ

Так держать завоеванное

Еще под орлом в кровопролитных январско-мартовских боях научились метать гранату рядовой Иван Фомичев. Две правительственные награды поблагодарят у него за тысячу счастливых орудий Звезда и медаль «За отвагу». Тогда ему пришлось встретиться с танками. Подразделение форсировало волный рубеж—Иван Фомичев первый ступил на правый берег, первый вырвал там окоп.

Рядное село Ивана Фомичева—на Николаевщине, а он дорвался до Бельзуря, помогает овладеть свои враги. Впервые в историю траншею Иван Фомичев забрал

с гранатами злейку, где находилась пулемет — уничтожил его.

Немцы потеряв важные рубежи, решили восстановить положение и бросились в контратаку. Враг численно превосходил нас, нажимая со всех сторон. Немцам удавалось приблизиться к своим прежним траншеям на 20 метров. Летели гранаты, слышались выстрелы. Стояли раненые, но рубеж удерживался. В этом бою особенно стойким был Фомичев. Он знал: каждый метр земли здесь отвоёван кровью солдат России. Сознание этого вдвойне придавало сил.

Д. ЛУЦЕНКО.

10 тысяч квартир для семей фронтовиков

Ежемесячно в Ростовской области семьям военнослужащих выплачивается 15 миллионов рублей пособий и пенсий.

Семьи фронтовиков предоставляется более 10 тысяч квартир; около 9 тысяч квартир отремонтировано.

Лучший автомобильный завод

Коллектив Московского завода имени Сталина по итогам работы в декабре завоевал первенство Красной Звезды Государственного Комитета Обороны.

Весенний сев в Туркмении

Колхозы Андижанской области пользуются благоприятной погодой, начали ранний сев зерновых культур. За неделю нового года в области засеяно пшеницей и ячменем 2,270 гектаров.

Московские школьницы Нела Букова и Рита Александровская свое свободное время отдают фронту. Нела сплела для фронтовиков 80 пар носков, а Рита — 60.

На снимке: Нела Букова (справа) и Рита Александровская за работой.

Возрождающийся Гомель

С каждым днем оживает Гомель, паренная 28 страшными месяцами немецкой оккупации.

Недавно 5 тысяч жителей жили на общегородской субботе по благоустройству города. В разбитых зданиях, выжаренных и разбитых, сабали сотни тонн мусора и личного имущества.

В городе уже открыты 4 школы, 2 больницы, 2 поликлиники, 2 кинотеатра, 2 амбулатории, детский дом, ясли, 9 школ.

Конференция женщин-строителей Смоленска

В Смоленске в единственном учреждении культуры состоялся конференция женщин-строителей. Женщины-строительницы, участвовавшие в строительстве города, выступили секретари Смоленского городского комитета ВКП(б) тов.

Закон каждого славного защитника отчаяны—сегодня сражаться лучше, чем вчера, а завтра—лучше, чем сегодня.

Додаток В. 6

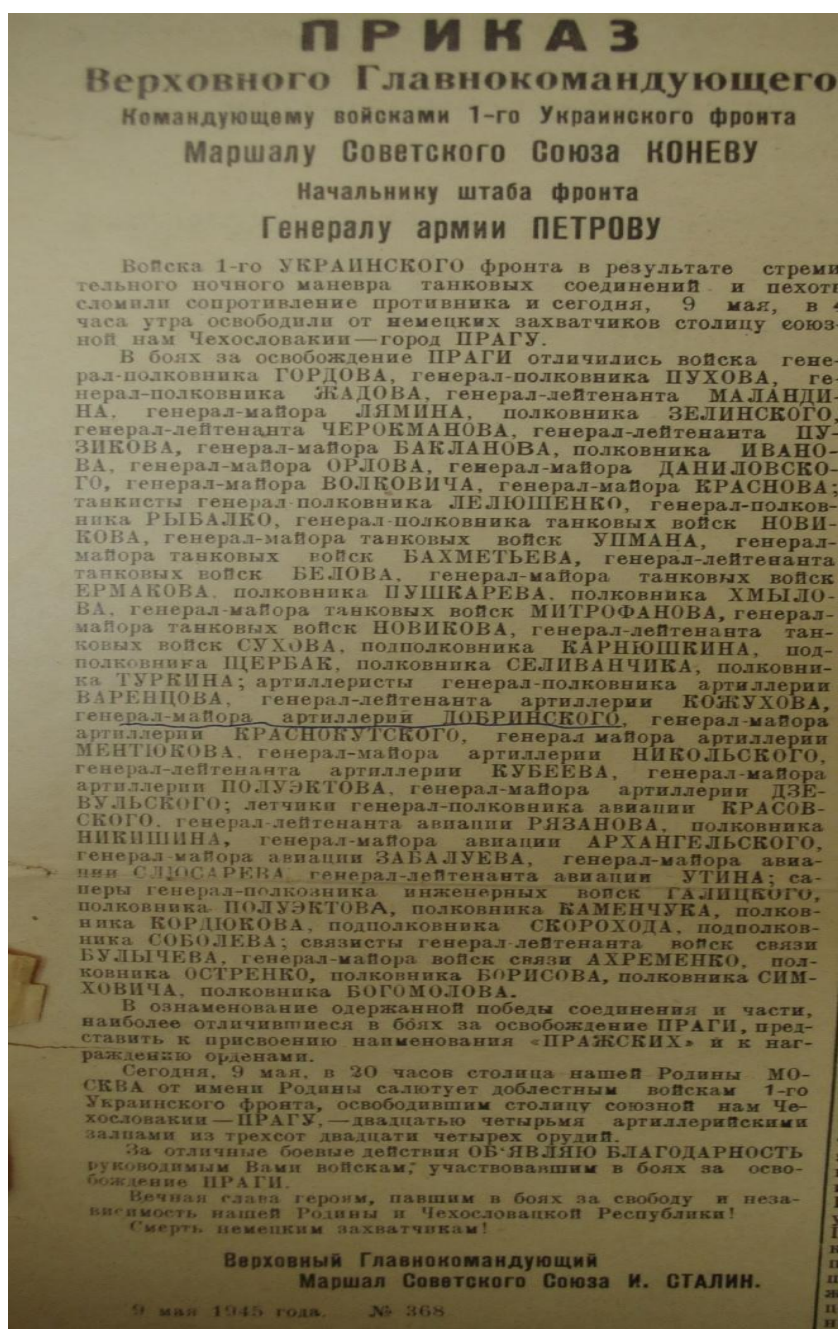
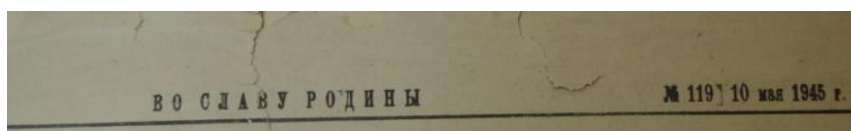
Газета 3-ї гвардійської танкової армії «Во славу Родины».

На передовиці видання вміщений Наказ № 368 від 09.05.1945 р. Верховного

Головнокомандувача командувачу військами 1-го Українського фронту

Маршалу Радянського Союзу Коневу за оволодіння військами фронту

Прагою [31]

Додаток В. 7

Газета 2-ї повітряної армії «Крылья Победы» [35]

Войска 1-го Украинского фронта овладели городом Дубно

Истребитель! Надежно прикрывай поле боя! Обеспечь наземным войскам беспрепятственное продвижение!

Смерть немецким оккупантам!

Крылья ПОБЕДЫ

ЕЖЕДНЕВНАЯ КРАСНОАРМЕЙСКАЯ ГАЗЕТА

№ 67 | Суббота, 18 марта 1944 года. | ПРОЧТИ И ПЕРЕДАЙ ТОВАРИЩУ!

Приказ

Верховного Главнокомандующего Маршалу Советского Союза ЖУНОВУ

Войска 1-го Украинского фронта, развивая наступление, сегодня, 17 марта, в результате обходного маневра овладели городом Дубно — важным опорным пунктом обороны немцев в Львовском направлении.

В боях за овладение городом Дубно отличились войска генерал-лейтенанта Пухова, генерал-лейтенанта Нечасова, генерал-майора Черокманова, танкисты генерал-майора танковых войск Королева, полковника Пушкарёва и артиллеристы генерал-майора артиллерии Кубеева.

В ознаменование одержанной победы соединения и части, наиболее отличившиеся в боях за освобождение города Дубно, удостоить к присвоению наименования «Дубненских» и к награждению ордени.

Сегодня, 17 марта, в 22 часа сдвинула нашей Родины Москва от имени Родины салютует доблестным войскам 1-го Украинского фронта, овладевшим городом Дубно, — двенадцатью артиллерийскими залпами из ста двадцати четырех орудий.

За отличные боевые действия объявляю благодарность всем руководителям Ваших войска, участвовавшим в боях за освобождение города Дубно.

Вечная слава героям, павшим в боях за свободу и независимость нашей Родины!

Смерть немецким оккупантам!

Верховный Главнокомандующий
Маршал Советского Союза
И. СТАЛИН.

17 марта 1944 года.

В СУМЕРКАХ

Боевая задача была получена к исходу дня. Цель находилась далеко в тылу противника. Ведущий группы «Ильиных» лейтенант Каменский тщательно проанализировал маршрут. Понадеясь на точность данных, летчики готовились вылететь, воздушные стрелки еще раз проверяли работу своих пулеметов.

Самолеты быстро собрались по кругу и вошли курсом на запад. Над штурмовиками появились истребители сопровождения.

В сумерках вечера лейтенант Каменский вывел свою группу на железнодорожную станцию в тылу противника. Где-то недалеко должна быть цель. Каменский чуть довернул группу и вышел на крупный вражеский аэродром, на котором находились самолеты разных типов.

Первым пошел в атаку лейтенант Каменский. За ним младшие лейтенанты Звягин, Кутерешко, Бурак, Купши. Каменский сбросил бомбы на ангары. Понадеяние было удачным. Сильный взрыв потряс воздух. Беломе Каменского ударили по стоянкам вражеских самолетов. Они сошли с земли пять очагов пожара, уничтожили шесть немецких самолетов.

Фашисты открыли зенитный огонь. Но было уже поздно. Штурмовики ушли от цели и через непродолжительное время благополучно возвратились домой.

Майор В. ЕРУНОВ.

Гвардейцы очищают небо от фашистских стервятников

17 марта. (По телеграфу).

По несколько раз на день понимаются истребители с аэродрома. Гвардейцы идут прикрывать наступающие войска. Десятки воздушных боев провели они в последние дни, завоевав блестящие победы.

Гвардии старший лейтенант Вереникин — ведущий восьмой «Яковлевых», прикрывая поле боя, заметил на высоте 1.200 метров обнаружил вражеский аэродром, над которым по кругу ходили три «Юнкерса-87». Над ними барражировали несколько «Мессершмиттов». Гвардии лейтенант Ермаков своей парой атаковал бомбардировщиков. Пряцельной очередью сбил одного из них. Гвардии младший лейтенант Сазыкин связал боем истребителей противника. После непродолжительной схватки

Гвардейцы ринулись на «Юнкерсов», разбили их боевой порядок и заставили уйти.

Младший лейтенант Рейдель зашел одному «Ю-87» в хвост и с короткой дистанции сбил его. В это время пары Вереникина и Сазыкина вступили в бой с истребителями противника. Гвардии старший лейтенант Вереникин стремительной

Понадеяние было удачным. Сильный взрыв потряс воздух. Беломе Каменского ударили по стоянкам вражеских самолетов. Они сошли с земли пять очагов пожара, уничтожили шесть немецких самолетов.

Фашисты открыли зенитный огонь. Но было уже поздно. Штурмовики ушли от цели и через непродолжительное время благополучно возвратились домой.

Майор В. ЕРУНОВ.

Мужественный воздушный боец летчик-истребитель
сомолец П. Панченко.
Фото В. Степанов

От Советского Информбюро

Из оперативной сводки за 17 марта

Войска 1-го Украинского фронта, развивая наступление, 17 марта в результате обходного маневра овладели городом Дубно — важным опорным пунктом обороны немцев в Львовском направлении, а также с боями заняли 6 других населенных пунктов, в том числе районные Ровенской области Демидовка и крупные населенные пункты Величье, Торговица, Войница, Бокуйма, Сморудка, Пелча.

В течение 17 марта на Проскуровском направлении наши войска продолжали отбивать контратаки пехоты, танков противника и нанесли ему большие потери в живой силе и технике.

Южнее города Винница наши войска продолжают наступательные бои, в ходе которых заняли несколько населенных пунктов, среди них Потоки, Сидава, Григорьевка, Шершни, Василевка, Звониха, Колошево, Нава.

Западнее и юго-западнее города Умань наши войска продолжают развивать наступление, овладели районными Винницкой области городом Брацлав, городом Гомель, городом и крупной железнодорожной станцией Жополь. Чечельник районным центром Одесской области Песчана, а также с боями заняли более 150 других населенных пунктов, в том числе крупные населенные пункты Жабокрич, Орловка, Юрковка, Жугалевка, Русава, Игнатково, Клембовка, Мистковка, Олесья, Горычювка, Горишце, Вербка, Стративка, Камары и железнодорожные станции Юрковка, Журавлевка, Юрковка.

Юго-западнее города Кировоград наши войска продолжают наступление, овладели районными центрамиградской области городом и крупной железнодорожной станцией Ново-Украинка, Добровеличковка, а также заняли более 100 других населенных пунктов, в том числе крупные населенные пункты Ново-Александровка, Кут, Леонтовичи, Новогорьевка, Цибульваровка, Трудолюбовка, Бердишино, Кривонозия, Марьяновка и железнодорожную станцию Адабаш.

Юго-западнее и южнее города Бобриница наши войска продолжают наступление и заняли более 70 населенных пунктов, среди которых крупные населенные пункты Пеньково, Ново-Александровка, Шибаново, Водяно-Михайловка, Базелево, Ольгополь, Восток, Богодаровка, Щербаны.

На Николаевском направлении наши войска продолжают вести наступательные бои, в ходе которых заняли 30 населенных пунктов и среди них Ново-Петр Костичи, Лобриевка, Ингулка, Еленовка, Копачевка.

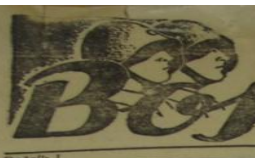
На других участках фронта — поиски разведчиков.

В течение 16 марта наши войска на всех фронтах и уничтожили 35 немецких танков. В воздухе и огнем зенитной артиллерии сбито 10 самолетов противника.

**25-я ГОДОВЩИНА СО ДНЯ СМЕРТИ
Я. М. СВЕРДЛОВА**

СВЕРДЛОВСЬК, 17 марта. (ТАСС). 25-ю годовщину со дня смерти Я. М. Свердлова в городских, партийных и заводских библиотеках, школах, колхозах читаются

возлюбленного. На праздничном митинге в уреченных Серова, Сухого Лога, промышленных центрах читаются

Prof. Boháček

Пред vstupom do nového života

Vojna sa skončila a armády, ktoré víťazne dobývali krajinu západu, presťahovali postupne staršie roľnícky vojakov do civilu — domov. Vojak, ktorý celé roky so zbraňou v ruke stál na frontoch, vracia sa domov. Život, ktorý mu bol vojenský — život rodiny.

Bola strachová voľba, takže každý pre vojaka, ale vždy sa oňho starala armáda, a hoci mnohokrát bol odlišný zmysel na seba, zadovolili si potrebné zlianky v živote. Ale i pri tom všetkom, keď ho trápi hlad, smútok, smútok alebo vyčerpávajúce pochody, vždy spomína na svoj rodinný život, káň po tom. Utína domácnosť a šťastná rodinka boli mu ideálom, napríklad na svojom domku a pokojí. To mu bolo po víťazstve všetkým.

Mnohí, keď už, mysleli na svoju rodinku, od ktorej ho vojnový stroj odtrhol a odviedol za peňazou o ľah, odmietali sa vrátiť s ním. V takých chvíľach zastavenia vrazil sa do boja, aby bol už nepriateľ porazený a jeho rodina stretla vojnu, ale mohla si spokojne ísť so svojim životom.

Konečne prestala vojnová zbraň, padol posledný výstrel a milióny ľudí si oddýchli. Zastavu jeho armády zdobila palma víťazstva a on — stáročný vojak vstúpil, urobil si dom a poriadok. Každý ho však prepustil so svojím služobníkom uniformovaného strážnika, ktorý sedel za ním, bol nešťastný — bol so životom. Nie je to boj omnoho ľahší ako na fronte. Keďže je len ten, že tu nastane kríz a misia rúbania sa stavia. Je ľudské i tých, ktorí majú mať istotu, byť šťastnými v misii finančnými pomermi už založeného rodiny, alebo rodiny.

Mnohí z nás, vojakov, si až doteraz veľmi nevíťazili, pretože číselne zvíťazila a až teraz, keď sa hovori o jeho prepustení, začínajú sa lepšie prizerať k takto odhodlaným starostiam domácnosti a zmládky.

Mysliou takéhoto vojaka pred prepustenia prebieha spústa myšlienok. V očiach sa vlní, ako mladý bozárstvom opustil narozhodnutý, kúšenie, že o dva roky zlástvom posledného vojenského života sa zase ocitne na starom mieste a bude pokračovať vo svojich radoch života. A ako sa myslí. Vojna sa pretiahla podstatne do štyri až päť rokov a teraz, keď predli svoju misiu v utrpeli a bude na fronte, mnohí strachujú, že sa vracajú do domov už nie ako bezstarostný muž, ale ako človek, ktorý musí ustátnosť náklady, chudobnej takzvaní domácnosti života.

Krátke je však medzi nami kamarátov, ktorí nemajú nikoho, kto by ich doma čakal, prišli a poskytl prístrešie a kúsok chleba. Všetci sa odhodávajú, že starosti vlní hlavou takého človeka? Hľadajú sa musieť postarať o obstaranie, alebo uniformu odovzdať a potom si nájsť príjemné zamestnanie, aby mohol byť šťastný v domácnosti. Každý však vždy peniaze na obstaranie? Všetci sa put rozváženia nezaručili ani prv, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

Vie, čo sú to starosti, ten, ktorý vstúpil do vojny a počas celého vojny sedel v šatníkovi a zarábal si pekné peniaze?

A keď sa i vedenie našej armády stará o svojich prepúšťaných priateľov, predsa nemôže pomôcť, keď sa vracajú do domov, pred ktorými veci. A o koho starosť vojenskej misie vstupu do života? Pretože starosť, čo keď by ju už nie ako vojak — sa obracia na zodpovedajúcu misiu a pomoc a poľnohospodárstvo.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

A keď sa i ten, ktorý vstúpil do vojny, ešte utvárdajú a možno nezaručia, že to bude mať.

Porady o počítaní priemyslu pokračujú

Vo vláde sa dosiahlo úplnej dohody vo všetkých podstatných otázkach

Práha, 23. septembra (TAS). Doterajšia vláda na svojej poslednej pracovnej schôdzke, na ktorej sa zúčastnili aj predseda SNR Dr. Lettrich, predseda SNR povolenky Karel Šmíd a podpredseda SNR, zaoberala sa opät novou dohodou s predstaviteľmi Republiky o zmlodnení bani, podnikov energetického zariadenia a výroby a vedy. Niektoré doteraz ešte úplne nevyjasnené body boli prikázané komisií,

Páchatelia masových vražd odhalení

So zadovolením môžeme oznámiť verejnosti, že bezpečnosť republiky sa na stupe všetkých vojnových zločinov a zločinov Slovenského národného povstania. Z kompetentných miest v Prahe sa dozvedáme, že ide najmä o veľkých vojnových zločinov od Krompachy, z Turčianskeho Sv. Martina a o akore všetkých zločinov, ktorí sa budú so svojich zvestí vedieť zodpovedať pred ľudskými súdmi. Je už dokonca vypracovaný aj zoznam všetkých zločinov, s ktorými, si už v originálnych listoch, záznamoch, a fotografických dokazoch môcť zobrať našu verejnosť v budúcnosti.

Pomer Čechov a Slovákov jasný

Medzi oboma národmi je úplná dohoda a porozumenie

Práha — Vo svojom prvotnom zhlásení o zmlodnení s predstaviteľmi republiky v Bratislave sa predsedou vlády dozvedáme, že ide najmä o veľkých vojnových zločinov od Krompachy, z Turčianskeho Sv. Martina a o akore všetkých zločinov, ktorí sa budú so svojich zvestí vedieť zodpovedať pred ľudskými súdmi. Je už dokonca vypracovaný aj zoznam všetkých zločinov, s ktorými, si už v originálnych listoch, záznamoch, a fotografických dokazoch môcť zobrať našu verejnosť v budúcnosti.

Manifestácia za samoprávu sliezskej krajiny

O rozšírenie nášho Sliezska

Práha, 23. septembra. (TAS). Na pamiatku mieste sliezskeho ľudu pri Černej Hore medziho Opavy dnešného 23. septembra mohutná manifestácia, na ktorej sa zúčastnilo vyše 100.000 sliezskeho občanov, manifestovali za samoprávu sliezskej krajiny, za vrátenie hornosliezskeho krajiny Republiky a za znovuvytvorenie Sliezska. Kto bol vojnom tak veľmi potvrdil. V rámci tejto slávnostnej pochody sa uskutočnila kameň pre nové pamätníky sliezskeho občana, ktorý Nemci so svojím príchodom zmizli. Na manifestácii predovšetkým podporovali vládu Jozef David, ktorý vo svojom prejave mediatívny povedal:

Sliezske nám nie je ľahostajné, keď sa v Bratislave uskutočňuje konferencia budúceho rozšírenia Sliezska

Sú to otázky kľúčové, charakterizujúce človeka, ktorý prepadol vojnu, ale, bohužiaľ, si krute pravdivé. O tom by však mohol presvedčiť každého nášho vojak. O koho išlo? Inakšie sa vybudovať takého vojača, keď sme človeka, ktorý sám prešiel touto cestou a predli starosť takého človeka. Neandotom takýchto ľudí, ktoré je v podstate všetkých vojakov.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

Čo sa deje v Bratislave

Práha, 23. septembra. (TAS). Na pamiatku mieste sliezskeho ľudu pri Černej Hore medziho Opavy dnešného 23. septembra mohutná manifestácia, na ktorej sa zúčastnilo vyše 100.000 sliezskeho občanov, manifestovali za samoprávu sliezskej krajiny, za vrátenie hornosliezskeho krajiny Republiky a za znovuvytvorenie Sliezska. Kto bol vojnom tak veľmi potvrdil. V rámci tejto slávnostnej pochody sa uskutočnila kameň pre nové pamätníky sliezskeho občana, ktorý Nemci so svojím príchodom zmizli. Na manifestácii predovšetkým podporovali vládu Jozef David, ktorý vo svojom prejave mediatívny povedal:

Sliezske nám nie je ľahostajné, keď sa v Bratislave uskutočňuje konferencia budúceho rozšírenia Sliezska

Sú to otázky kľúčové, charakterizujúce človeka, ktorý prepadol vojnu, ale, bohužiaľ, si krute pravdivé. O tom by však mohol presvedčiť každého nášho vojak. O koho išlo? Inakšie sa vybudovať takého vojača, keď sme človeka, ktorý sám prešiel touto cestou a predli starosť takého človeka. Neandotom takýchto ľudí, ktoré je v podstate všetkých vojakov.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

Čo sa deje v Bratislave

Práha, 23. septembra. (TAS). Na pamiatku mieste sliezskeho ľudu pri Černej Hore medziho Opavy dnešného 23. septembra mohutná manifestácia, na ktorej sa zúčastnilo vyše 100.000 sliezskeho občanov, manifestovali za samoprávu sliezskej krajiny, za vrátenie hornosliezskeho krajiny Republiky a za znovuvytvorenie Sliezska. Kto bol vojnom tak veľmi potvrdil. V rámci tejto slávnostnej pochody sa uskutočnila kameň pre nové pamätníky sliezskeho občana, ktorý Nemci so svojím príchodom zmizli. Na manifestácii predovšetkým podporovali vládu Jozef David, ktorý vo svojom prejave mediatívny povedal:

Sliezske nám nie je ľahostajné, keď sa v Bratislave uskutočňuje konferencia budúceho rozšírenia Sliezska

Sú to otázky kľúčové, charakterizujúce človeka, ktorý prepadol vojnu, ale, bohužiaľ, si krute pravdivé. O tom by však mohol presvedčiť každého nášho vojak. O koho išlo? Inakšie sa vybudovať takého vojača, keď sme človeka, ktorý sám prešiel touto cestou a predli starosť takého človeka. Neandotom takýchto ľudí, ktoré je v podstate všetkých vojakov.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

S prepúšťanými vojakmi sa v Bratislave stretáva a to do veľkej bezpečnosti života a smutku, ako taká i občana.

150 halierov

Pravda víťazí

Bolo to beslo našej prvej Republiky. Radi ho respektujeme i teraz, keďže má veční platnosť a lepšie beslo o pravde sa ešte nenašlo. Prísne obáme na to, aby bolo aj vedúcou zásadou nášho Československa. To znamená, že každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

ORGÁN ČESKOSLOVENSKEJ ARMÁDY

Ročník I. V Banskej Bystrici 1. októbra 1944. Číslo 22.

Automat

Pravda víťazí

Bolo to beslo našej prvej Republiky. Radi ho respektujeme i teraz, keďže má veční platnosť a lepšie beslo o pravde sa ešte nenašlo. Prísne obáme na to, aby bolo aj vedúcou zásadou nášho Československa. To znamená, že každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že máme inteligentné štátnictvo, ktoré má rozhlad po svete a správne oceňuje udalosti. Takému štátnictvu Slovensko nemôže odovzdať halčicu, a každý z nás, každý Československý občan, musí byť svedčom, či už ich a nechajú sa nimi informovať o všet.

Je našim prvým posvätením, že